

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัตนชุม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการวางแผนภาคและเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2554
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository(CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

SPATIAL DEVELOPMENT OF BAAN MOR AREA IN BANGKOK

Mr.Panot Rattanachum

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Urban and Regional Planning Program

in Urban and Regional Planning

Department of Urban and Regional Planning

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2011

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร

โดย

นายปณต รัตนชุม

สาขาวิชา

การวางแผนภาคและเมือง

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชศรี ภัคดีสุขเจริญ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พงศ์ศักดิ์ วัฒนสินธุ์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อภิวัฒน์ รัตนวราหะ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชศรี ภัคดีสุขเจริญ)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นิรมล กุลศรีสมบัติ)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อภิรดี เกษมสุข)

ปณต รัตนชุม : พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร. (SPATIAL DEVELOPMENT OF BAAN MOR AREA IN BANGKOK) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ผศ. ดร. ไชศรี ภักดีสุขเจริญ, 145 หน้า.

งานนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ตลอดจนพัฒนาการเชิงพื้นที่ สังคม และ เศรษฐกิจของย่านบ้านหม้อตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการเชิงพื้นที่ อันนำไปสู่ การระบุนโยบายเชิงพื้นที่ที่สำคัญที่สามารถทำให้ย่านการค้าเก่า สามารถดำรงความมีชีวิตชีวาของ รูปแบบพาณิชยกรรมอยู่ได้ รวมทั้งเสนอแนะแนวทางเบื้องต้นของการพัฒนาฟื้นฟูพื้นที่ย่านบ้านหม้อ และการประยุกต์ใช้กับพื้นที่ย่านการค้าเก่าอื่นๆ ในกรุงเทพฯ

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของพื้นที่ศึกษา วิเคราะห์ โครงสร้างและองค์ประกอบเชิงพื้นที่ของเมืองในรายละเอียดของ รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการ เข้าถึงของพื้นที่ (transport and accessibility pattern) รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง (figure and ground pattern) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร (land use / building use pattern) ในช่วงเวลาต่างๆ ของย่านบ้านหม้อ ผลการศึกษาพบว่า ย่านบ้านหม้อเป็นย่านที่มีรูปแบบและ ลักษณะของการเข้าถึงที่ดี โดยเฉพาะมีความสัมพันธ์และฝังตัวอยู่กับบริบทเชิงพื้นที่ของย่านและเมืองมา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รูปแบบการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ที่เกิดขึ้นเป็นไปในรายละเอียดปลีกย่อยภายใน พื้นที่เท่านั้น ได้แก่ การปรับเปลี่ยนรูปแบบประโยชน์การใช้ที่ดินและการใช้อาคารภายในบล็อก การขยาย อาคารใหม่สู่แปลง-บล็อกว่าง หรือการเพิ่มความหนาแน่น การเพิ่มขึ้นอาคาร การเชื่อมแปลงที่ดิน การ ปรับเปลี่ยนบางส่วน หรือทั้งหมดของบล็อกอาคาร การปรับขนาดบล็อกอาคารจากการเปลี่ยนผังถนน ซึ่งเป็นลักษณะของพื้นที่พาณิชยกรรมกลางเมืองที่ดี ทำให้มีรูปแบบกิจกรรมการค้าเกิดขึ้นในพื้นที่อย่าง หลากหลาย เช่น ร้านค้าเพชรและเครื่องประดับบริเวณถนนเจริญกรุง ร้านค้าเครื่องใช้ไฟฟ้าบริเวณแยก บ้านหม้อและซอยทิพย์วารี รวมไปถึงหาบเร่แผงลอยสินค้าอิเล็กทรอนิกส์ในบริเวณดังกล่าว อีกทั้งยังมี ผู้คนหลากหลายประเภทในแต่ละช่วงเวลา การรักษาคุณสมบัติเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อดังกล่าว รวมทั้งการส่งเสริมให้เกิดการใช้พื้นที่ที่เอื้อต่อการเกิดลักษณะความเป็นอเนกประโยชน์ สามารถนำไป ประยุกต์ใช้กับย่านพาณิชยกรรมแห่งอื่นๆ ต่อไปได้

สาขาวิชา การวางแผนภาคและเมืองลายมือชื่อ.....
 ภาควิชา การวางแผนภาคและเมืองลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
 ปีการศึกษา 2554

5374119025 : MAJOR URBAN AND REGIONAL PLANNING

KEYWORDS : SPATIAL DEVELOPMENT / URBAN BUZZ / LIVE CENTER / FIGURE AND
GROUND PATTERN / TRANSPORT AND ACCESSIBILITY PATTERN / LAND USE AND
BUILDING USE PATTERN / BAAN MOR

PANOT RATTANACHUM : SPATIAL DEVELOPMENT OF BAAN MOR AREA IN
BANGKOK. ADVISOR : ASST.PROF. KHAISRI PUKSUKCHARERN, Ph.D., 145 pp.

This research aims to examine the spatial development, social and economic area through the history of Bann Mor area. As well as the factors which affect to spatial development that bring about to significant spatial identification for sustain the vivid of old commercial area. Including offer the preliminary ways of Baan Mor area's development and also apply to other commercial areas in Bangkok.

Several methods which use in this research are the spatial changes analysis of case study area, analyze the structure and urban spatial elements from transport and accessibility pattern, land use / building use pattern, figure and ground pattern in each period of Bann Mor. The empirical results indicate that Baan Mor area has a good accessibility pattern, especially related and embed in the spatial context of area and city until now. Although it has some replacement - internal reorganization of old urban area only such as land use / building use change, expanding building to plot or block space or increasing the density, increasing of building floor, connecting the land plot, the modification of some or whole of building block, the modification the size of building block from changing the road plan which is a characteristic of the good commercial downtown areas. Such things make various trading activities take place in this area. For example, diamond and jewelry store at Charernkrung Road, electric appliances shop at Baan Mor Road and Soi Thipwaree, including electronic goods vendors in the area. Also, there are various activities and people in different periods. According to maintaining the spatial property of Baan Mor area, it does not only promote the use of area for multi purposes, but it can also be applied to other old commercial areas.

Department : Urban and Regional Planning Student's Signature

Field of Study : Urban and Regional Planning Advisor's Signature

Academic Year : 2011

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่องพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร ในครั้งนี้สำเร็จ ลุล่วงไปได้ด้วยดี ด้วยความกรุณาจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชศรี ภักดีสุขเจริญ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ในการให้คำปรึกษา กำลังใจในการทำงาน ข้อเสนอแนะต่างๆ ทั้งในเนื้องานและการนำไปปรับใช้กับงานอื่นต่อไปในอนาคต

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อภิวัฒน์ รัตนวราหะ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นิรมล กุลศรีสมบัติ ที่ได้ให้เกียรติในการเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ อีกทั้งการชี้แนะแนวทาง เพื่อให้วิทยานิพนธ์มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ตลอดจนผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อภินันท์ เกษมสุข ในการให้เกียรติเป็นกรรมการสอบจากภายนอกมหาวิทยาลัย

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านในภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ และประสบการณ์ในการทำงานเสมอมา ในตลอดระยะเวลาที่ศึกษาอยู่

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ยงธนีสร์ พิมลเสถียร ในความอนุเคราะห์แผนที่ประวัติศาสตร์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ ตลอดจนความช่วยเหลือและกำลังใจในการทำงานเรื่อยมา

ขอขอบคุณ คุณแสงจันทร์ ประโยชน์วินิจ ในการประสานงานต่างๆ ขอขอบคุณเพื่อน พี่ น้อง คุณปาริสา ด้วงทอง คุณกฤษฎา ชูช่วย คุณรักเกียรติ ดีดีพิน คุณไชยวุฒิ ตูดับัว คุณฉัตรณรงค์ หลวงประทาน คุณสมบุญ หวังมันผล คุณเทพปรีชา ลอยจิว คุณชฎารัตน์ ทองรุต และคุณอังศณา จักรกาญจน์ ในความช่วยเหลือด้านต่างๆ ขอขอบคุณเพื่อนๆ ในภาควิชาการวางแผนภาคและเมืองรุ่น 35 โดยเฉพาะคุณปิยะนาถ วชิรบัณฑิต และคุณกันยพัชร ธนกุลวุฒิโรจน์ อีกทั้งผู้อื่นที่ไม่ได้กล่าวนามที่คอยให้กำลังใจเสมอมา

ท้ายที่สุดที่ขาดไม่ได้ ขอขอบพระคุณบิดา มารดา และพี่ชาย ที่ให้การสนับสนุนและส่งเสริมทางด้านการศึกษา และทุกๆ ด้านด้วยดีตลอดมา

ความรู้และคุณค่าจากประโยชน์อันพึงมีจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นวิทยาทานแด่ผู้มีพระคุณทุกๆ ท่าน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญรูป.....	ฎ
สารบัญแผนที่.....	ฐ
สารบัญแผนภูมิ.....	ฒ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามในงานวิจัย.....	3
1.3 สมมติฐานงานวิจัย.....	3
1.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	4
1.5 ขอบเขตของการวิจัย.....	4
1.6 ขั้นตอนการศึกษา.....	7
1.7 ข้อมูลและแหล่งที่มาของข้อมูล.....	8
1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	8
1.9 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
บทที่ 2 แนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	9
2.1 พัฒนาการของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง.....	9
2.2 ลักษณะการใช้ที่ดิน และกิจกรรมในพื้นที่ศูนย์กลางเมือง.....	10
2.3 พื้นที่ศูนย์กลางเมือง และกระบวนการเกิดพื้นที่ศูนย์กลางเมือง.....	12
2.4 งานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง.....	32
2.5 สรุปประเด็นที่ได้จากแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	34

2.6 กรอบแนวความคิดในการวิจัย.....	36
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	37
3.1 รูปแบบงานวิจัย.....	37
3.2 วิธีการดำเนินการวิจัย.....	37
3.3 ข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	42
บทที่ 4 สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา.....	43
4.1 ประวัติความเป็นมาของพื้นที่.....	43
4.2 บริเวณที่ตั้งและอาณาเขต.....	46
4.3 การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร.....	49
4.4 ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ.....	55
4.5 ระบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงในพื้นที่.....	61
4.6 ลักษณะทางสังคมและประชากร.....	65
4.7 ลักษณะทางเศรษฐกิจ.....	66
4.8 ย่านอื่นๆ บริเวณใกล้เคียง.....	68
4.9 การแบ่งช่วงระยะเวลาของพัฒนาการย่านบ้านหม้อ.....	71
บทที่ 5 พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ.....	74
5.1 ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อฯ.....	74
5.1.1 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่.....	75
5.1.2 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง.....	79
5.1.3 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร.....	79
5.2 ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนนฯ.....	85
5.2.1 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่.....	85
5.2.2 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง.....	88
5.2.3 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร.....	90
5.3 ยุคการพัฒนาบ้านเมืองฯ.....	99
5.3.1 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่.....	100

5.3.2 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง.....	104
5.3.3 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร.....	108
5.4 สรุปพัฒนาการของย่านบ้านหม้อ.....	116
5.4.1 พัฒนาการเชิงพื้นที่ของรูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึง ของพื้นที่.....	116
5.4.2 พัฒนาการเชิงพื้นที่ของรูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อ พื้นที่ว่าง.....	118
5.4.3 พัฒนาการเชิงพื้นที่ของรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร.....	127
5.5 สรุปความสัมพันธ์ของพัฒนาการเชิงพื้นที่กับรูปแบบพาณิชยกรรมของย่าน บ้านหม้อ.....	128
5.6 สรุปความสัมพันธ์และปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการเชิงพื้นที่กับสภาพทาง เศรษฐกิจและสังคม.....	129
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	133
6.1 พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ.....	133
6.2 เงื่อนไขเชิงพื้นที่ที่สำคัญที่ทำให้พื้นที่ยังคงความเป็นพาณิชยกรรมที่มี ชีวิตชีวา.....	138
6.3 ข้อเสนอแนะ.....	139
รายการอ้างอิง.....	141
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	145

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
2.1	สรุปประเด็นที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรม.....	34
6.1	สรุปการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยที่ก่อให้เกิดพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ.....	134
6.2	สรุปเงื่อนไขเชิงพื้นที่ที่สำคัญที่ทำให้ย่านบ้านหม้อ ยังคงความเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมที่มีชีวิตชีวา.....	138

สารบัญรูป

รูปที่		หน้า
1.1	บรรยากาศการค้าที่มีความคึกคักทั้งภายใน-ภายนอกย่าน บริเวณซอยทิพย์วารีย่านบ้านหม้อ.....	2
2.1	ลักษณะพื้นที่ศูนย์กลางเมือง.....	13
2.2	ตัวอย่างแผนที่แอกเซียล (axial map).....	15
2.3	รูปร่างบล็อกหรือช่วงอาคาร (blocks) ในเมืองต่างๆ ของยุโรป.....	20
2.4	รูปร่างแปลงที่ดิน (plots) เรียงตามความถี่ที่พบจากมากไปถึน้อย (a-h).....	20
2.5	การเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานของย่านมหาวิทยาลัยในเมืองลิเวอร์พูล.....	22
2.6	ปรากฏการณ์ “Twin Process”.....	23
2.7	การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ว่างกับมวลอาคารบริเวณรอบสถานี King’s Cross ในลอนดอน.....	24
2.8	ตัวอย่างโครงข่ายถนนในบริเวณใจกลางพื้นที่เมืองเก่า บริเวณย่านลำเพ็ญ ฯ.....	25
2.9	ลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารบริเวณพื้นที่ศูนย์กลางเมืองปราจีนบุรี.....	26
4.1	ประติมากรรมปูนปั้นรูปหม้อดิน บริเวณทางเข้าตลาดบ้านหม้อ.....	45
4.2	การใช้ประโยชน์ที่ดินแบบผสมผสานบริเวณย่านบ้านหม้อ.....	50
4.3	สาธารณูปการภายในพื้นที่ศึกษาและบริเวณใกล้เคียง 1.....	58
4.4	สาธารณูปการภายในพื้นที่ศึกษาและบริเวณใกล้เคียง 2.....	59
4.5	สถานที่สำคัญประเภทตึกแถวภายในพื้นที่ศึกษา.....	60
4.6	ระดับการแทรกซึมของพื้นที่บริเวณย่านบ้านหม้อ.....	64
4.7	ร้านจำหน่ายและบริการฝัง-ชุบทอง.....	65
4.8	ร้านค้ากลุ่มอิเล็กทรอนิกส์.....	65
4.9	ที่อยู่อาศัยเดิมของคนในพื้นที่ บริเวณวังบ้านหม้อ.....	66
5.1	ย่านสี่กั๊กพระยาศรี ถนนเจริญกรุงสมัยก่อน.....	93
5.2	ห้าง ย.ร.อันเดร สี่กั๊กพระยาศรี.....	98
5.3	การแบ่งพื้นที่เพื่อสร้างเป็นตึกแถวบริเวณวังบ้านหม้อ.....	107
5.4	การเว้นตึกแถว และชั้นล่างของอาคารเพื่อเป็นทางเข้าออก.....	107
5.5	การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์อาคารของตลาดบ้านหม้อในปัจจุบัน.....	110
5.6	เปรียบเทียบสภาพโครงข่ายการสัญจรย่านบ้านหม้อ ในอดีตและปัจจุบัน.....	117

รูปที่		หน้า
5.7	รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในแต่ละยุคสมัย.....	118
5.8	รูปร่างแปลงที่ดิน (plots) บริเวณย่านบ้านหม้อ.....	119
5.9	รูปร่างบล็อกหรือช่วงอาคาร (blocks) บริเวณย่านบ้านหม้อ.....	119
5.10	ลักษณะบล็อกของถนนและพื้นที่ว่าง บริเวณย่านบ้านหม้อ.....	120
5.11	การเปลี่ยนแปลงประโยชน์การใช้ที่ดิน-อาคาร ในแต่ละยุคสมัย.....	121
5.12	ลักษณะการขยายอาคารสู่แปลงเพิ่มความหนาแน่น บริเวณตลาดบ้านหม้อ.....	122
5.13	การเปลี่ยนแปลงในลักษณะของอาคารสูง ในยุคพัฒนาบ้านเมือง.....	123
5.14	ลักษณะของอาคารสูงที่สูงโดดเด่น บริเวณย่านบ้านหม้อ.....	123
5.15	ลักษณะการเชื่อมแปลงที่ดิน บริเวณย่านสีกันพระยาศรี.....	124
5.16	ลักษณะการปรับเปลี่ยนของบล็อกอาคาร บริเวณคลองหลอดวัดราชบพิธ.....	124
5.17	ลักษณะการปรับขนาดบล็อกอาคารจากการเปลี่ยนผังถนน ช่วงซอยทิพย์วารี...	125
5.18	ลักษณะการปรับเปลี่ยนหลายบล็อกอาคารพร้อมๆ กัน.....	125
5.19	ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทั้งย่านบ้านหม้อ.....	126

สารบัญแผนที่

แผนที่		หน้า
1.1	บริเวณที่ตั้งย่านบ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร.....	5
1.2	ขอบเขตย่านบ้านหม้อและบริเวณโดยรอบ.....	6
4.1	บริเวณที่ตั้งชุมชนไทยริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมคลองต่างๆ.....	44
4.2	บริเวณที่ตั้งพื้นที่ศึกษาระดับเมือง.....	47
4.3	ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณพื้นที่ศึกษา.....	48
4.4	การใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณย่านบ้านหม้อ ในปี พ.ศ.2550.....	51
4.5	การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินบริเวณย่านบ้านหม้อ.....	52
4.6	การใช้ประโยชน์อาคารบริเวณย่านบ้านหม้อ ในปี พ.ศ.2550.....	54
4.7	ตำแหน่งสาธารณูปการภายในพื้นที่ศึกษาและบริเวณใกล้เคียง.....	57
4.8	ระบบโครงข่ายการสัญจรและทิศทางการจราจร ภายในพื้นที่ศึกษาและบริเวณ โดยรอบ.....	62
4.9	การแทรกซึมของพื้นที่บริเวณย่านบ้านหม้อ.....	63
4.10	ย่านที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจในบริเวณใกล้เคียง.....	69
5.1	รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ในระดับเมือง ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อฯ.....	76
5.2	รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ในระดับย่าน ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อฯ.....	78
5.3	รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อฯ....	80
5.4	รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อฯ.....	82
5.5	องค์ประกอบเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ.....	84
5.6	รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ในระดับเมือง ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน.....	86
5.7	รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ในระดับย่าน ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน.....	89
5.8	รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วย ระบบถนน.....	91
5.9	รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน.....	96

แผนที่	หน้า
5.10	องค์ประกอบเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน..... 98
5.11	รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ในระดับเมือง ยุคการพัฒนาบ้านเมือง 101
5.12	รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ในระดับย่าน ยุคการพัฒนาบ้านเมือง ระยะที่ 1..... 102
5.13	รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ในระดับย่าน ยุคการพัฒนาบ้านเมือง ระยะที่ 2..... 103
5.14	รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ยุคการพัฒนาบ้านเมือง ระยะที่ 1..... 105
5.15	รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ยุคการพัฒนาบ้านเมือง ระยะที่ 2..... 106
5.16	รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร ยุคการพัฒนาบ้านเมือง ระยะที่ 1..... 111
5.17	รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร ยุคการพัฒนาบ้านเมือง ระยะที่ 2..... 112
5.18	องค์ประกอบเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ยุคการพัฒนาบ้านเมือง..... 113
5.19	ประเภทพาณิชยกรรมย่อย บริเวณย่านบ้านหม้อในปัจจุบัน..... 115

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิ		หน้า
2.1	ความสมดุลขององค์ประกอบเมืองในมิติกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม.....	31
2.2	กรอบแนวความคิดในการวิจัย.....	36
3.1	วิธีการดำเนินการวิจัย.....	41
4.1	การใช้ประโยชน์อาคารบริเวณย่านบ้านหม้อ ในปี พ.ศ.2550.....	53
4.2	ลำดับวิวัฒนาการของพื้นที่ย่านบ้านหม้อ.....	73
5.1	ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ในยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ สมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2394).....	130
5.2	ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ในยุคเข้าสู่ความเจริญ ด้วยระบบถนน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ.2394 - พ.ศ.2468).....	131
5.3	ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ในยุคการพัฒนา บ้านเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7 - 9 (พ.ศ.2468 - ปัจจุบัน พ.ศ.2555)....	132

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กรุงเทพมหานครในอดีตเมื่อสมัยแรกสร้างกรุง ภายหลังจากมีการย้ายเมืองจากกรุงธนบุรี มายังฝั่งตรงข้าม คือฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ในปี พ.ศ.2325 ได้มีการขุดคลองเพื่อขยาย เมืองถัดจากคลองคูเมืองเดิมไปทางทิศตะวันออก รวมทั้งสร้างป้อมปราการตามแนวกำแพงเมือง ช่วงแรกมีการตั้งถิ่นฐานในลักษณะที่อาศัยอยู่กับแหล่งน้ำแล้วค่อยๆ มีการขยายตัวของเมือง ออกไปทางฝั่งพระนคร เริ่มโดยสร้างพระบรมมหาราชวัง วัด บ้านขุนนางข้าราชการกระจายในพื้นที่ขึ้นตามลำดับ รวมทั้งมีการรวมตัวกันของชุมชนจนกลายเป็นย่านต่างๆ ขึ้น (สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร และคณะ, 2547: 3) ทั้งชุมชนดั้งเดิมทั้งหลายซึ่งมีพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐาน สืบเนื่องมาเป็นระยะเวลายาวนาน นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ของย่านตลาดการค้าที่สำคัญ ซึ่งได้ก่อตัว มาในระยะเวลายาวนานจนเป็นเอกลักษณ์ และมีความสำคัญทั้งในระดับเมืองและระดับประเทศ ได้แก่ ปากคลองตลาด ท่าเตียน ท่าพระจันทร์ บางลำพู พาหุรัด วังบูรพา และย่านสังฆภัณฑ์ใน ถนนบำรุงเมือง เป็นต้น นับว่าพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์มีทั้งความสำคัญและคุณค่าต่อ กรุงเทพมหานครในระดับสูงมาก (ดุษฎี ทายตะคุ, 2542: 1) หลังจากนั้นบ้านเมืองก็มีการพัฒนา เพื่อความเจริญก้าวหน้าขึ้นตามยุคสมัยและกระแสในสังคม ทำให้ชุมชนหรือย่านต่างๆ นั้นมี วิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

ย่านตลาดการค้า หรือย่านพาณิชยกรรม เป็นย่านที่มีลักษณะพิเศษและน่าสนใจ มีความ เป็นศูนย์กลางย่านอยู่ที่ตลาด เป็นที่พบปะ แลกเปลี่ยนค้าขาย เดิมทีลักษณะเป็นตลาดน้ำ เนื่องจากมีการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก ภายหลังจากมีการสัญจรทางบก ตลาดน้ำจึงพัฒนากลายมาเป็น ตลาดบก ในส่วนของตลาดบกมักจะมีขนาดเล็ก รับซื้ออาหารจากทำนน้ำสำคัญๆ มาขายให้แก่ ชาวเมืองที่อยู่ภายในพระนคร หรือแปรสภาพมาจากตลาดน้ำโดยอาจจะเช่าที่จากเจ้านาย ขุนนาง หรือจากวัด แล้วทำเพิงค้าขายสินค้าประจำ ได้แก่ ตลาดท้ายวัง ตลาดบ้านหม้อ ตลาดสะพานหัน ตลาดสำเพ็ง เป็นต้น (ดุษฎี ทายตะคุ, 2542: 58) จนในปัจจุบันย่านพาณิชยกรรมต่างๆ เหล่านี้ บางแห่งก็ซบเซาลงและบางแห่งก็ยังคงความคึกคักและเป็นที่ยึดเหนี่ยว หนึ่งในย่านดังกล่าวคือ “ย่าน บ้านหม้อ” เป็นย่านหนึ่งที่มีพัฒนาการของพื้นที่ ที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน มีลักษณะเป็นย่าน พาณิชยกรรมโดยมีศูนย์กลางย่านอยู่ที่ ตลาดบ้านหม้อ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเด่น และการจัดวางผังอาคารที่เป็นเอกลักษณ์ เป็นลักษณะตึกแถวอาคารเพื่อการพาณิชย์ นอกจากนี้

ยังมีลักษณะของการเป็นย่านการค้าพิเศษ เป็นสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจที่สำคัญของกรุงเทพมหานครโกสินทร์ ที่เคยรุ่งเรืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เรื่อยจนในปัจจุบัน และมีการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบผสมผสานระหว่างการค้าขายกับที่อยู่อาศัย (สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร และคณะ, 2547: 31)

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า พื้นที่ย่านบ้านหม้อ ซึ่งเป็นย่านการค้าอัญมณี เครื่องประดับ เครื่องเสียง และเครื่องใช้ไฟฟ้าอื่นๆ อันเก่าแก่ในบริเวณฝั่งตะวันออกของคลองคูเมืองเดิม เขตพื้นที่ชั้นในของกรุงเทพมหานคร (แผนที่ 1.1) เป็นพื้นที่ที่มีพัฒนาการเชิงพื้นที่ที่ทำให้รูปแบบสังคม-เศรษฐกิจสามารถดำรงความคึกคัก มั่งคั่ง และมีชีวิตชีวาอยู่ได้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (รูป 1.1) โดยที่พื้นที่ย่านบ้านหม้อนั้น มีโครงข่ายการสัญจรที่สัมพันธ์กับบริบทโดยรอบเป็นอย่างดี ตั้งแต่ยุคเริ่มต้น เรื่อยมาจนถึงช่วงที่มีการตัดถนนเจริญกรุง(ตอนใน) และถนนเฟื่องนคร(พ.ศ. 2405-2407) รวมทั้งการพัฒนาเปลี่ยนแปลงใดๆ เชิงพื้นที่ที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากนั้น ล้วนส่งเสริมให้พื้นที่ย่านยังมีลักษณะการฝังตัว (spatial integration) ได้ดีขึ้นในบริบท เหนี่ยวนำทำให้เกิดรูปแบบกิจกรรมการค้าพาณิชย์ทั้งในอาคารและในพื้นที่สาธารณะ เช่น ริมทางสัญจรในบางบริเวณเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่อื่นๆ ก็เป็นไปในรายละเอียดปลีกย่อย เช่น การแบ่งหรือรวมแปลงที่ดิน การสร้างอาคารเติมเต็มในแปลงที่ดินที่ว่างลง (urban infill) การปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยของพื้นที่สาธารณะหรืออาคาร (adaptive reuse) เป็นต้น ซึ่งเป็นรูปแบบการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของเนื้อเมืองเก่า ในลักษณะของการปรับเปลี่ยนรูปแบบภายในพื้นที่ (internal reorganization) ที่มักจะเกิดขึ้นในเนื้อเมืองเก่าโดยทั่วไปที่ค่อนข้างมีความอึดตัวอยู่แล้ว (Smalles, 1966)

รูป 1.1 บรรยากาศการค้าที่มีความคึกคักทั้งภายในและภายนอกย่าน
บริเวณซอยทิพย์วารี ย่านบ้านหม้อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ต้องการทำการศึกษาในรายละเอียด ถึงพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ที่มีความสัมพันธ์กับการดำรงอยู่อย่างมีชีวิตชีวาของรูปแบบพาณิชยกรรมตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ เพื่อสืบค้นรายละเอียดของลักษณะเฉพาะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม ของย่านบ้านหม้อ อันจะนำไปสู่การระบุงูเงื่อนไขเชิงพื้นที่ที่สำคัญของย่านการค้าในเมืองเก่าที่มีชีวิตชีวาที่อาจสามารถประยุกต์ใช้กับพื้นที่อื่นๆ ต่อไป

1.2 คำถามในงานวิจัย

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ มีความสัมพันธ์กับรูปแบบพาณิชยกรรมของพื้นที่ย่านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอย่างไร

1.3 สมมติฐานงานวิจัย

สมมติฐานหลัก: รูปแบบพาณิชยกรรมของย่านบ้านหม้อมีความสัมพันธ์ และเกิดจากลักษณะการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของย่าน ไม่ว่าจะ

1) โครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่ว่างสาธารณะของย่านบ้านหม้อที่มีความหนาแน่นมาก เอื้อให้เกิดการเข้าถึงพื้นที่หลากหลายระดับ และเชื่อมต่อกับพื้นที่รอบข้างทั้งในระดับเมืองและย่านได้เป็นอย่างดีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ส่งผลทำให้ย่านบ้านหม้อคงความเป็นศูนย์กลางพาณิชยกรรมที่มีรูปแบบการให้บริการสำหรับคนพื้นที่ และคนในระดับเมือง

2) สิ่งปลูกสร้างบริเวณย่านบ้านหม้อมีความหนาแน่น กระจุกตัว มีการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่เฉพาะในรายละเอียด (internal reorganization) เท่านั้น เกิดจากรูปแบบของพาณิชยกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงเฉพาะในเชิงการบริหารจัดการ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงประเภทของการค้าอย่างชัดเจน หรือเป็นไปในรูปแบบที่สอดคล้องเกื้อกูลกัน

3) ย่านบ้านหม้อเป็นย่านที่มีรูปแบบพาณิชยกรรมที่มีลักษณะเฉพาะตัว เนื่องจากสามารถคงความเป็นย่านของสินค้าเฉพาะอย่างจากลักษณะเชิงพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อยจึงมีความเป็นเอกลักษณ์ และไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างชัดเจน

สมมติฐานรอง: พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ น่าจะมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับกิจกรรมทางสังคมของกลุ่มคนในพื้นที่และผู้มาใช้พื้นที่ ซึ่งทำให้พื้นที่เกิดรูปแบบพาณิชยกรรมในลักษณะต่างๆ ทั้งการปรับเปลี่ยนรูปแบบของสินค้าที่จำหน่ายตามความนิยมในแต่ละยุคสมัย เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ที่มาจับจ่าย ทั้งจากในพื้นที่และนอกพื้นที่ที่อยู่ใกล้เคียง ให้ได้มีการแวะเวียนมาจับจ่ายกันอยู่เสมอ จนเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่าสินค้าประเภทนี้ต้องมาหาซื้อที่ย่านบ้านหม้อเท่านั้น

1.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) ศึกษาประวัติความเป็นมา ตลอดจนพัฒนาการเชิงพื้นที่ สังคม และเศรษฐกิจของย่านบ้านหม้อตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 2) ศึกษาพัฒนาการเชิงพื้นที่ อันนำไปสู่การระบุเงื่อนไขเชิงพื้นที่ที่สำคัญที่สามารถทำให้ย่านการค้าเก่าบ้านหม้อ สามารถดำรงความมีชีวิตชีวาของรูปแบบการค้าพาณิชย์กรรมประเภทต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 3) เสนอแนะแนวทางเบื้องต้นของการพัฒนาฟื้นฟูพื้นที่ย่านบ้านหม้อ และการประยุกต์ใช้กับพื้นที่ย่านการค้าเก่าอื่นๆ ในกรุงเทพฯ

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

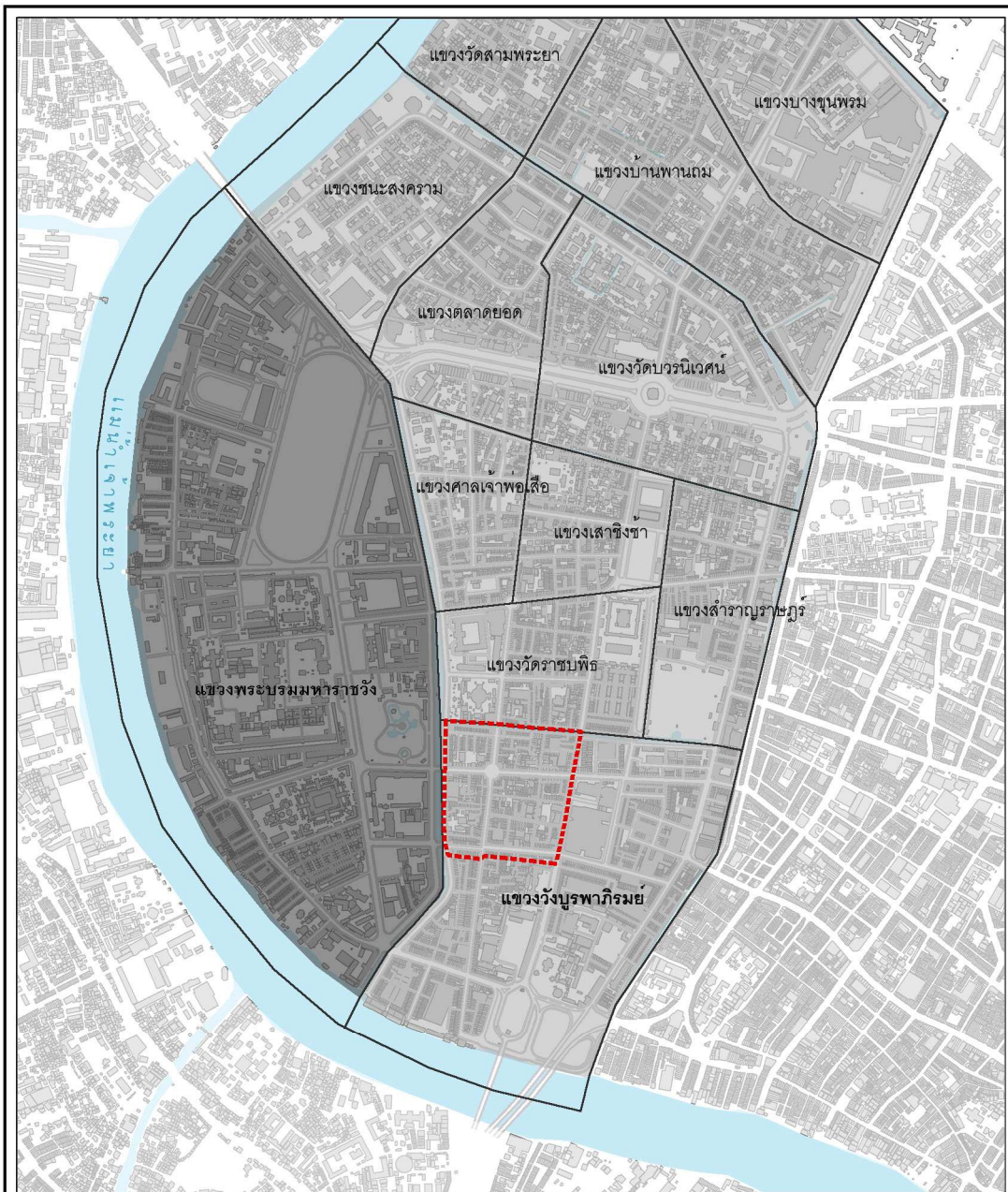
1) ขอบเขตทางด้านเนื้อหา

ศึกษาถึงพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ได้แก่ การวิเคราะห์รูปแบบสภาพทั่วไปของพื้นที่ การวิเคราะห์รูปแบบการเปลี่ยนแปลงโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่ (transport and accessibility pattern) รูปแบบการเปลี่ยนแปลงความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง (figure and ground pattern) และรูปแบบการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร (land use/ building use pattern) ของย่านบ้านหม้อผ่านแต่ช่วงเวลาสำคัญ ที่มีความสัมพันธ์กับการดำรงอยู่อย่างมีชีวิตชีวาของรูปแบบพาณิชย์กรรมลักษณะต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ เพื่อสืบค้นในเชิงรายละเอียดของลักษณะเฉพาะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมของย่านบ้านหม้อ อันจะนำไปสู่การระบุเงื่อนไขเชิงพื้นที่ที่สำคัญของย่านการค้าในเมืองเก่าที่มีชีวิตชีวา

2) ขอบเขตทางด้านพื้นที่

พื้นที่ที่ทำการศึกษาคือพื้นที่ย่านบ้านหม้อ และบริเวณย่านพระยาศรี ตั้งอยู่บริเวณตอนใต้ของเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก ทั้งนี้ขอบเขตดังกล่าวมีการกำหนดจากความต่อเนื่องของกิจกรรมที่ครอบคลุมพื้นที่ทุกยุคสมัย โดยพื้นที่ศึกษาตั้งอยู่บนพื้นที่แขวงวังบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร โดยมีขอบเขตดังนี้ (แผนที่ 1.1-1.2)

<u>ทิศเหนือ</u>	จรดคลองหลอดวัดราชบพิธ
<u>ทิศตะวันออก</u>	จรดถนนตีทอง และถนนตรีเพชร
<u>ทิศใต้</u>	ตลาดพาหุรัดและตึกแถวริมถนนพาหุรัด
<u>ทิศตะวันตก</u>	จรดถนนอัษฎางค์ ถัดไปเป็นคลองคูเมืองเดิม

แผนที่ 1.1 บริเวณที่ตั้งย่านบ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร

สัญลักษณ์

- - - พื้นที่ศึกษา
- พื้นที่เขตพระนคร
- เกาะรัตนโกสินทร์ ชั้นใน
- เกาะรัตนโกสินทร์ ชั้นนอก
- แม่น้ำ คู คลอง

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร

นายปณต จิตนชุม
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2550

1.6 ขั้นตอนการศึกษา

1) สํารวจพื้นที่ และคําคว่าข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพื้นที่ย่านบ้านหม้อ เพื่อศึกษาหา ลักษณะพิเศษของพื้นที่ โดยเบื้องต้นพบว่าย่านบ้านหม้อเป็นย่านพาณิชยกรรมดั้งเดิมตั้งแต่สร้าง กรุงจวบจนปัจจุบันที่ยังคงความคึกคักของความเป็นย่านการค้า และยังคงรูปแบบของลักษณะ พื้นที่ มวลอาคาร และโครงข่ายการสัญจรในลักษณะเดิมเป็นส่วนมาก

2) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการเชิงพื้นที่ ทั้งพื้นที่ศูนย์กลาง เมืองและกระบวนการเกิดพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ลักษณะการใช้ที่ดินและกิจกรรมในพื้นที่ศูนย์กลาง เมืองที่มีลักษณะความเป็นพื้นที่พาณิชยกรรม มิติทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่ ศูนย์กลางเมือง โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพและการเปลี่ยนแปลง จากเอกสาร บทความ และงานวิจัยต่างๆ มาวิเคราะห์ประมวลผล เพื่อสรุปเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย

3) ศึกษาพัฒนาการ ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของพื้นที่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของพื้นที่ศึกษา จากข้อมูล เอกสาร สื่อต่างๆ แผนที่ ตลอดจน ภาพถ่ายทางอากาศจากแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือ และการลงสำรวจพื้นที่เพื่อตรวจสอบความ ถูกต้องของข้อมูล

4) วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของพื้นที่ศึกษา ในประเด็นการวิเคราะห์รูปแบบ สภาพทั่วไปของพื้นที่ การวิเคราะห์รูปแบบการเปลี่ยนแปลงความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อ พื้นที่ว่าง รูปแบบการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร และรูปแบบการเปลี่ยนแปลง โครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่ ของย่านบ้านหม้อตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ผนวกกับการ สํารวจพื้นที่ การบันทึกภาพถ่ายเพื่อแสดงบรรยากาศ วิถีชีวิต กิจกรรม และสัมภาษณ์จากบุคคล ในพื้นที่ หรือบุคคลที่เคยมีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่

5) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพัฒนาการเชิงพื้นที่กับสภาพรูปแบบทางเศรษฐกิจและ สังคม รูปแบบพาณิชยกรรมลักษณะต่างๆ และแนวโน้มของย่านบ้านหม้อ นำไปสู่การสรุปผล การศึกษาและข้อเสนอแนะ ปัจจัยเชิงพื้นที่ที่ทำให้ย่านบ้านหม้อสามารถยังคงความเป็นย่านการค้า พาณิชยกรรมได้อย่างยั่งยืน ตลอดจนการนำไปประยุกต์ใช้กับย่านการค้าเก่ากลางกรุงอื่นๆ

1.7 ข้อมูลและแหล่งที่มาของข้อมูล

1.7.1 ข้อมูลปฐมภูมิ

- 1) สํารวจข้อมูลภาคสนาม โดยการสังเกต สํารวจเพื่อเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสภาพปัจจุบันของพื้นที่ การใช้ประโยชน์ที่ดิน ลักษณะกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจในพื้นที่
- 2) ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทั่วไป ซึ่งจะเน้นในส่วนของพัฒนาการของพื้นที่และกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจของย่าน โดยทำการสัมภาษณ์จากบุคคลที่มีความน่าเชื่อถือมีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาทั้งในอดีตและปัจจุบัน

1.7.2 ข้อมูลทุติยภูมิ

- 1) ข้อมูลเอกสาร สถิติ งานวิจัย สื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการ ความเป็นมา และสภาพปัจจุบันของย่านบ้านหม้อและบริเวณโดยรอบ จากหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง
- 2) ข้อมูลแผนที่ปัจจุบัน แผนที่โบราณ และภาพถ่ายทางอากาศ สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร และห้องปฏิบัติการแผนที่ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ

จากการทบทวนแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่ามีศัพท์เฉพาะบางคำที่จำเป็นต้องให้การนิยาม เพื่อความเข้าใจตรงกันระหว่างผู้วิจัยและผู้ที่สนใจ

- 1) **รูปแบบพาณิชยกรรม** หมายถึง ประเภทของพาณิชยกรรม ซึ่งหมายรวมถึงประเภทของร้านค้า รูปแบบการใช้ประโยชน์อาคารของร้านค้า ลักษณะของสินค้าที่จำหน่าย ทั้งภายในและภายนอกอาคาร ตั้งแต่พาณิชยกรรมในตัวอาคารไปจนถึงหาบเร่ แผงลอย บนพื้นที่ว่างสาธารณะ
- 2) **พัฒนาการเชิงพื้นที่** หมายถึง การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางด้านพื้นที่ / กายภาพ / โครงสร้างพื้นฐานของเมือง อันเป็นผลสั่งสมมาจากปัจจัยต่างๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ผ่านกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย

1.9 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ทราบถึงประวัติศาสตร์ ความเป็นมา และพัฒนาการทางด้านต่างๆ ของย่านบ้านหม้อ
- 2) ทราบถึงสาเหตุและปัจจัยที่ทำให้ย่านบ้านหม้อยังคงความเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมที่มีชีวิตชีวา
- 3) สามารถนำผลที่ได้ใช้ในการประยุกต์เป็นแนวทางการพัฒนาพื้นที่พื้นที่ย่านบ้านหม้อและย่านการค้าอื่นๆ ต่อไป

บทที่ 2

แนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิทยานิพนธ์เรื่อง “พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร” จำเป็นต้องมีการทบทวนและรวบรวมถึงแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างกรอบความเข้าใจถึงพัฒนาการเชิงพื้นที่ และรูปแบบพาณิชยกรรม ก่อนที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในการอ้างอิง อธิบาย รวมถึงการวิเคราะห์ในประเด็นต่างๆ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

- 2.1 พัฒนาการของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง
- 2.2 ลักษณะการใช้ที่ดิน และกิจกรรมในพื้นที่ศูนย์กลางเมือง
- 2.3 พื้นที่ศูนย์กลางเมืองและกระบวนการเกิดพื้นที่ศูนย์กลางเมือง
- 2.4 งานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
- 2.5 สรุปประเด็นที่ได้จากแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.6 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

2.1 พัฒนาการของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง

ในการศึกษาประเด็นของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์ ความเป็นมา มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จึงจำเป็นต้องมีการศึกษาถึงการแบ่งระยะช่วงเวลา เพื่อให้เห็นพัฒนาการรูปแบบต่างๆ ของพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไป ในแต่ละช่วงเวลา ว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีสาเหตุจากปัจจัยอื่นใดที่ส่งผลต่อพัฒนาการเชิงพื้นที่ ก่อนที่จะทำการศึกษาถึงลักษณะการใช้ที่ดิน และกิจกรรมในพื้นที่ศูนย์กลางเมืองในลำดับต่อไป

จากการศึกษาการแบ่งช่วงระยะเวลาของพัฒนาการเมือง (Patrick Geddes อ้างถึงใน อมรรรัตน์ การะเวก, 2549) โดยแบ่งออกเป็น 4 ชั้น ดังนี้

ชั้นที่ 1 เริ่มกระจุกตัว (inflow)

ชั้นที่ 2 มีการขยายตัวหนาแน่นขึ้น (build up)

ชั้นที่ 3 เมืองขยายตัวออก (back flow) และศูนย์กลางเมืองเริ่มเสื่อมโทรม

ชั้นที่ 4 เมืองเจริญเติบโตแบบกระจาย (sprawling mass) และศูนย์กลาง

เมืองเสื่อมโทรม

นอกจากนี้ Keeble (1972) ได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของเมือง (urban evolution) โดยพิจารณาจากลักษณะของโครงสร้างกายภาพของเมือง ซึ่งปรากฏเป็นรูปแบบของโครงข่ายถนนและการใช้ประโยชน์ที่ดิน พบว่าวิวัฒนาการของเมืองมี 4 ระดับ คือ

- 1) ขั้นทารก (Infantile Stage) โดยการเริ่มต้นจากการรวมตัวกันเป็นชุมชนเมืองขนาดเล็ก ไม่มีการแบ่งแยกการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเด่นชัด
- 2) ขั้นวัยรุ่น (Juvenile Stage) มีการแบ่งแยกการใช้ประโยชน์ที่ดิน เป็นบริเวณที่พักอาศัย แต่มีอุตสาหกรรมรวมอยู่ในครัวเรือน
- 3) ขั้นผู้ใหญ่ (Mature Stage) ปรากฏโครงสร้างภายในพื้นที่เมืองอย่างเด่นชัด โดยแบ่งออกเป็นที่พักอาศัย พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม
- 4) ขั้นชรา (Senile Stage) ลักษณะของโครงสร้างภายในพื้นที่เมืองมีสภาพเสื่อมโทรม เนื่องมาจากการเติบโตอย่างเต็มที่

วิวัฒนาการข้างต้นเป็นเพียงระดับหลักการเท่านั้น วิวัฒนาการของเมืองไม่จำเป็นต้องปรากฏในทุกขั้นตอนที่กล่าวมาทั้งหมด บางเมืองอาจจะมีวิวัฒนาการเพียงแค่ขั้นทารก หรือขั้นวัยรุ่นแล้วไม่มีการเจริญเติบโตต่อไป ในขณะที่บางเมืองอาจจะมีวิวัฒนาการอย่างสม่ำเสมอและเรียนรู้การป้องกันเมืองไม่ให้พบเจอกับสภาพความเสื่อมโทรม จึงไม่มีลำดับขั้นตอนไปจนถึงขั้นชรา ซึ่งจะนำหลักการเกี่ยวกับแนวคิดดังกล่าวมาใช้เป็นเกณฑ์ในการแบ่งช่วงพัฒนาการของพื้นที่ต่อไป

2.2 ลักษณะการใช้ที่ดิน และกิจกรรมในพื้นที่ศูนย์กลางเมือง

พื้นที่ศูนย์กลางเมือง เป็นพื้นที่ศูนย์รวมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งเกิดจากการแยกย่อยและกระจายหน้าที่ ตลอดจนความชำนาญพิเศษในระบบเศรษฐกิจของเมืองในรูปของย่านการค้าที่เป็นศูนย์รวมการผลิต การบริโภค การกระจายและจัดสรรผลผลิตสินค้า สำหรับประชากรที่อาศัยอยู่ภายในเมือง รวมทั้งพื้นที่โดยรอบเขตอิทธิพลที่อยู่ถัดออกไปอีกด้วย ลักษณะการใช้ที่ดินและกิจกรรมในพื้นที่ศูนย์กลางเมืองเป็นพื้นที่ที่มีความหนาแน่นของกิจกรรมทางการค้าและการบริการ มีอัตราการเจริญเติบโตและการขยายตัวตลอดเวลา และรวดเร็วมากกว่าในบริเวณอื่น

Berry and Horton (อ้างถึงใน จิราภา ธนาไชยสกุล, 2544: 14-15) กล่าวว่ารูปแบบของย่านการค้ามีความสัมพันธ์กับการเจริญเติบโตของเมือง แม้ย่านการค้าจะประกอบด้วยร้านค้าหรือกิจกรรมหลายอย่างปะปนกัน แต่ในระยะหลังมีแนวโน้มที่กิจกรรมหรือธุรกิจประเภทเดียวกันจะมาตั้งอยู่ใกล้ชิดหรือรวมกลุ่มกันมากขึ้น ร้านค้าขนาดเล็กค่อยๆ หดหายไป แต่มีการสร้างร้านค้าหรือธุรกิจขนาดใหญ่และทันสมัยขึ้นมาแทนที่ เมื่อเมืองเจริญเติบโตขึ้น ซึ่งรูปแบบย่านการค้าประกอบด้วยเขตธุรกิจการค้า 2 ส่วน คือ

1) **ส่วนการค้าแบบดั้งเดิม (traditional sector)** มีตลาดสดเป็นศูนย์กลาง รายรอบด้วยร้านค้าตึกแถว เมื่อเมืองเจริญขึ้นมีการปรับปรุงถนนตลาดสด บทบาทหน้าที่ของย่านการค้าแบบนี้เปลี่ยนแปลงไป คือเมื่อมีร้านค้าใหม่เพิ่มเติม เช่น ร้านเครื่องใช้ไฟฟ้า โรงแรม ห้างสรรพสินค้า ธนาคาร ขณะที่ร้านขนาดเล็กลง กิจกรรมค้าปลีกกลายเป็นบทบาทที่โดดเด่นของย่านในปัจจุบัน ทั้งที่ก่อนหน้านี้ย่านเป็นเขตค้าส่ง ค้าปลีก อุตสาหกรรมและที่อยู่อาศัย ลักษณะสภาพความพลุกพล่าน จอแจ และมีชีวิตชีวามากในตอนกลางวัน แต่จะเงียบเหงาตอนกลางคืน ย่านการค้าแบบดั้งเดิมนี้อาจจะบริการแก่ผู้คนหลายระดับ

2) **ส่วนการค้าแบบสมัยใหม่ (modern sector)** เป็นส่วนที่เพิ่มเติมเข้ามาในตอนหลัง ประกอบด้วย ศูนย์การค้า ห้างสรรพสินค้า ธนาคาร โรงแรม ร้านขายหนังสือขนาดใหญ่ สำนักงาน บริษัทต่างๆ เป็นต้น ถึงแม้ว่า ยังมีธุรกิจร้านค้าขนาดเล็กแบบดั้งเดิมปะปนอยู่ แต่เขตการค้านี้มักให้บริการแก่ผู้ที่มีฐานะปานกลางและฐานะดี ในอนาคตเขตการค้าทั้ง 2 ส่วนจะมีลักษณะคล้ายกันมากขึ้น และอาจไม่เห็นเป็น 2 ส่วนชัดเจน

Julian (1998) กล่าวเสริมว่า ย่านการค้ามักจะเกิดขึ้นบริเวณพื้นที่ตลาดขายส่งและขายปลีกที่มีขนาดใหญ่และได้มาตรฐาน โดยจะจับกลุ่มรวมตัวกันอย่างหนาแน่น ในส่วนของแผงลอยที่จะเกิดขึ้นตามทางแยกของถนน บริเวณหมู่บ้านเล็กๆ ของเมืองเก่าแก่ หรือศูนย์กลางตลาดในเมืองและบริเวณพื้นที่ที่เป็นที่อยู่อาศัย

ฉัตรชัย พงษ์ประยูร (2527) ได้กล่าวถึงการเกิดย่านการค้าว่า โดยทั่วไปไม่ว่าย่านที่พักอาศัยจะไปอยู่ที่ใด การค้ามักจะขยายตัวตามออกไปด้วยเสมอ ซึ่งส่วนใหญ่ย่านการค้าจะเกิดขึ้น ณ บริเวณต่อไปนี้

1. ศูนย์กลางชุมชน
2. บริเวณถนนสายหลักตัดกัน ซึ่งมักก่อให้เกิดปัญหาการจราจรและความความปลอดภัย
3. เกิดขึ้นบริเวณสองฝั่งถนนสายหลัก และขยายตัวตามถนนออกไปเรื่อยๆ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาการจราจรคับคั่ง เป็นอันตรายจากอุบัติเหตุที่ใช้ถนน ลดประสิทธิภาพของถนน และทำให้การขนส่งล่าช้า เป็นต้น

ทั้งนี้ยังกล่าวเพิ่มเติมถึงทำเลของการค้า กิจกรรมทางด้านการค้าและบริการมักจะตั้งอยู่ตรงจุดหรือบริเวณที่เข้าถึงสะดวกที่สุด ทั้งนี้เพราะ

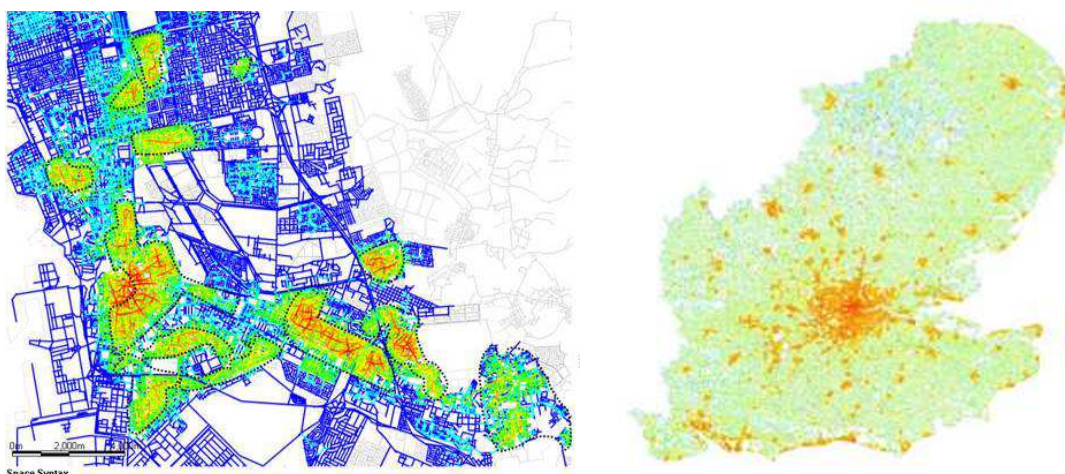
1. สะดวกสำหรับผู้ที่ใช้รถยนต์ส่วนตัวเป็นพาหนะ
2. สะดวกสำหรับการขนส่งมวลชนทุกรูปแบบ ตั้งแต่รถประจำทาง รถใต้ดิน และรถไฟ
3. สะดวกต่อการติดต่อกับแหล่งผู้ขายส่ง อันมักจะมีทำเลอยู่รอบเขตการค้า
4. สถานที่ประกอบการค้าและบริการต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน จึงมักอยู่ในทำเลที่ใกล้กัน

บริเวณที่จะเหมาะที่สุดสำหรับเหตุผลทั้ง 4 ประการข้างต้น คือที่ซึ่งเข้าออกสะดวกที่สุดในรัศมีของจุดซึ่งใช้ในการเดินทางน้อยที่สุด (point of minimum aggregate travel) อันหมายถึงระยะทางรวมของลูกค้าทั้งหมดที่ใช้ในการเดินทางน้อยที่สุดหรือสั้นที่สุดใน การเข้าถึงจุดหนึ่ง จุดนั้นคือศูนย์กลาง เมื่อเปรียบเทียบกับ การกระจายของประชากรในพื้นที่นั้น ตามความเป็นจริง ลูกค้าบางกลุ่มบางคนอาจใช้ระยะเวลาเดินทางสั้นกว่าอีกคนหรืออีกกลุ่ม แต่จุดนี้คือจุดเดินทางเฉลี่ยที่น้อยที่สุดของทุกคน ดังนั้นเมื่อการกระจายของประชากรเปลี่ยนจุด ตำแหน่งดังกล่าวก็จะเปลี่ยนไปด้วย (Berry and Horton, 1970) ซึ่งเป็นที่มาของลักษณะพื้นที่ศูนย์กลางเมืองที่จะมีลักษณะของการเป็นศูนย์กลางทางการพาณิชย์กรรม หรือย่านการค้าและบริการ

2.3 พื้นที่ศูนย์กลางเมืองและกระบวนการเกิดพื้นที่ศูนย์กลางเมือง

พื้นที่ศูนย์กลางเมือง หรือพื้นที่ศูนย์กลางย่าน ชุมชนหรือหมู่บ้าน เป็นพื้นที่ที่มีการกระจุกตัวของกิจกรรมและประโยชน์การใช้ที่ดินที่มีความหนาแน่นอย่างผสมผสานกัน และโดยส่วนมากมักมีความชัดเจนในตำแหน่งที่ตั้งและขอบเขตของมัน (ไซศรี ภัคดีสุขเจริญ, 2554) เป็นลักษณะที่เรียกว่า เมืองมีชีวิตชีวา (urban buzz) เป็นเมืองที่มีการกระจุกตัว มีความน่าตื่นตื่น จากการใช้พื้นที่และกิจกรรมในบริเวณดังกล่าวอย่างคึกคัก โดยมีความท้าทายคือการอธิบายความเป็นพื้นที่ศูนย์กลางในรูปของกระบวนการ (process) มากกว่าเป็นสภาพ (state) (Hillier, 1999) แสดงถึงขั้นตอนของรูปแบบการเปลี่ยนแปลง หรือพัฒนาการเชิงพื้นที่นั่นเอง

โดยสาเหตุที่ต้องทำความเข้าใจการเป็นศูนย์กลางเมืองผ่านกระบวนการเชิงพื้นที่ เพราะว่าการฟื้นฟูพื้นที่ศูนย์กลางเมืองโดยส่วนมากมีความล้มเหลว ทำให้ตระหนักว่าความเข้าใจในกระบวนการเกิดพื้นที่ศูนย์กลางเมือง และการทำให้ศูนย์กลางนั้นคงอยู่อย่างยั่งยืน ยังมีอยู่น้อยมาก เพราะเมื่อวันเวลาผ่านไป พื้นที่ศูนย์กลางเมืองนั้นสามารถเปลี่ยนแปลงได้ มาจากหลายๆสาเหตุ สามารถเคลื่อนย้ายที่ ขยายตัวหรือหดตัว หรือแม้กระทั่งแยกเป็นหลากหลายประเภทได้ โดยในเมืองใหญ่ๆ ลำดับศักดิ์ของศูนย์กลางต่างๆ มักกระจายตัวอยู่แทรกอยู่ทั่วไปในเนื้อเมือง เช่นเดียวกับการเกิดย่านต่างๆ บริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ ที่กลายเป็นศูนย์กลางย่อยๆ ในปัจจุบัน

รูป 2.1 ลักษณะพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ที่สามารถขยายหรือหดตัว เปลี่ยนแปลงตำแหน่งที่ตั้ง หรือ กระจายเป็นหลากหลายบริเวณและขนาด แทรกอยู่ทั่วไปในบริเวณพื้นที่เมือง

(ที่มาภาพ : เอกสารคำสอนรายวิชา 2503690, 2554)

ทั้งนี้ Jacobs (1961) ได้เริ่มต้นศึกษาถึงความมีชีวิตชีวาของเมือง รวมทั้งกิจกรรมอันหลากหลายบนท้องถนน โดยอ้างว่าเป็นพื้นที่สาธารณะที่สำคัญที่สุดของเมือง เป็นส่วนหนึ่งของการค้นหาแนวความคิดในการพัฒนาพื้นที่เมืองให้ประสบความสำเร็จ และยังคงกล่าวถึงถนนเปรียบเสมือนหัวใจของเมือง มีชีวิตราวกับพลังงานที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับการสัญจร (movement) ในเมืองว่า ถนนและทางเท้าเป็นดัชนีวัดคุณภาพของเมือง หากเมืองใดมีถนนและทางเท้าที่มีการกระจุกตัวของกิจกรรมต่างๆ เมืองนั้นก็จะมีชีวิตชีวา มีความน่าสนใจ แต่ถ้าหากเมืองใดที่มีสภาพถนนและทางเท้าที่เงียบเหงา นิ่งเฉย จะทำให้รู้สึกที่น่าเบื่อและไม่มีความปลอดภัย เพราะจะไม่ค่อยมีผู้คนที่จะคอยสนใจใคร ไม่มีสายตาคู่คนที่คอยจ้องมองกัน และการที่จะทำให้เกิดผู้คนจำนวนมากผ่านไปมา ตลอดเวลาในพื้นที่กลางเมืองนั้น จะต้องมิลักษณะของการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบผสมผสาน (mix use) ทั้งการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม สถานที่ทำงาน และสถานศึกษา โดยส่งเสริมการพัฒนาเมืองให้เกิดความหนาแน่นที่เหมาะสม จะทำให้สามารถดึงดูดให้มีผู้คนผ่านไปมาเป็นจำนวนมากอยู่ตลอดเวลา โดย Jacobs อ้างว่าความหลากหลายของกิจกรรมและการใช้ประโยชน์บนพื้นที่ถนนสาธารณะนั้น เกิดขึ้นจากคุณสมบัติทางกายภาพบางประการของสิ่งแวดล้อมในเมืองเอง เช่น ร้านค้าที่สามารถให้บริการลูกค้าที่สัญจรไปมาได้โดยตรง หรือช่วงเดินเท้าสั้นๆ ที่ต่อเนื่องกันโดยตลอด ลักษณะโครงข่ายถนนที่เอื้อให้เกิดการเดินบ่อยครั้ง เป็นต้น

พื้นที่ศูนย์กลางเมือง เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะของความเป็นศูนย์กลางที่มีชีวิต (live center) กล่าวคือ มีลักษณะของการเป็นพื้นที่รวมกลุ่มของกิจกรรมการค้า พาณิชยกรรม ความบันเทิงและ

กิจกรรมอื่นๆ ที่ทำให้เมืองเกิดพลวัต มีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งที่ตั้ง ศูนย์กลางเมืองมีการกระจายตัว ฯลฯ ที่ถูกหล่อเลี้ยงด้วย “การสัญจรอิสระ” (natural movement)¹ ที่มากกว่าปรกติ (ไฮศรี ภัคดีสุขเจริญ, 2554) ทั้งนี้ยังมีทีมนักวิชาการของ University of Oxford Brooke, UK. (อ้างถึงใน ปรานระฟ้า พรหมประวัตติ, 2550) กล่าวว่าถนนและทางเดินเท้าในเมืองนั้นมีความสำคัญที่จะทำให้สังคมอบอุ่น มีการช่วยกันสอดส่องดูแล ธุรกิจการค้าคึกคัก การเดินทางด้วยพาหนะส่วนตัวจะน้อยลง การให้บริการระบบขนส่งมวลชนสาธารณะจะเพิ่มขึ้น และเป็นการช่วยลดการใช้พลังงานในเมือง อีกทั้ง Hillier (1999) ได้กล่าวถึงการสัญจร (movement) ใน 2 ลักษณะ ซึ่งมีทั้งการสัญจรเพื่อเข้าถึง (moving to) พื้นที่ และการสัญจรเพื่อผ่าน (moving through) พื้นที่ที่หลากหลายวัตถุประสงค์ หลากหลายกลุ่มคนผู้เข้าไปใช้งานและหลากหลายช่วงระยะเวลา จะทำให้ย่านหรือพื้นที่เมืองนั้น เกิดลักษณะของบรรยากาศของเมืองที่คึกคัก มีสีสัน ไม่เงียบเหงาหรือมีเกิดความรู้สึกน่ากลัว เป็นอันตราย ไม่ว่าจะเป็นในช่วงระยะเวลาใดก็ตาม ซึ่งเป็นลักษณะของเมืองที่มีความเป็นเมืองที่มีชีวิตชีวา (urban buzz)

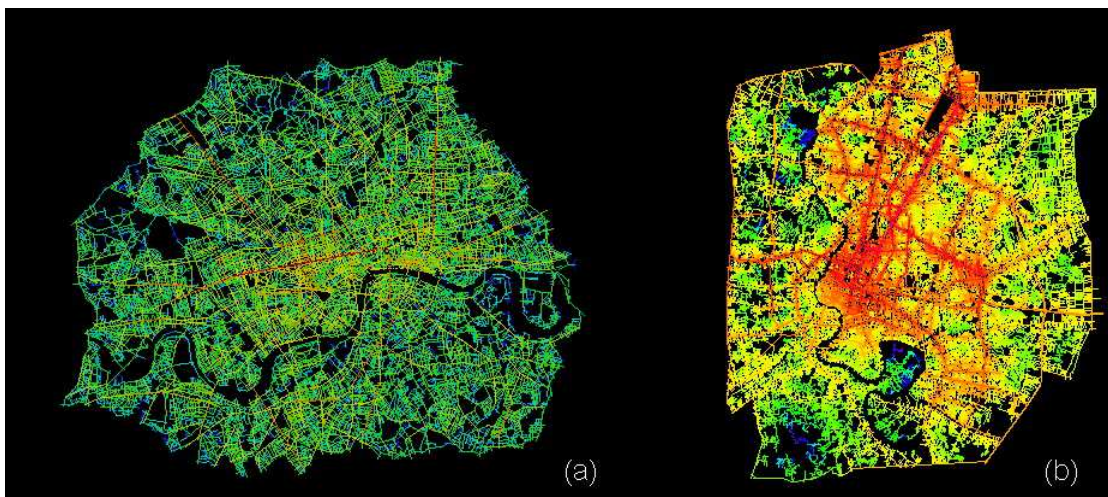
แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาของ Jacobs ก็ยังขาดหลักฐานอ้างอิงที่ชัดเจนและเป็นระบบว่าคุณสมบัติทางกายภาพเหล่านี้ มีบทบาทในการส่งเสริมให้เกิดความมีชีวิตชีวาบนถนนได้อย่างไร แต่ทั้งนี้ก็ถือว่า Jacobs เป็นผู้ริเริ่มวางแนวคิดพื้นฐานบางประการเกี่ยวกับปัจจัยทางกายภาพหรือคุณสมบัติเชิงสัณฐานของอาคารและเมือง ในการสร้างพื้นที่สาธารณะของเมืองในช่วงยุคแรก (ไฮศรี ภัคดีสุขเจริญ, 2548:5)

โดยกระบวนการที่นำไปสู่การเป็นเมืองศูนย์กลางที่มีชีวิต (live center) โดย Hillier (1999) ประกอบไปด้วย 3 แนวความคิดที่นำมาใช้อธิบายกระบวนการเกิดพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ดังต่อไปนี้

1) ทฤษฎีการสัญจรอิสระ (Theory of Natural Movement)

การสัญจรที่เคลื่อนไหวอยู่ในส่วนต่างๆ ของโครงข่ายถนน เป็นผลโดยตรงมาจากโครงข่ายการเชื่อมต่อของถนนในระบบนั้นๆ เอง ลักษณะโครงข่ายการเชื่อมต่อของถนนที่แตกต่างกันจะมีผลทำให้การกระจายการสัญจรอิสระเป็นไปอย่างมากน้อยตามบริเวณต่างๆ อย่างไม่เท่าเทียมกัน ทำให้บางส่วนคึกคัก บางส่วนเงียบเหงา

¹ กระบวนการเคลื่อนที่ (movement) มี 2 ลักษณะ คือ การสัญจรอิสระ (natural movement) และการสัญจรดึงดูด (attractor movement) (ซึ่งโครงสร้างเชิงพื้นที่ที่ยั่งยืนต้องเกิดจาก natural movement เท่านั้น ไม่ใช่การสัญจรดึงดูด (attractor movement) ถึงไม่ยั่งยืน แต่ก็เป็นการแก้ไข ซึ่งมักจะเกิดเป็นบางช่วงบางตอนเท่านั้น

รูป 2.2 ตัวอย่างแผนที่แอกเซียล (axial map)²

แสดงพื้นที่สาธารณะที่มีศักยภาพในการเข้าถึงและมองเห็น โดยแสดงเส้นสีโทนร้อน แสดงถึงอัตราการสัญจรอิสระในระดับสูงแล้วไล่วรรณะสีรุ่งจนถึงสีโทนเย็น แสดงอัตราการสัญจรอิสระในระดับต่ำ โดยเปรียบเทียบเมืองใหญ่ อย่างกรุงลอนดอน (a) ว่ามีการกระจายการสัญจรอิสระเป็นลำดับศักดิ์ในพื้นที่ย่าน ในขณะที่กรุงเทพฯ (b) มีอัตราการสัญจรอิสระอยู่บนพื้นที่ถนนเส้นหลัก และกระจายการสัญจรอิสระโดยไม่มีลำดับศักดิ์ที่ชัดเจน

(ที่มาภาพ : kasemsook, 2007. axial analysis: global integration)

2) ทฤษฎีเศรษฐกิจสัญจร (Theory of Movement Economy)

ในพื้นที่ที่มีการสัญจรอิสระ (natural movement) มาก มีแนวโน้มจะเหนี่ยวนำให้เกิดการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทพาณิชยกรรม ในขณะที่พื้นที่ที่มีการสัญจรอิสระต่ำจะเหนี่ยวนำดึงดูดการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย ซึ่งต้องการความเงียบสงบ

กิจกรรมดึงดูดการสัญจร (ร้านค้า) ทั้งหลายก็ยิ่งดึงดูดการสัญจรให้มากยิ่งขึ้นไปอีก ในบริเวณที่มีการสัญจรอิสระมากอยู่แล้ว เกิดเป็น “ผลกระทบทวีคูณ” (multiplier effect) ผลก็คือเมืองจะเกิดบริเวณที่มีกิจกรรมกระจุกตัวอยู่หนาแน่นผิดปกติ ควบคู่ไปกับบริเวณที่มีกิจกรรมกระจายอยู่โดยทั่วไปเสมอ

² axial map คือ แผนที่อันเกิดจากประสบการณ์ของคนใน space ในช่วงหนึ่ง ซึ่งคนจะเดินทางเป็นเส้นตรง (axial line) และมองเห็นเป็น convex space โดยแผนที่จะแสดง axial line ซึ่งเป็นเส้นตรงที่มีความยาวมากที่สุด และมีจำนวนน้อยที่สุด ของเส้นทางเดินและเส้นทางในการมอง ที่ครอบคลุมพื้นที่ในการมองเห็น (convex space) โดยเส้นทางที่เชื่อมต่อไปยังพื้นที่ว่างสาธารณะทั้งหมด ซึ่งอาจจะเป็นถนนหรือไม่ใช่ก็ได้ ทั้งนี้เป็นเพราะว่าประสบการณ์กับ space จะเกิดขึ้นจาก 2 สัมผัสหลักๆ คือ “การเดิน” และ “การมองเห็น”, คำว่า space ในงานสถาปัตยกรรมและเมือง ก็คือระบบความสัมพันธ์อันซับซ้อนของ “ช่องเดิน” และ “ช่องทาง”

3) ทฤษฎีสันฐานศูนย์กลาง (Theory of Spatial Centrality)

บริเวณที่เกิด “ผลกระทบทวีคูณ” (multiplier effect) ส่งผลเป็นลูกโซ่ต่อเนื่องทำให้พื้นที่ที่มีพัฒนาการเปลี่ยนแปลง เกิดการแบ่งซอยโครงข่ายย่อยออกเป็นบล็อกที่เล็กลง (grid intensification process) เพื่อเพิ่มพื้นที่ผิวของร้านค้าในการรองรับการสัญจรที่มากขึ้น จนเกิดเป็นบริเวณโครงข่ายกระจุกตัวที่หนาแน่นเป็นพิเศษ กลับกลายเป็น “ลักษณะสันฐานที่ตั้งดูด” (configurational attractor) ซึ่งจะทำให้ระดับการสัญจรอิสระเพิ่มมากขึ้นไปอีก จนเกิดเป็นศูนย์กลางที่มีชีวิต (live center) ซึ่งมีการสัญจรอิสระและกิจกรรมคอยหล่อเลี้ยง ทำให้พื้นที่บริเวณนั้นเกิดความมีชีวิตชีวา (urban buzz) อย่างแท้จริง

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดเมืองที่ดี (good city form) ที่กล่าวว่าเมืองที่ดีควรจะเป็นเมืองที่กระชับ (compact city) มีพื้นที่ว่าง มีลักษณะลำดับศักดิ์ของการเข้าถึง และการสัญจรอิสระ (natural movement) กระจายตัวบนโครงข่ายพื้นที่สาธารณะของเมือง ส่งผลให้บางส่วนของเมืองเกิดความคึกคัก มีชีวิตชีวา บางส่วนมีความเงียบสงบ

ทั้งนี้รูปแบบของพื้นที่ (spatial pattern) ที่ทำให้เกิดรูปแบบการใช้พื้นที่ (space use pattern) ที่มีชีวิตชีวา (urban buzz) นั้นย่อคือการเกิดลักษณะพื้นที่ที่เป็นอเนกประโยชน์ (multipurpose space) ซึ่งประกอบไปด้วยความผสมผสาน 3 ลักษณะ ได้แก่

1) ความผสมผสานของกลุ่มคน (mix types of people) มีความหลากหลายของผู้คนที่เข้าไปใช้พื้นที่โดยมีความหลากหลายทั้งกลุ่ม เพศ วัย และชาติพันธุ์

2) ความผสมผสานของประเภทกิจกรรม (mix types of activities) มีกิจกรรมหลากหลายรูปแบบ หลากหลายวัตถุประสงค์

3) ความผสมผสานของเวลา (mix times) มีการใช้งานพื้นที่ในหลากหลายช่วงเวลา สลับผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป ไม่ขาดช่วง

อีกทั้ง Hillier (1989) ได้กล่าวถึงลักษณะของการเป็นพื้นที่อเนกประโยชน์ ที่ทำหน้าที่เป็นตัววัดชี้วัดความเป็นอยู่ของพื้นที่ การเป็นพื้นที่ที่มีการพบปะกัน (encounter) และมีการอยู่ร่วมกัน (co-presence) ณ เวลาใดเวลาหนึ่ง มีผลทำให้มีการใช้พื้นที่ตลอดเวลา มีกิจกรรมที่หลากหลาย แม้ว่าผู้คนไม่ได้รู้จักกันแต่ก็มีการปฏิสัมพันธ์เพื่อดำเนินกิจกรรมหลากหลายประเภทผ่านช่วงระยะเวลาต่างๆ ในลักษณะของ “ชุมชนเสมือน” (virtual community) เป็นลักษณะเดียวกับแนวคิดเมืองมีชีวิตชีวา (urban buzz) และแนวคิดรูปแบบเมืองที่ดี (good city form)

กล่าวโดยรวม แนวคิดที่นำมาใช้อธิบายกระบวนการเกิดพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ก็คือในพื้นที่เมืองมีโครงสร้างข่ายการเชื่อมต่อพื้นที่สาธารณะ และแต่ละพื้นที่ซึ่งมีค่าการเชื่อมต่อที่ต่างกัน จะมีระดับการสัญจรอิสระ (natural movement) ที่ต่างกัน พื้นที่ที่มีการสัญจรอิสระที่มากกว่าดังกล่าว

จะดึงดูดให้เกิดพื้นที่พาณิชย์กรรม แหล่งบันเทิง เป็นต้น (ส่วนในพื้นที่ที่มีการสัญจรอิสระต่ำ จะดึงดูดให้เกิดลักษณะของพื้นที่พักอาศัย) โดยในพื้นที่พาณิชย์กรรมอาจทำให้เกิดผลกระทบทวีคูณ (multiplier effect) โดยร้านค้าจะดึงดูดผู้คนมาทำกิจกรรมกันมากขึ้น ร้านรวงต่างๆ ก็เพิ่มมากขึ้นตามด้วย ทำให้เกิดการแบ่งโครงข่ายการเชื่อมต่อพื้นที่สาธารณะเพิ่มขึ้น (grid intensification) เพื่อเพิ่มพื้นที่ผิวของร้านค้าในการรองรับการสัญจรที่มากขึ้น กลายเป็นลักษณะฐานที่ดึงดูด (configurational attractor) ที่ยิ่งทำให้การสัญจรอิสระเพิ่มมากขึ้นไปอีก จนเกิดเป็นจุดดึงดูดกิจกรรมหนาแน่นของพื้นที่ที่เรียกว่าพื้นที่ศูนย์กลางที่มีชีวิต (live center) ซึ่งมีความเป็นพื้นที่อเนกประโยชน์ (multipurpose space) อันจะนำไปสู่ความมีชีวิตชีวาในเมือง (urban buzz) ในที่สุด

การวิเคราะห์ความเป็นพื้นที่ศูนย์กลางเมืองนั้น สามารถวิเคราะห์ในเชิงของมิติทางทัศนียภาพ-สัณฐาน (visual & morphological dimension) ซึ่งเป็นการอ่านรูปทรงโครงสร้างทางกายภาพของเมืองต่างๆ เพื่อนำมาวิเคราะห์การประสานของพื้นที่กับสังคม (socio-spatial dialectic) เกิดจากความพยายามในการแบ่งประเภท/หมวดหมู่ของ โครงสร้างของเมือง โดยแบ่งตามช่วงเวลาต่างๆ ณ เวลาใดเวลาหนึ่งที่เงื่อนไขของสังคมและเศรษฐกิจ ส่งผลทำให้โครงสร้างของเมืองเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด โดยมีวัตถุประสงค์หลักคือ ต้องการวิเคราะห์ความแตกต่างเชิงพื้นที่ของเมือง (areal differentiation) รวมทั้งต้องการระบุขอบเขตพื้นที่เมืองที่มีลักษณะเฉพาะเหมือนกัน (urban social area) จากรูปแบบความหนาแน่นของมวลอาคารและพื้นที่ว่าง/ขนาดบล็อกถนน รูปแบบโครงข่ายการสัญจร และรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร (Hillier, 1987) ซึ่งมีลักษณะโครงสร้างและการเปลี่ยนแปลง ดังต่อไปนี้

1) **รูปแบบโครงข่ายการสัญจร** พื้นที่ศูนย์กลางเมืองมักมีการกระจุกตัวหรือสานกัน อย่างหนาแน่นของโครงข่ายการสัญจร ทำให้เกิดความสะดวกในการเข้าถึงและผ่านพื้นที่ในทุกทิศทาง เป็นพื้นที่ใจกลาง (hub) ประกอบด้วยโครงข่ายเส้นตรง (axial line) ที่ต่อกันเป็นมุมประมาณเกือบ หรือมากกว่า 90 องศา หักเลี้ยวแล้วกลับวนกลับมาที่เดิม โดยมีเส้นทางเชื่อมออกไปทุกทิศทางเป็นกิ่งรัศมี (spoke) โดยรอบ ประกอบด้วยโครงข่ายเส้นตรง (axial line) ที่ต่อกันเป็นมุมที่มากกว่าหรือน้อยกว่า 180 องศา โดยรอบเพื่อเชื่อมโยงพื้นที่ใจกลางเมืองกับพื้นที่อื่น โดยรอบ โครงข่ายการสัญจรในพื้นที่ใจกลางเมือง (hub) นั้นจะประกอบไปด้วยเส้นทางสั้นๆ ที่มักเชื่อมต่อกันเป็นโครงข่ายตาราง (grid) ทั้งนี้ลักษณะดังกล่าว เพื่อเอื้อต่อการเกิดทิศทางของการสัญจรติดต่อ "ภายใน" พื้นที่อย่างทั่วถึง ส่วนเส้นกิ่งรัศมี (spoke) ที่มีลักษณะเป็นเส้นสั้นๆ ที่ต่อตรงทำมุมต่อกันเป็นมุมป้าน มีหน้าที่เชื่อมต่อกับพื้นที่ใจกลางเข้าและออกพื้นที่รอบนอก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเชื่อมต่อการเดินทางจากจุดหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่งโดยเร็วและสะดวกทุกทิศทาง

มักจะเจอรูปแบบกิจกรรมที่สัญจร(ขับรถ)ด้วยอัตราเร็ว และมีพื้นที่บริเวณที่เป็นวงแหวนรอบนอก (outer ring) ที่เป็นเสมือนระบบโครงข่ายย่อยที่อยู่ถัดออกมารอบนอก (ไชศรี ภัคดีสุขเจริญ, 2554)

- **โครงข่ายการสัญจร** Hillier (2000) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงโครงข่ายการสัญจร และการเข้าถึงพื้นที่ศูนย์กลางเมืองว่า “พื้นที่ศูนย์กลางเมืองมักจะมีระบบโครงข่ายการสัญจรและพื้นที่ว่างสาธารณะที่หนาแน่นมากกว่าพื้นที่บริเวณอื่น ส่วนมากมักจะมีแนวโน้มของการผสมผสานเชื่อมต่อกันเป็นโครงข่ายการสัญจรในรูปแบบของระบบตาราง (grid system) เพื่อในการรองรับการกิจกรรมการสัญจรเพื่อผ่าน (move through) และการเข้าถึง (move to) ในปริมาณสูง” เกิดการไหลเวียนปะปนกันของผู้คนเดินถนนที่มีวัตถุประสงค์อันหลากหลายและมีจุดมุ่งหมายที่แตกต่าง ก่อให้เกิดชีวิตสาธารณะที่สมบูรณ์และควมมีชีวิตชีวาของพื้นที่

ทั้งนี้ Hillier กล่าวเสริมว่า ลักษณะของโครงข่ายการสัญจรในพื้นที่ศูนย์กลางเมืองนั้นมีลักษณะการสานกันเป็นระบบตาราง จะเอื้อให้เกิดทางเลือกในการสัญจรอย่างหลากหลายในปริมาณสูง และมีพื้นที่บล็อกถนนขนาดเล็กที่เอื้อให้เกิดพื้นที่ผิวมวลอาคารมากกว่าในบริเวณอื่น เกิดเป็นรูปแบบของสภาพแวดล้อมที่มีผู้สัญจรประเภทคนเดินเท้าเดินทางเชื่อมโยงกันในพื้นที่อย่างพลุกพล่าน และนอกจากนั้นโครงข่ายการสัญจรนี้เอง จะต้องเชื่อมต่อกับสัมพันธ์กันเป็นส่วนหนึ่งของระบบโครงข่ายการสัญจรของเมืองหรือย่านอื่นโดยรอบได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะทำให้เกิดลักษณะการเหนี่ยวนำการสัญจรอิสระ (natural movement) ในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง และมีแนวโน้มทำให้พื้นที่เกิดการพัฒนาระบบโครงข่ายที่สานกันอย่างหนาแน่นเพิ่มขึ้นอีก เมื่อเวลาผ่านไป (grid intensification) เพื่อจะได้มีศักยภาพในการรองรับระดับการสัญจรอิสระที่เพิ่มขึ้นอย่างทวีคูณ (multiplier effect)

พงษ์ศักดิ์ ศรีภูมิ (2551) กล่าวถึงปัจจัยที่ส่งผลให้โครงข่ายการสัญจรของพื้นที่ศูนย์กลางเมืองมีการเปลี่ยนแปลงเกิดจากปัจจัยในหลายๆ อย่าง ได้แก่

- **ประชากรที่เพิ่มขึ้น** เมื่อประชากรของเมืองเพิ่มขึ้นก็มีความต้องการสำหรับการบริการทางด้านการคมนาคมและการเข้าถึง เพื่อติดต่อยังพื้นที่อื่นๆ มากขึ้นเป็นเงาตามตัว

- **รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน** การขยายตัวของกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในเมืองเป็นปัจจัยสำคัญที่เป็นอิทธิพลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงข่ายการสัญจรของพื้นที่ศูนย์กลางเมืองเพื่อรองรับการขยายตัวของเมือง เนื่องจากการใช้ประโยชน์ที่ดินในแต่ละประเภทต้องการการเข้าถึงพื้นที่ที่สะดวก พื้นที่ที่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินหนาแน่นจึงจำเป็นต้องมีโครงข่ายการสัญจรที่สามารถเข้าถึงได้เป็นอย่างดี เกิดการแบ่งซอยพื้นที่ โครงข่ายการสัญจรจึงเริ่มสานกันอย่างหนาแน่นขึ้นเป็นทวีคูณ

- ลักษณะทางเศรษฐกิจและการลงทุน พื้นที่ที่มีศักยภาพทางด้านเศรษฐกิจจะถูกวางแผนพัฒนาและส่งเสริมให้มีการขยายและพัฒนาโครงข่ายการสัญจรในพื้นที่บริเวณนั้นมากกว่าบริเวณอื่น ซึ่งปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและการลงทุนส่งผลให้เกิดการผลิต การจ้างงาน และรายได้ต่อบุคคล เป็นต้น

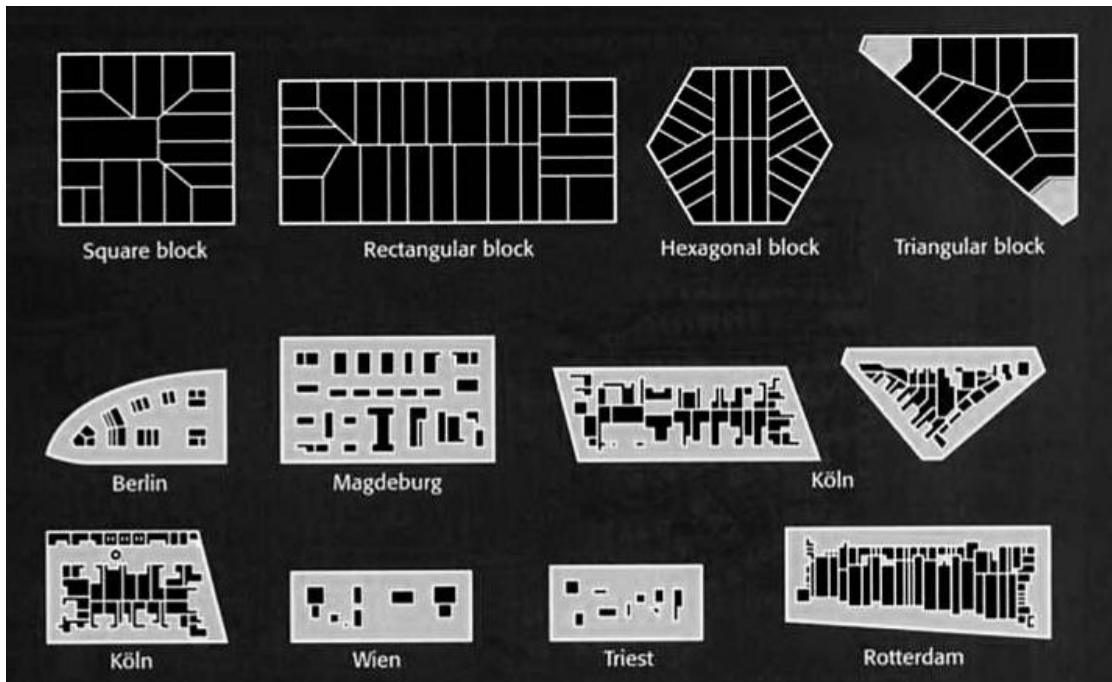
- ลักษณะ ขอบเขต และความสามารถในการรองรับของโครงข่ายการสัญจรในพื้นที่ ซึ่งเป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของอัตราการเดินทาง ทำให้ระบบโครงข่ายการสัญจรเดิมอาจจะไม่เพียงพอหรือไม่สามารถรองรับปริมาณการสัญจรผ่านและเข้าถึงได้ เช่น จำนวนช่องการจราจร ทิศทางการจราจร ความเร็วเฉลี่ย และปริมาณการจราจร เป็นต้น

- นโยบายของภาครัฐ โดยส่วนใหญ่แล้วการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานของเมืองทั้งในระดับเมือง ระดับภูมิภาค หรือแม้กระทั่งระดับประเทศ ภาครัฐจะเป็นผู้ที่มีบทบาทและเป็นผู้กำหนดแนวทาง ตลอดจนชี้้นำการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาเกี่ยวกับการคมนาคมขนส่ง

การศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงโครงข่ายการสัญจรถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงรูปแบบโครงสร้างของเมืองที่เกิดจากการกระจุกตัวของการตั้งถิ่นฐานในอดีต การศึกษาและการติดตามถึงการเปลี่ยนแปลงโครงข่ายการสัญจรจึงเป็นการศึกษาเพื่อวิเคราะห์รูปแบบของการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนแนวโน้มในอนาคต เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการวางแผนต่อไป

2) รูปแบบความหนาแน่นของมวลอาคารและพื้นที่ว่าง/ขนาดบล็อกถนน พื้นที่ศูนย์กลางเมืองมักมีลักษณะของมวลอาคารขนาดเล็กอยู่กระจุกตัวกันอย่างหนาแน่น มีลักษณะการวางตัวของมวลอาคารค่อนข้างมีแบบแผน มวลอาคารอาจมีขนาดหลากหลายผสมกัน และมักจะมีสัดส่วนของพื้นที่ว่างค่อนข้างน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับมวลอาคาร ขนาดของบล็อกถนนมักมีขนาดเล็ก เนื่องจากต้องรองรับการสัญจรให้เข้าถึงพื้นที่ผิวของอาคารที่มักจะเป็นกิจกรรมการค้า และพาณิชย์กรรมให้ได้มากที่สุดอย่างทั่วถึง เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในการเป็นศูนย์กลางกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของเมือง (Hillier, 1987)

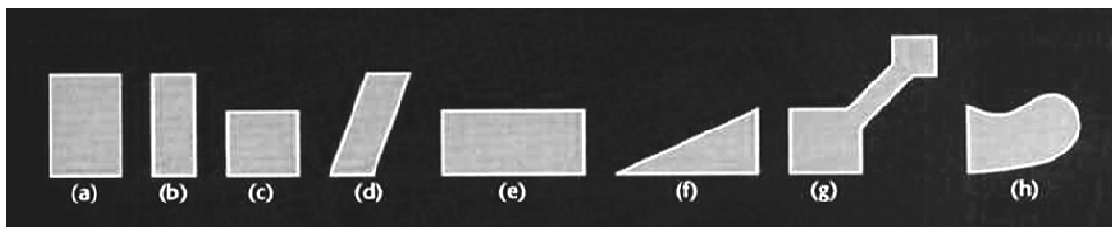
- **รูปร่างบล็อกหรือช่วงอาคาร (blocks)** จากการศึกษาลักษณะและประเภทของรูปร่างบล็อกหรือช่วงอาคารของพื้นที่บริเวณศูนย์กลางเมืองต่างๆ ในยุโรป (Curdes, 1993) พบว่า จะมีลักษณะเป็นชิ้นเล็กๆ หลายชิ้นมาประกอบกัน (jigsaw) ย่อยในแปลงที่ดินรูปร่างต่างๆ โดยรูปร่างพื้นฐานของแปลงที่ดินแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้า (rectilinear) ประกอบกันกลายเป็น บล็อกอาคาร (block-หนึ่งช่วงถนน) ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป

รูป 2.3 รูปร่างบล็อกหรือช่วงอาคาร (blocks) ในเมืองต่างๆ ของยุโรป

(ที่มาภาพ : Curdes,1993)

- รูปร่างแปลงที่ดิน (plots) ขนาดของแปลงที่ดินขึ้นอยู่กับพฤติกรรมการใช้งานพื้นที่ของคน และเมื่อแปลงที่ดินหลายๆ แปลงมารวมกัน ก็จะทำให้เกิดเป็นบล็อกของถนนด้วย โดยจากการศึกษาลักษณะและประเภทของรูปร่างบล็อกถนนของพื้นที่บริเวณศูนย์กลางเมืองต่างๆ ในยุโรป เรียงตามลำดับความถี่ (Curdes,1993) พบว่ารูปทรงพื้นฐานของแปลงที่ดินที่พบบ่อยที่สุดคือ สี่เหลี่ยมผืนผ้า (rectilinear) จากหลักการที่ว่า มีพื้นที่ส่วนตัว 1 ด้าน ติดต่อกับทางออกสู่พื้นที่สาธารณะ(ถนน) อย่างน้อย 1 ทาง/ 1 ด้าน เพราะว่ามีความสะดวกในการใช้งาน การตัดถนน และสำรวจจริงวัดได้ง่าย (ไชศรี ภัคดีสุขเจริญ, 2554)

รูป 2.4 รูปร่างแปลงที่ดิน (plots) เรียงตามความถี่ที่พบจากมากไปถึ่น้อย (a-h)

(ที่มาภาพ : Curdes,1993)

- ความหนาแน่นของมวลอาคารและพื้นที่ว่าง เป็นกระบวนการสร้างและเปลี่ยนรูปโครงสร้างทางกายภาพของเมือง (Morphogenesis) เป็นแนวคิดที่มุ่งประเด็นไปที่กระบวนการสร้าง และการเปลี่ยนรูปของยุคที่มีการเปลี่ยนถ่าย ผ่านช่วงเวลาเปลี่ยนแปลงไป จนทำให้เกิดแนวคิด twin process โดย Smiles (1966) โดยกล่าวว่าเมื่อเวลาผ่านไปจะก่อให้เกิดกระบวนการเชิงพื้นที่ใน 2 ลักษณะ คือเนื้อเมืองเก่า ถูกปรับเปลี่ยน (replacements - internal reorganization) และเนื้อเมืองใหม่ ถูกเพิ่มเติม (accretions - outward extension) ดังนี้

1) เนื้อเมืองเก่า ถูกปรับเปลี่ยน (replacements - internal reorganization)

บริเวณเนื้อเมืองเก่า หรือพื้นที่ชั้นในและเก่าแก่ที่สุดของเมือง จะเกิดกระบวนการปรับเปลี่ยน (internal reorganization) มากที่สุด ซึ่งเป็นผลมาจากการเสื่อมถอยของเมือง จนเกิดเป็นพื้นที่ที่มีองค์ประกอบเชิงสัณฐานที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวมากที่สุด ประกอบไปด้วยที่พักอาศัย / พาณิชยกรรม / อุตสาหกรรม และโดยมากมักเป็นโครงสร้างเก่าแก่ทรุดโทรม สุดท้าย มักมีส่วนผสมของโครงสร้างเก่าที่มีประโยชน์ใช้สอยอย่างใหม่ (adaptive reuse) อยู่ปะปนกับโครงสร้างที่เกิดใหม่บนแปลงที่ดินเก่า (urban refill)

กระบวนการเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานในส่วนของการปรับเปลี่ยนเนื้อเมืองเก่า (replacements - internal reorganization) มีลำดับของการปรับเปลี่ยน (A Hierarchy of Morphological Transformation) ดังนี้

- (1) การเปลี่ยนประโยชน์การใช้ที่ดิน-อาคาร
- (2) การปรับโครงสร้างภายในอาคาร
- (3) การขยายอาคารสู่แปลง-บล็อกเปล่า / เพิ่มความหนาแน่น
- (4) การเพิ่มชั้นอาคาร
- (5) การเชื่อมแปลงที่ดิน
- (6) การปรับเปลี่ยนบางส่วน / ทั้งหมดของบล็อกอาคาร
- (7) การปรับขนาดบล็อกอาคารจากการเปลี่ยนผังถนน
- (8) การปรับเปลี่ยนหลายบล็อกอาคารพร้อมๆ กัน
- (9) การเปลี่ยนแปลงทั้งย่าน / ส่วนของเมือง

รูป 2.5 การเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานของย่านมหาวิทยาลัยในเมืองลิเวอร์พูล

(ที่มาภาพ : Chandler et al., 1993)

2) เนื้อเมืองใหม่ ถูกเพิ่มเติม (accretions - outward extension)

บริเวณพื้นที่ถัดออกมาจากพื้นที่ชั้นใน มักพบลักษณะแตกต่างอย่างค่อนข้างชัดเจน ระหว่างพื้นที่พักอาศัย/ พาณิชยกรรม/ อุตสาหกรรม แม้แยกตัวออกไม่เป็นขอบเขตชัดเจนนัก และมักถูกผ่าออกด้วยเส้นทางคมนาคมหลัก เช่น ถนน รางรถไฟ ที่พบการเกาะตัวของโรงงาน / อาคารพาณิชย์ด้วย โดยพื้นที่ในภาพรวมอาจมีรูปร่างแตกต่างกันไปหลากหลายตามสถานการณ์ / ภูมิประเทศ โดยสถานการณ์ดังกล่าวอาจเรียกว่าเป็นพื้นที่หน่วยพิเศษ (enclaves of relict morphological units) รูปแบบการพัฒนาข้างต้นถูกขัดขึ้นด้วยหน่วยพื้นที่พิเศษ เช่น ปราสาท โบสถ์ วัด ย่านมหาวิทยาลัย สวนสาธารณะ ที่ดินส่วนบุคคล โดยหน่วยพื้นที่เหล่านี้มักทำให้พื้นที่นั้นไม่ได้รับผลกระทบจากปัจจัยทางการตลาด และอาจทำให้การเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานของเมืองไม่เป็นสมมาตร

รูป 2.6 ปรัชญาการณ "Twin Process" ที่เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของทั้งพื้นที่ชั้นในและชั้นนอกใน
กรุงบรัสเซลส์ ประเทศเบลเยียม

(ที่มาภาพ : Tanghe J.,1984)

การศึกษาเพื่อจับตามองปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว พงษ์ศักดิ์(2551) กล่าวว่า โดยส่วนใหญ่แล้วใช้การวิเคราะห์แผนผังพื้นที่และภาพถ่ายทางอากาศ เพื่อใช้ในการสังเกตการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างความหนาแน่นของมวลอาคารกับพื้นที่ว่างภายในพื้นที่ แต่ยังไม่สามารถใช้ในการอธิบายได้ชัดเจน จึงมีแนวคิดที่ใช้แยกพื้นที่ระหว่างสิ่งปลูกสร้างกับพื้นที่สาธารณะออกจากกันเพื่อแสดงผลการวิเคราะห์ได้อย่างชัดเจน วิธีการที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์ติดตามและศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความหนาแน่นของมวลอาคารและพื้นที่ว่าง/ขนาดบล็อกถนน ดังกล่าว นั่นคือ ทฤษฎีภาพและพื้น (figure and ground theory) เป็นการศึกษารูปแบบของมวลอาคาร (Trancik, 1986) ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการอธิบายรูปแบบและลักษณะของมวลสิ่งปลูกสร้างกับพื้นที่ว่างของเมือง ความแตกต่างของขนาดและการกระจายตัวของมวลสิ่งปลูกสร้าง (ภาพ-figure) และพื้นที่ว่าง (พื้นที่-ground) ซึ่งจะทำให้เห็นถึงรูปแบบ (pattern) ระหว่างพื้นที่ว่างที่เป็นแนวดนพื้นที่โล่งทั้งที่เป็นสาธารณะและส่วนบุคคล การกระจายตัวและการกระจุกตัว ตำแหน่งที่ตั้งของกลุ่มมวลอาคารกับพื้นที่ว่างทำให้เกิดเป็นลักษณะหย่อมย่านต่างๆ ในพื้นที่เมือง

จากแนวคิดการวิเคราะห์ภาพและพื้น (figure and ground theory) สามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมืองานวิจัยในครั้งนี้ กล่าวคือ เพื่ออธิบายพัฒนาการเชิงพื้นที่ รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงความหนาแน่นของมวลอาคารและพื้นที่ว่าง/ขนาดบล็อกถนนภายในพื้นที่ศึกษาย่านบ้านหม้อ ซึ่งเป็นลักษณะของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ในประเด็นของกระบวนการสร้างและเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกายภาพของเมือง บริเวณเนื้อเมืองเก่าที่มีการปรับเปลี่ยน (replacements - internal reorganization)

รูป 2.7 การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ว่างกับมวลอาคารบริเวณรอบสถานี King's Cross ในลอนดอน

(ที่มา : Paksukcharern, K., 2554)

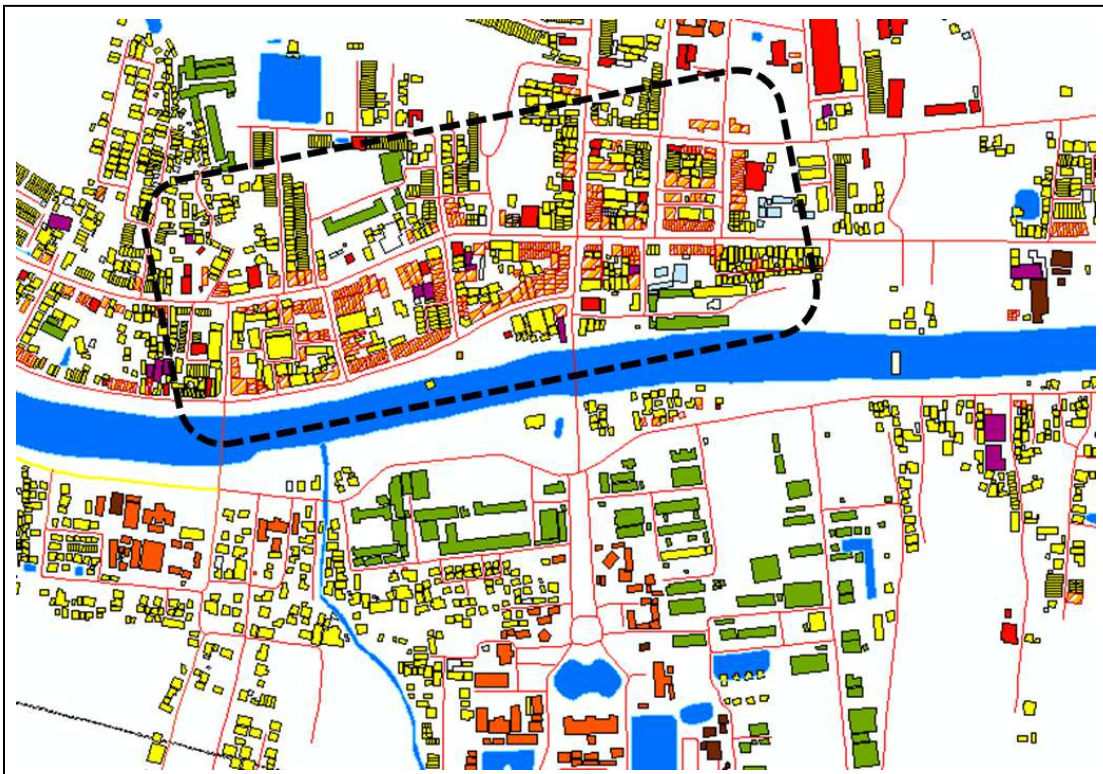
- **บล็อกของถนน** เกิดจากการที่แปลงที่ดินหลายๆ แปลงมารวมกัน พื้นที่ศูนย์กลางเมืองมักมีลักษณะของมวลอาคารขนาดเล็กกระจุกตัวกันอย่างหนาแน่น มักจะมีสัดส่วนของพื้นที่ว่างค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับมวลอาคาร และในบริเวณใจกลางพื้นที่เมืองเก่า ขนาดบล็อกถนนมักมีขนาดเล็ก

รูป 2.8 ตัวอย่างโครงข่ายถนนในบริเวณใจกลางพื้นที่เมืองเก่า บริเวณย่านลำเพ็ญ กรุงเทพฯ
(ที่มาภาพ : สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2550)

3) **รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร** พื้นที่ศูนย์กลางเมืองมักมีลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารที่ค่อนข้างหนาแน่น มีการใช้ที่ดินแบบผสมผสาน ทั้งที่อยู่อาศัย ที่ทำงาน ร้านค้า แม้กระทั่งอุตสาหกรรมปลอดมลภาวะ ทั้งนี้ทำให้มีการใช้พื้นที่โดยผู้คนหลากหลายประเภทและวัตถุประสงค์ ส่งผลให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม เกิดเป็นย่านศูนย์กลางการค้าและพาณิชยกรรมกลางเมือง (CBD: Central Business District) นอกจากนี้มักมีการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยกระจายอยู่บริเวณพื้นที่โดยรอบ หรือบางพื้นที่มีการกระจุกตัวกันอย่างหนาแน่นและแออัดในพื้นที่ศูนย์กลาง และมักมีการขยายตัวในรูปแบบต่างๆ อย่างต่อเนื่องและรวดเร็วกว่าพื้นที่เขตชนบท อาทิ การขยายตัวรูปแบบวงแหวน (concentric) การขยายตัวแบบส่วน (sector) และการขยายตัวจากศูนย์กลาง (nuclei) เป็นต้น รวมทั้งการขึ้นอยู่กับการใช้รูปแบบโครงข่ายการสัญจรเดิมและลักษณะภูมิประเทศ พื้นที่ศูนย์กลางเมืองมีความเด่นชัดของความหนาแน่นกระจุกตัว ความหลากหลายของการใช้ประโยชน์พื้นที่อย่างคุ้มค่า และมีความแตกต่างจากการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารบริเวณโดยรอบ

ส่วนรูปแบบการใช้ประโยชน์อาคารในบริเวณพื้นที่ศูนย์กลางเมือง มักพบรูปแบบของกิจกรรมและการใช้ประโยชน์อาคารประเภทพาณิชยกรรม การค้าและการบริการ หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจของพื้นที่เป็นส่วนใหญ่ เช่น ห้างสรรพสินค้า ร้านค้าและบริการ ธนาคารและแหล่งเงินทุน สำนักงาน โชว์รูม โรงแรม และตลาด เป็นต้น โดยจะกระจุกตัวกันเป็นกลุ่มอย่างหนาแน่น และมีกิจกรรมที่ค่อนข้างเข้มข้นกว่าพื้นที่โดยรอบ การใช้ประโยชน์อาคารดังกล่าวมีทั้งรูปแบบการใช้ประโยชน์อาคารด้วยกิจกรรมประเภทนั้นเพียงอย่างเดียว และการใช้ประโยชน์อาคารผสมผสานกับการใช้กิจกรรมประเภทอื่นๆ เช่น การใช้ประโยชน์อาคารพาณิชยกรรมผสมกับที่พักอาศัย พาณิชยกรรมกับโกดังสินค้า และพักอาศัยกับการบริการ เป็นต้น

รูป 2.9 ลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารบริเวณพื้นที่ศูนย์กลางเมืองปราจีนบุรี

(ที่มาภาพ : กรมโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดปราจีนบุรี)

เนื่องจากพื้นที่ศูนย์กลางเมืองประกอบไปด้วยโครงข่ายการสัญจรที่มีศักยภาพการเข้าถึงดี มีแนวโน้มที่จะดึงดูดกิจกรรมที่อาศัยประโยชน์จากการสัญจรนั้น ตามแนวคิดทฤษฎีเศรษฐกิจการเคลื่อนที่ (movement economy) กล่าวคือ เมื่อกลุ่มอาคารร้านค้าต่างๆ กระจุกตัวกันอย่างหนาแน่นในพื้นที่ที่มีศักยภาพในการเข้าถึงที่สูงอยู่แล้ว ก็ดึงดูดการสัญจรของคนเดินเท้าให้เพิ่มขึ้นอีกเป็นทวีคูณ (multiplier effects) ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ส่งผลต่อรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร โดยจะดึงดูดกิจกรรมการค้าและบริการต่างๆ ที่มากอยู่แล้วให้เพิ่มมากยิ่งขึ้นไปอีก

- **รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร** การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารบริเวณพื้นที่ศูนย์กลางเมืองมักจะเป็นศูนย์รวมความหนาแน่นของกิจกรรมการค้าและการบริการ เป็นการ
ใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารประเภทพาณิชยกรรม และการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารแบบผสม
ระหว่างพาณิชยกรรมกับที่อยู่อาศัย บริเวณพื้นที่ถัดออกมามักจะเป็นที่อยู่อาศัยหนาแน่นมากและ
ปานกลาง และพื้นที่ศูนย์กลางเมืองมักมีสภาพที่อยู่อาศัยที่แออัด เสื่อมโทรม โดยจากการศึกษา
เบื้องต้นในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร สามารถจำแนกเป็นลำดับ
(พงษ์ศักดิ์ ศรีจุม, 2551) ดังนี้

(1) มีการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารแบบผสม กระจัดกระจาย ไม่มีการจำแนก
ประเภทหรือแบ่งย่านที่ชัดเจน รูปแบบไม่หลากหลาย ที่ตั้งตามสภาพภูมิประเทศ (ริมน้ำ/ริมถนน)

(2) มีการกระจุกตัวกันของพื้นที่การค้า การบริการและที่อยู่อาศัย มีรูปแบบการใช้
ประโยชน์ที่ดินและอาคารหลากหลายขึ้น ตั้งอยู่ริมถนนเป็นหลัก มีการจำแนกประเภทการใช้
ประโยชน์ที่ดินออกเป็นประเภทต่างๆ

(3) มีความหลากหลาย ชับซ้อนของรูปแบบกิจกรรมและการใช้ประโยชน์ที่ดิน
ตั้งอยู่อย่างหนาแน่นบริเวณริมถนนและจุดตัดของถนนสายสำคัญเป็นหลัก มีการจำแนกย่านการ
ใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารอย่างชัดเจน

(4) มีการจำแนกย่านการใช้ประโยชน์ที่ดินออกเป็นประเภทต่างๆ อย่างชัดเจน แต่
มีกิจกรรมการใช้ประโยชน์อาคารแบบผสมผสาน หลากหลาย ตั้งเกาะกลุ่มและกระจุกตัวกันอย่าง
หนาแน่นตามแนวถนนและบริเวณพื้นที่ศูนย์กลางเมืองเป็นหลัก

(5) มีการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างคุ้มค่าสูงสุด มีการจำแนกย่านการใช้ประโยชน์
ที่ดินออกเป็นประเภทต่างๆ ชัดเจน แต่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารที่ผสมผสานหลากหลาย
ตั้งเกาะกลุ่มกระจุกตัวอย่างหนาแน่นตามแนวถนนบริเวณพื้นที่ศูนย์กลางเมืองเป็นหลัก และ
ขยายตัวออกไปตามแนวถนนและพื้นที่ที่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจ

การจับตามองการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร โดยทั่วไปใช้
การศึกษาวเคราะห์จากแผนผังการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร (แผนที่ภูมิศาสตร์สารสนเทศ หรือ
GIS - Geographic Information System) ภาพถ่ายทางอากาศ ข้อมูลสถิติการใช้ประโยชน์ที่ดิน
และอาคาร ข้อมูลการสำรวจกิจกรรมและประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดิน เพื่อนำมาวิเคราะห์รูปแบบ
และพัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงอัตราการขยายตัวและ
การเติบโตของพื้นที่ศูนย์กลางเมืองนั้นอย่างต่อเนื่อง

จากที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น และในหัวข้อ 2.2 พื้นที่ศูนย์กลางเมืองที่จะสามารถประสบความสำเร็จในการเป็นพื้นที่ศูนย์กลางได้นั้น จะต้องเป็นพื้นที่ที่มีชีวิตชีวา (urban buzz) เป็นพื้นที่ที่สามารถดำรงความเป็นศูนย์กลาง ที่ยังคงความเป็นย่านการค้าที่มีความคึกคัก ไปได้เป็นระยะเวลาอันยาวนานนับว่าเป็นเมือง ย่าน หรือชุมชน ที่มีความยั่งยืน (Sustainable Urban Form) ซึ่งเป็นลักษณะของมิติทางกายภาพ ทั้งนี้ยังมีมิติทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่เมือง ที่ใช้ในการอธิบายลักษณะและองค์ประกอบของความเป็นพื้นที่ศูนย์กลางเมืองได้สมบูรณ์แบบยิ่งขึ้น (ไชศรี ภัคดีสุขเจริญ, 2554) ดังนี้

1) **มิติทางเศรษฐกิจ (socio-economic dimension)** เป็นการมองเมืองในระบบเศรษฐกิจ (Cities as Movement Economies) ทั้งนี้เพราะว่าเส้นทางอันหลากหลายในเมือง มีสัดส่วนของการสัญจรที่ไม่เท่ากัน และสัดส่วนการสัญจรที่ไม่เท่ากันนี้ เหนียวุ่นทำให้เกิดประโยชน์การใช้ที่ดินที่แตกต่างกัน การสัญจรที่มีค่าระดับสูงมักจะเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมและพื้นที่ผสมผสาน ส่วนการสัญจรที่มีค่าระดับน้อยหรือค่อนข้างต่ำมักจะเป็นพื้นที่อยู่อาศัย เพราะคนก็ต้องการความสงบ ความส่วนตัวเป็นเรื่องปกติ

พื้นที่ศูนย์กลางเมืองในมิติทางเศรษฐกิจ คือพื้นที่ที่มีความหนาแน่นของกิจกรรมทางการค้าและการบริการ มีอัตราการเจริญเติบโตและการขยายตัวตลอดเวลา รวดเร็วกว่าพื้นที่บริเวณอื่นๆ (พงษ์ศักดิ์ ศรีจุม, 2551: 22-23) กล่าวคือ พื้นที่ศูนย์กลางเมืองเป็นพื้นที่ศูนย์กลางรวมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น ร้านค้า แหล่งบริการ ธนาคาร แหล่งการเงิน การตลาด โรงแรม หอพัก อพาร์ทเมนท์ เป็นต้น ซึ่งเกิดจากการแยกย่อยและกระจายหน้าที่ ตลอดจนความชำนาญพิเศษในระบบเศรษฐกิจของเมืองในรูปของการเป็นศูนย์รวบรวมการผลิต (production) การบริโภค (consumption) การกระจายและจัดสรรผลผลิตสินค้า (distribution) สำหรับประชากรที่อาศัยอยู่ภายในเมือง รวมทั้งพื้นที่โดยรอบเขตอิทธิพลที่อยู่ถัดออกไปอีกด้วย ตัวแปรที่ใช้ในการสังเกตถึงความหลากหลายของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สามารถสังเกตได้ดังต่อไปนี้

- ตัวแปรทางด้านการผลิต (production) ได้แก่ โครงสร้างทางอาชีพของประชากร และก่อให้เกิดการจ้างงานทั้งในภาคอุตสาหกรรม ภาคการค้าและการบริการ เช่น พนักงานโรงงาน พนักงานร้านค้าและห้างสรรพสินค้า เจ้าหน้าที่ เป็นต้น ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการทางด้านการผลิต

- ตัวแปรทางด้านการบริโภค (consumption) สังเกตได้จากการมีอยู่ของสิ่งต่างๆ ภายในพื้นที่ศูนย์กลางเมือง เช่น ธนาคาร ตลาด ร้านค้า ห้างสรรพสินค้า โรงแรม เป็นต้น

- ตัวแปรการกระจายและจัดสรรผลผลิตสินค้า (distribution) สังเกตได้จากการมีของสถานที่ต่างๆ อยู่ภายในพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ได้แก่ สถานีขนส่ง บริษัทขนส่ง สถานีขนส่งผู้โดยสาร และท่าเรือ เป็นต้น

มิติทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญที่เป็นตัวกำหนดโครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสัณฐานของเมือง ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การบริโภค การจำหน่ายและการแบ่งปันผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ คุณลักษณะทางเศรษฐกิจที่ดีจะเกิดขึ้นได้ จะต้องอาศัยปัจจัยสำคัญของโครงสร้างทางด้านกายภาพที่เอื้อให้เกิดพื้นที่อรรถประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ ทั้งรูปแบบโครงข่ายการสัญจร การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารของเมืองที่ดีจะเอื้อต่อการเกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความหลากหลาย การเข้าถึงที่สะดวก และสามารถดึงดูดการเข้าใช้พื้นที่อย่างเป็นผลกระทบทวีคูณดังที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้ ฉะนั้นลักษณะทางกายภาพของเมืองจึงมีความสำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนาเมืองเพื่อยกระดับคุณภาพทางเศรษฐกิจของพื้นที่และเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ทำให้ลักษณะทางเศรษฐกิจมีความเข้มข้นและหลากหลายกว่าพื้นที่โดยรอบอย่างแตกต่าง เช่น การกระจุกตัวของการใช้ประโยชน์อาคารแบบผสมผสาน (mix use) ของกิจกรรมหลากหลายประเภทในพื้นที่เดียวกัน เนื่องจากค่านิยมสมัยใหม่ที่นิยมการสัญจรโดยรถยนต์เป็นหลักมากขึ้น รวมทั้งกลไกทางการตลาดที่แข่งขันกันเพื่อดึงดูดกลุ่มลูกค้าของตน เป็นต้น

2) **มิติทางสังคม (social dimension)** การทำให้คนได้เข้าใจในความหลากหลายของชีวิตสังคมเมือง โดยมีมุมมองแนวคิดของ Jacobs (1961) กล่าวว่าชีวิตเมืองถูกทำลาย เมืองแยกประโยชน์ใช้สอยออกเป็นส่วนๆ มีพื้นที่โล่งที่คนไม่ได้ใช้งานและไม่ต้องการ มีลักษณะชุมชนปิดที่ขาดบรรยากาศความเป็นเมือง ส่วนที่เป็นตัวเมืองก็เป็นเมืองทางตั้ง โดยมีศูนย์กลางเมืองที่หรูหราฟุ่มเฟือยเลียนแบบตะวันตก ขาดการมีวิถีทางสังคมที่สมบูรณ์ของมนุษย์ คือ การใช้ชีวิตอย่างอบอุ่นข้างเคียงกันริมบาทวิถีบนถนนสายต่างๆ ในเมืองใหญ่ ที่ชาวเมืองทั้งหลายมีความคุ้นเคยมาหลายชั่วอายุคน

Jacobs ได้มุ่งประเด็นหลักไปที่ 2 ประการสำคัญ นั่นคือ ถนน และความหลากหลาย เพราะถนนคือตัวดัชนีชี้วัดคุณภาพของเมือง “เมืองใดมีถนนและทางเท้าที่มีชีวิตชีวา เมืองนั้นก็จะมีที่น่าสนใจ ในทางตรงข้ามเมืองที่มีถนนเรียบเหงา จะรู้สึกน่าเบื่อและไม่ปลอดภัย” และคุณสมบัติที่ดีของถนนมีดังต่อไปนี้

1) จะต้องมีผังถนนที่เอื้อให้เกิดการดึงดูดคนจำนวนมากบนถนน (เพราะคนชอบมองคน) ทำให้คนกลับมาใช้พื้นที่อย่างแท้จริง (เกิดการสัญจรอิสระ natural movement) โดยจะต้องมีลักษณะของทางเท้าที่ต่อเนื่อง และมีประโยชน์การใช้อาคารหลากหลาย

- 2) ผังต้องเอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ และประสบการณ์ทางสังคมของคนเดินเท้าโดยมีประตูหน้าต่างเข้าหาถนนมากมาย และมีการเปลี่ยนแปลงบ่อยๆ
- 3) ผังต้องเอื้อให้เกิดสภาพแวดล้อมที่มีความน่าสบายในการเดินเท้าโดยมีร่มเงา และความร่มรื่นตลอดเส้นทาง
- 4) ผังต้องเอื้อให้เกิดการรับรู้ความต่อเนื่องของ “ผนังถนน” (street facade) โดยมีอาคารชิดเป็นแนวต่อเนื่อง และรักษาระยะห่างที่เหมาะสม ไม่ทำให้ผนังถนนหายไป
- 5) อาคารริมถนนเมืองควรประกอบทางสถาปัตยกรรม ที่ทำให้เกิดแสง-เงาตกกระทบที่น่าสนใจ และเปลี่ยนแปลงตามเวลาต่างๆ ของวัน
- 6) ถนนต้องมีเอกลักษณ์ หรือลักษณะเฉพาะตัวของถนนแต่ละเส้นทาง

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดระบบสังคม (social system approach) ที่ใช้ในการอธิบายมิติทางสังคมของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง (พงษ์ศักดิ์ ศรีจุม, 2551: 23-24) โดยเน้นว่าสังคมเมืองที่มีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงไปเป็นศูนย์กลางเมือง ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมแบบง่ายๆ (simple structure) ไปเป็นโครงสร้างระบบที่ซับซ้อน (complex structure) มากขึ้น และมีแนวโน้มการปรับตัวตามสิ่งที่เกิดขึ้น เพื่อให้ระบบอยู่รอด กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นดังกล่าวจะต้องผ่านกระบวนการสำคัญ ได้แก่

- กระบวนการแยกย่อยตามความแตกต่างของโครงสร้างและหน้าที่ (differentiation) เกิดขึ้นเมื่อเมืองมีการขยายตัว มีการกระจายหน้าที่และระดับความชำนาญตามสภาพสังคมภายใต้แบบแผนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่น ค่านิยม ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม เป็นต้น การแยกย่อยนี้ทำให้เกิดระบบย่อยๆ ตลอดจนสมาชิกเกิดความสนใจในการทำกิจกรรมต่างๆ ที่มีความหลากหลาย ตัวแปรที่ใช้วัดการแยกย่อยทางสังคม คือสิ่งที่มีอยู่ และจำนวนสถานที่ หน่วยงานหรือสถาบันที่เกี่ยวข้องทางด้านสังคมของเมืองนั้น เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล สวนสาธารณะ สนามกีฬา สถาบันทางศาสนา เป็นต้น (อ้างถึงใน ดารณี, 2541)

- กระบวนการผสมผสานหรือบูรณาการ (integration) เพื่อทำให้เกิดการเชื่อมโยง และทำให้ระบบสังคมโดยรวมอยู่รอดได้ตามสภาวะการเปลี่ยนแปลง (อ้างถึงใน Landcake, 1951) โดยแบ่งลักษณะการผสมผสานและบูรณาการทางสังคมที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่ศูนย์กลางเมือง โดยแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

- (1) การผสมผสานและบูรณาการทางวัฒนธรรม (cultural integration) - ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคม

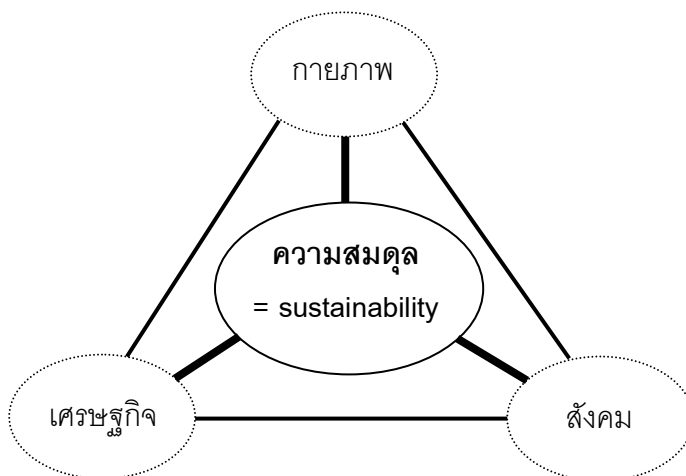
(2) การผสมผสานและบูรณาการทางบรรทัดฐานทางสังคม (normative integration) - ความเข้ากันได้ของมาตรฐานทางวัฒนธรรมกับพฤติกรรมของบุคคล

(3) การผสมผสานและบูรณาการทางการติดต่อและสื่อความหมาย (communicative integration) - ความเชื่อมโยงของการติดต่อ

(4) การผสมผสานและบูรณาการทางหน้าที่ (functional integration) - เป็นการพึ่งพากันหรือขึ้นอยู่กับกันระหว่างหน้าที่ต่างๆ ในสังคม

ตัวแปรที่ใช้ในการวัดการผสมผสานและบูรณาการทางสังคม สังเกตได้จากการมีอยู่ของกลุ่มสมาคมและองค์กรต่างๆ เช่น องค์กรสาธารณกุศล สมาคมศิษย์เก่า งานประเพณี งานประจำปี และการมีส่วนร่วมทางสังคมอื่นๆ

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ศูนย์กลางเมืองเปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิตที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ลักษณะกระบวนการเปลี่ยนแปลงในที่นี้หมายถึง การเจริญเติบโต (growth) ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับของการกระทำ (changes in performance level) อันเนื่องมาจากองค์ประกอบและปัจจัยต่างๆ โดยเฉพาะด้านกายภาพหรือสัณฐานเมือง แต่เนื่องจากองค์ประกอบที่สมบูรณ์ของเมืองประกอบไปด้วยลักษณะทั้งทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งมีผลเกี่ยวพันกันเพื่อความสมดุลกันอย่างยั่งยืนในระบบ

แผนภูมิ 2.1 ความสมดุลขององค์ประกอบเมืองในมิติกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม

(ที่มา : อ้างถึงใน สุวัฒน์ ภาดานิติ, 2550)

ทั้งนี้การตอบสนองความต้องการทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ศูนย์กลางเมือง เป็นปัจจัยหลักที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องกับลักษณะทางกายภาพหรือสัณฐานเมือง (urban morphology) (Cozen, 1981) และการเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานของ

พื้นที่ศูนย์กลางเมืองนั้นได้รับอิทธิพลอย่างมากมาจากความเชื่อ วัฒนธรรม การจับจ่ายใช้สอย เศรษฐกิจ และลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการปรับตัวให้เข้ากับ สถานการณ์ปัจจุบัน และเพื่อการดำรงชีวิตให้สามารถอยู่ได้อย่างปกติสุข เป็นไปอย่างเกี่ยวเนื่อง กันอย่างซับซ้อนและมีเงื่อนไข หรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นความสอดคล้องและผลสรุปรวมยอดของการ เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ที่แสดงออกผ่านลักษณะเชิงสัญลักษณ์ อย่างเป็นรูปธรรม สามารถมองเห็นและจับต้องได้ (Hillier and Hanson, 1984) เพราะฉะนั้น กระบวนการเปลี่ยนแปลงในด้านใดด้านหนึ่งของระบบจะส่งผลกระทบต่อทั้งระบบอย่างเป็นพลวัต เนื่องจากระบบของโครงสร้างเมืองจำเป็นจะต้องมีการสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบ เพื่อ ปรับตัวในการรองรับการเปลี่ยนแปลงของแต่ละช่วงเวลา

จากการอธิบายพื้นที่ศูนย์กลางผ่านมิติต่างๆ ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และกายภาพ ถึงแม้ว่าการศึกษาในครั้งนี้จะเป็นการศึกษาและจับตามองถึงพัฒนาการเชิงพื้นที่ แต่เนื่องจาก พัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงของเมืองนั้น จะต้องประกอบไปด้วยด้านอื่นๆ นอกจากเรื่องของ เชิงพื้นที่ หรือกายภาพด้วย งานวิจัยนี้จึงไม่ได้ละทิ้งประเด็นของสังคม และเศรษฐกิจที่กล่าวมาก่อน หน้าแล้วด้วย จะเป็นการกล่าวถึงไปพร้อมๆ กันในแต่ละพัฒนาการของพื้นที่

2.4 งานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

- การศึกษาการเปลี่ยนแปลงเชิงสัญลักษณ์ของพื้นที่ศูนย์กลางเมืองชลบุรี (พงษ์ศักดิ์ ศรีจุม, 2551) โดยมุ่งประเด็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงข่ายการสัญจร รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน และอาคาร รูปแบบความหนาแน่นของมวลอาคารและพื้นที่ว่าง/รูปแบบขนาดของบล็อกถนน ตาม การขยายตัวของพื้นที่ สู่การระบุศักยภาพ ปัญหา แนวโน้มที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงเชิงสัญลักษณ์ที่ สัมพันธ์กับกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม เพื่อการพัฒนาศูนย์กลางเมืองต่อไป โดยพบว่าเมืองมีการ พัฒนาจากฐานน้ำมาเป็นลักษณะฐานบกโดยตั้งถิ่นฐานเป็นแนวยาวริมถนนสายหลัก อีกทั้งใน อนาคตยังมีการพัฒนาถนนเลียบเมืองทางด้านตะวันออก มีแนวโน้มทำให้ศูนย์กลางเมืองชลบุรี สูญเสียความเป็นศูนย์กลางที่มีชีวิต (live center) เพราะการพัฒนาโครงข่ายถนนตารางขนาด ใหญ่ที่ไม่เหมาะสมกับรูปแบบการสัญจรในย่านและสร้างความคับสนได้ และรูปแบบการใช้ที่ดิน และอาคารที่กระจุกตัวบนถนนสายหลักเพียงไม่กี่เส้นมากกว่าการเปิดพื้นที่เข้าสู่ภายใน ทำให้ขาด ประสิทธิภาพของการเป็นเมืองศูนย์กลางที่ดี

จากงานวิจัยข้างต้น แม้จะมีแนวทางการให้ได้มาซึ่งผลลัพธ์ที่ต่างกัน แต่สามารถปรับเอา วิธีการศึกษาในประเด็นของการเปลี่ยนแปลงเชิงสัญลักษณ์ ที่ทำการศึกษาจากรูปแบบโครงข่ายการ

สัญจร รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร รูปแบบความหนาแน่นของมวลอาคารและพื้นที่ว่าง/รูปแบบขนาดของบล็อกถนน ตามการขยายตัวของพื้นที่ มาใช้กับพื้นที่ศูนย์กลางที่มีชีวิต

- การศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ (วันวิสาข์ มหิทธิหาญ, 2551) นอกจากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแล้ว ยังศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งแนวโน้มในอนาคต เพื่อคงไว้ซึ่งองค์ประกอบของเมืองแพร์ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย โดยใช้วิธีวิเคราะห์ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐานสิ่งปลูกสร้าง ความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง การใช้ประโยชน์ที่ดิน และโครงข่ายการสัญจร ผ่านยุคต่างๆ 4 ยุค พบว่าเมืองแพร์มีการใช้ประโยชน์ที่ดินส่วนใหญ่เพื่อการอยู่อาศัย มีการขยายตัวในแนวราบ และพบปัญหาการย้ายออกทำให้พื้นที่เมืองเก่าและมีความทรุดโทรมก่อนที่จะมีการสรุปปัจจัยทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพร์ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองแพร์ และข้อเสนอแนะด้านนโยบาย เพื่อการคงไว้ซึ่งองค์ประกอบของเมืองแพร์ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย และการวางแผนป้องกันปัญหาอุทกภัยต่อไป

จากงานวิจัยดังกล่าว สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาถึงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง แม้บทบาทและขนาดของเมืองจะแตกต่างกัน แต่ในองค์ประกอบบางอย่างที่ใช้ในการศึกษาสามารถนำมาปรับใช้ได้ อีกทั้งได้ทำการลดทอนในรายละเอียดบางอย่างตามความเหมาะสมของพื้นที่ศึกษา เช่น องค์ประกอบของลักษณะภูมิประเทศนั้นไม่ได้นำมาใช้กับพื้นที่ศึกษา เพราะว่าพื้นที่ศึกษามีภูมิประเทศราบเรียบ และไม่ได้เป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาครั้งนี้ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีแนวทางการวิเคราะห์ของการแบ่งช่วงระยะยุคสมัยของพื้นที่เพื่อความง่ายต่อการศึกษาถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลง และพบว่าปัจจัยสำคัญทั้งกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม โดยทุกๆ ปัจจัยมีความสัมพันธ์กันและเป็นองค์ประกอบที่สำคัญให้กับพื้นที่มาโดยตลอด ซึ่งเมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ก็ต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ถ้าปัจจัยใดสามารถปรับตัวได้ก็จะคงอยู่ต่อไป แต่ถ้าปัจจัยใดไม่สามารถปรับตัวได้ก็จะมีบทบาทลดน้อยลงจนกระทั่งสูญหายไป

2.5 สรุปประเด็นที่ได้จากแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

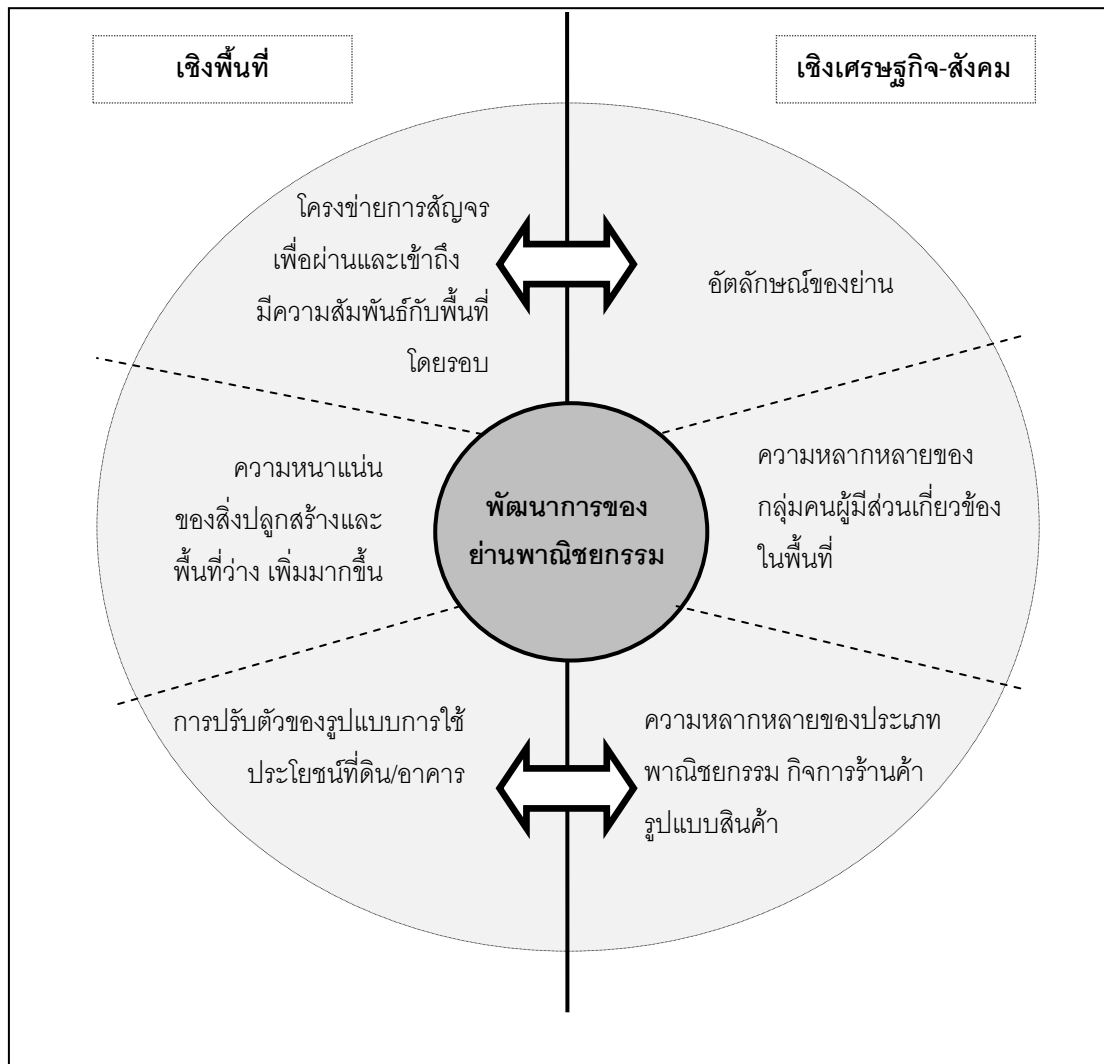
การศึกษาเรื่อง “พัฒนาการเชิงพื้นที่ย่านบ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร” ได้ทำการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในหลายประเด็น ก่อนที่จะทำการสรุปเพื่อกำหนดกรอบแนวความคิดในการวิจัยที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของงานวิจัย ดังนี้

ตาราง 2.1 สรุปประเด็นที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรม

แนวคิด	ประเด็น	การนำไปใช้
พัฒนาการของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง - Patrick Geddes - Keeble, L.	<ul style="list-style-type: none"> • การแบ่งช่วงวิวัฒนาการเมือง 4 ชั้น <ol style="list-style-type: none"> 1. ขั้นทารก เริ่มกระจุกตัว 2. ขั้นวัยรุ่น มีการขยายตัวหนาแน่นขึ้น 3. ขั้นผู้ใหญ่ เมืองขยายตัวออก และศูนย์กลางเริ่มเสื่อม 4. ขั้นชรา เมืองเจริญเติบโตแบบกระจาย และศูนย์กลางเมืองเสื่อม 	เกณฑ์ในการแบ่งช่วงระยะยุคสมัยของพื้นที่ศึกษา โดยอ้างอิงจากเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ที่ส่งผลต่อรูปแบบพาณิชยกรรมในพื้นที่
ลักษณะการใช้ที่ดินและกิจกรรมในพื้นที่ศูนย์กลางเมือง - Berry and Horton - Julian M. E. - Jacobs, J. - Hillier and Hanson - ไชศรี ภักดีสุขเจริญ - ฉัตรชัย พงษ์ประยูร - พงษ์ศักดิ์ ศรีจุม	<ul style="list-style-type: none"> • พื้นที่ศูนย์กลางเมือง จะเป็นที่ตั้งของย่านการค้า ซึ่งมักจะเกิดขึ้นบริเวณที่เป็นศูนย์กลางชุมชน บริเวณถนนสายหลักตัดกัน และเกิดขึ้นบริเวณสองฝั่งถนนสายหลัก • โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพเมือง และการเปลี่ยนแปลง <ul style="list-style-type: none"> - รูปแบบโครงข่ายการสัญจร - รูปแบบความหนาแน่นของมวลอาคารและพื้นที่ว่าง/ขนาดบล็อกถนน - รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร • การเปลี่ยนแปลงความหนาแน่นของมวลอาคารและพื้นที่ว่าง ในลักษณะเนื้อเมืองเก่า ถูกปรับเปลี่ยน (replacements - internal reorganization) 	การอธิบายถึงลักษณะของการเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมในแต่ละรูปแบบที่เกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่ศูนย์กลางเมืองเก่า อย่างกรุงเทพมหานคร และแนวทางในการวิเคราะห์พัฒนาการเชิงพื้นที่ ในประเด็นของโครงข่ายการสัญจรความหนาแน่นของมวลอาคารและพื้นที่ว่าง และการใช้ประโยชน์อาคาร/ที่ดิน

แนวคิด	ประเด็น	การนำไปใช้
<p>พื้นที่ศูนย์กลางเมืองและกระบวนการเกิดพื้นที่ศูนย์กลางเมือง</p> <p>- Hillier, B. - Jacobs, J. - ไชศรี ภักดีสุขเจริญ</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● พื้นที่ศูนย์กลางเมือง เป็นพื้นที่ที่มีการกระจุกตัวของกิจกรรมและประโยชน์การใช้ที่ดินอย่างหนาแน่น และโดยส่วนมากมักมีความชัดเจนในตำแหน่งที่ตั้งและขอบเขตของมัน ● ความเป็นศูนย์กลางที่มีชีวิต (live centrality) เป็นพื้นที่รวมกลุ่มของกิจกรรมการค้า และอื่นๆ ที่ทำให้เมืองเกิดการเคลื่อนไหว ที่หล่อเลี้ยงด้วย “การสัญจรอิสระ” (natural movement) ที่มากกว่าปรกติ จนกลายเป็นกระบวนการเกิดพื้นที่ศูนย์กลาง (process of centrality) ● การระบุดัชนีของเมืองที่มีชีวิตชีวา (urban buzz) และพื้นที่อเนกประโยชน์ (multipurpose space) ที่ต้องมีความหลากหลายของกลุ่มคน กิจกรรม และเวลา 	<p>การอธิบายกระบวนการเกิดพื้นที่ศูนย์กลางเมืองของพื้นที่ศึกษา จาก การสัญจรอิสระที่หล่อเลี้ยงอยู่ภายในพื้นที่ และเหตุผลที่ทำให้กลายเป็นพื้นที่พาณิชยกรรม ที่มีความคึกคัก มีความหลากหลาย และเป็นพื้นที่ศูนย์กลางเมืองที่มีชีวิตได้อย่างไร</p>

2.6 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

แผนภูมิ 2.2 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นำมาสู่กรอบแนวความคิดในการวิจัย (แผนภูมิ 2.2) เป็นการอธิบายถึงพัฒนาการเชิงพื้นที่ของพื้นที่ศูนย์กลางย่านพาณิชยกรรม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงพื้นที่และเศรษฐกิจ-สังคมนั้น ต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในแต่ละช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตสู่ปัจจุบัน ส่งผลต่อกันทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ทั้งมวลอาคาร พื้นที่ว่าง โครงข่ายการสัญจร และการใช้ที่ดิน อีกทั้งทำให้เกิดรูปแบบพาณิชยกรรมรูปแบบต่างๆ อย่างหลากหลายขึ้นในพื้นที่ ถึงแม้ว่างานวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาในเชิงพื้นที่ แต่ก็มีกล่าวอ้างถึงในเชิงเศรษฐกิจ-สังคมซึ่งมีความเชื่อมโยงต่อกันไว้ด้วย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 รูปแบบงานวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เน้นการศึกษาค้นคว้าจากประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของพื้นที่ การวิเคราะห์แผนที่ (mapping analysis) และข้อมูลที่ต้องการทราบเพิ่มเติมจากการวิจัยภาคสนาม (field research) ในส่วนของข้อมูลที่เป็นปัจจุบัน (existing data) และนำเสนอด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ (analytical description) พร้อมทั้งแสดงแผนที่พัฒนาการเชิงพื้นที่ในแบบเหตุการณ์ต่อเนื่อง (chronological approach) ในประเด็นของพัฒนาการเชิงพื้นที่ย่านบ้านหม้อ (spatial development) ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่อย่างค่อยเป็นค่อยไปตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน ภายใต้ผลการสังเคราะห์ของปัจจัยทางด้านสังคมและเศรษฐกิจผ่านช่วงเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป อันจะนำไปสู่การระบุเงื่อนไขเชิงพื้นที่ที่สำคัญของย่านการค้าในเมืองเก่าที่มีชีวิตชีวา ว่ามีความสัมพันธ์อย่างไรกับรูปแบบพาณิชยกรรมในย่านบ้านหม้อ

3.2 วิธีการดำเนินการวิจัย

1) สืบสวนพื้นที่เบื้องต้น (Pilot Study)

โดยการสืบสวนพื้นที่และค้นคว้าข้อมูลเบื้องต้น เพื่อศึกษาหาปรากฏการณ์ลักษณะพิเศษของพื้นที่ โดยพบว่า ย่านบ้านหม้อ เป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันออกของคลองคูเมืองเดิม เขตพื้นที่ชั้นในของกรุงเทพมหานคร ที่มีความเป็นมาและบทบาทของการเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมที่จำหน่ายสินค้าประเภทเครื่องประดับเพชร และอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เป็นหลัก มีรูปแบบการจำหน่ายทั้งแบบห้างร้านในตัวอาคาร และจำหน่ายบนพื้นที่ว่างสาธารณะในรูปแบบของหาบเร่แผงลอย และบรรยากาศโดยรวมของพื้นที่มีความคึกคักตลอดเวลาดังแต่ช่วงเช้าไปจนถึงตอนเย็น

2) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาและสืบสวนพื้นที่เบื้องต้น นำมาสู่ขั้นตอนของการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัย ที่เกี่ยวข้องทั้งทางด้านพัฒนาการเชิงพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดพื้นที่ศูนย์กลางเมือง (กระบวนการเกิดพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ความเป็นศูนย์กลางที่มีชีวิต มิติของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง การใช้ที่ดินและกิจกรรมในพื้นที่ศูนย์กลางเมือง) และการเปลี่ยนแปลงเชิงวัฒนธรรมของพื้นที่เมือง (วิวัฒนาการของเมือง โครงสร้างและองค์ประกอบ

เชิงสัญญาณของเมือง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกายภาพของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง) รวมไปถึง งานวิจัยอื่นๆ มาตรการและข้อบังคับต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ เพื่อกำหนดกรอบแนวความคิดในการวิจัย (ซึ่งได้ทำการสรุปไว้ในช่วงท้ายของบทที่ 2)

3) ศึกษา รวบรวมข้อมูล ประวัติความเป็นมาและสภาพทั่วไปของพื้นที่

ศึกษาพัฒนาการ ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของพื้นที่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของพื้นที่ศึกษา รวมไปถึงสภาพพื้นที่ สภาพทางสังคม และเศรษฐกิจ องค์ประกอบเมือง โครงสร้างพื้นฐานต่างๆ โดยทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร บทความ สื่อต่างๆ ตลอดจนแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศจากแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือ อาทิ หอสมุดแห่งชาติ สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร กรมแผนที่ทหาร กองบัญชาการกองทัพไทย ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ศูนย์วิทยุวิทยุการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศูนย์เอกสารประเทศไทย ตลอดจนศูนย์ข้อมูลต่างๆ ประกอบกับการสำรวจภาคสนามในพื้นที่ศึกษา และทำการนำเสนอข้อมูลด้วยการบรรยายเชิงพรรณนา การใช้แผนที่ รูปภาพ แสดงประกอบ

4) กำหนดช่วงระยะเวลาในการวิเคราะห์พัฒนาการ

จากการศึกษา รวบรวมข้อมูล ประวัติความเป็นมาและสภาพทั่วไปของพื้นที่ เพื่อนำมาวิเคราะห์พัฒนาการของย่านบ้านหม้อตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยอาศัยข้อมูลพื้นฐาน ประกอบกับการศึกษาจากเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยมุ่งประเด็นศึกษาไปในเชิงพื้นที่แล้วอธิบายเหตุผลเกี่ยวโยงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมมาประกอบ จากนั้นทำการทำกำหนดช่วงระยะเวลาในการวิเคราะห์พัฒนาการ โดยใช้แนวความคิดวิวัฒนาการเมืองมาเป็นตัวกำหนด ประกอบกับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงจุดเปลี่ยนของพัฒนาการของพื้นที่ ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงและเติบโตได้อย่างชัดเจน โดยนอกจากการรวบรวมข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เอกสารทางวิชาการต่างๆ ยังมีการสำรวจภาคสนามและสัมภาษณ์พูดคุยกับบุคคลในพื้นที่ที่มีความคุ้นเคยกับพื้นที่ศึกษา จากนั้นทำการสรุปผลและนำเสนอผลการวิเคราะห์ในแต่ละช่วงระยะเวลาที่ทำการศึกษา พร้อมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยอันจะนำไปสู่การระบุง่อนไขเชิงพื้นที่ที่สำคัญของย่านการค้าในเมืองเก่าที่มีชีวิตชีวา ด้วยการอธิบายเชิงพรรณนา การใช้แผนที่ แผนที่ รูปภาพ แสดงประกอบ เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นถึงพัฒนาการเชิงพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงของย่านบ้านหม้อได้อย่างชัดเจน

5) วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล

วิเคราะห์และสรุปผลจากข้อมูลที่ทำกรรวบรวม ผนวกกับแนวคิด ทฤษฎีที่ได้ ทบทวน เพื่อให้ทราบถึงพัฒนาการตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สภาพของพื้นที่และบริเวณ โดยรอบ การใช้ประโยชน์ที่ดิน กิจกรรม บทบาทและความสำคัญของพื้นที่ สภาพปัญหา ต่างๆ ของพื้นที่ที่พบ รวมถึงความสัมพันธ์ของรูปแบบพาณิชยกรรมและพัฒนาการเชิง พื้นที่ของย่านบ้านหม้อ โดยมีวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลในประเด็นของการเปลี่ยนแปลงทาง กายภาพของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง และทำการสรุปผลตามกรอบการศึกษา ดังนี้

- รูปแบบสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา เป็นการวิเคราะห์สภาพทั่วไปของพื้นที่ โครงสร้างและองค์ประกอบเมืองต่างๆ รวมทั้งสภาพสังคมและเศรษฐกิจ โดยใช้ข้อมูลทุติย ภูมิมาทำการสังเคราะห์ถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ เพื่อจับตาว่าในแต่ละยุคแต่ ละสมัยนั้นสภาพพื้นที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร มีใครทำอะไรที่ไหน เกิดอะไรขึ้นบ้าง ในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียง หรือมีปัจจัยภายนอกอะไรที่มีอิทธิพลต่อพื้นที่จนทำให้เกิด การเปลี่ยนแปลง

- รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่ (transport and accessibility pattern) เป็นการอธิบายรูปแบบโครงข่ายเนื้อเมืองที่เกิดจากการผสมกัน ของระบบโครงข่ายมาตั้งแต่ครั้งอดีตที่มีการเปลี่ยนแปลงจนเป็นรูปแบบลักษณะใน ปัจจุบัน และวิเคราะห์รูปแบบโครงข่ายที่เปลี่ยนแปลงไปกับประเด็นต่างๆ ชำงต้น กับพื้นที่ บริเวณใกล้เคียง

- รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง (figure and ground pattern) เป็นการอธิบายถึงลักษณะของมวลสิ่งปลูกสร้างและพื้นที่ว่างของเมือง รูปแบบ และลักษณะการกระจายตัว/กระจุกตัวของมวลสิ่งปลูกสร้างและพื้นที่ว่าง เพื่อสร้างความ เข้าใจในการจับตามองลักษณะการกระจายตัวของเมือง รูปแบบและลักษณะ พื้นที่ว่าง ประเภทต่างๆ ตลอดจนการเพิ่มหรือลดจำนวนลงของมวลสิ่งปลูกสร้างและพื้นที่ว่าง

- รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร (land use / building use pattern) เพื่อ อธิบายลักษณะของกิจกรรมการใช้สอยของประชากรในเมืองบนผืนแผ่นดินหรืออาคาร นั้นๆ ตามประเภทที่แบ่ง โดยดูลักษณะร่วมกัน/ต่างกันหรือความเชื่อมโยงกิจกรรมด้วย

จากการวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลในประเด็นของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของ พื้นที่ศูนย์กลางเมือง ทั้ง 4 รูปแบบข้างต้นแล้วนั้น นำมาสู่การระบุรูปแบบพาณิชยกรรม ของย่านบ้านหม้อ อาทิ รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างที่มีลักษณะ ของการกระจุกตัวตัวกันทำให้เกิดลักษณะของพื้นที่พาณิชยกรรม รูปแบบโครงข่ายการ

สัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่แบบไหนที่เอื้อให้เกิดรูปแบบพาณิชยกรรมที่แตกต่างกันในแต่ละระดับการเข้าถึง และรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคารว่ามีการกระจุกตัวกันในลักษณะใด ในแต่ละรูปแบบของการพาณิชยกรรม

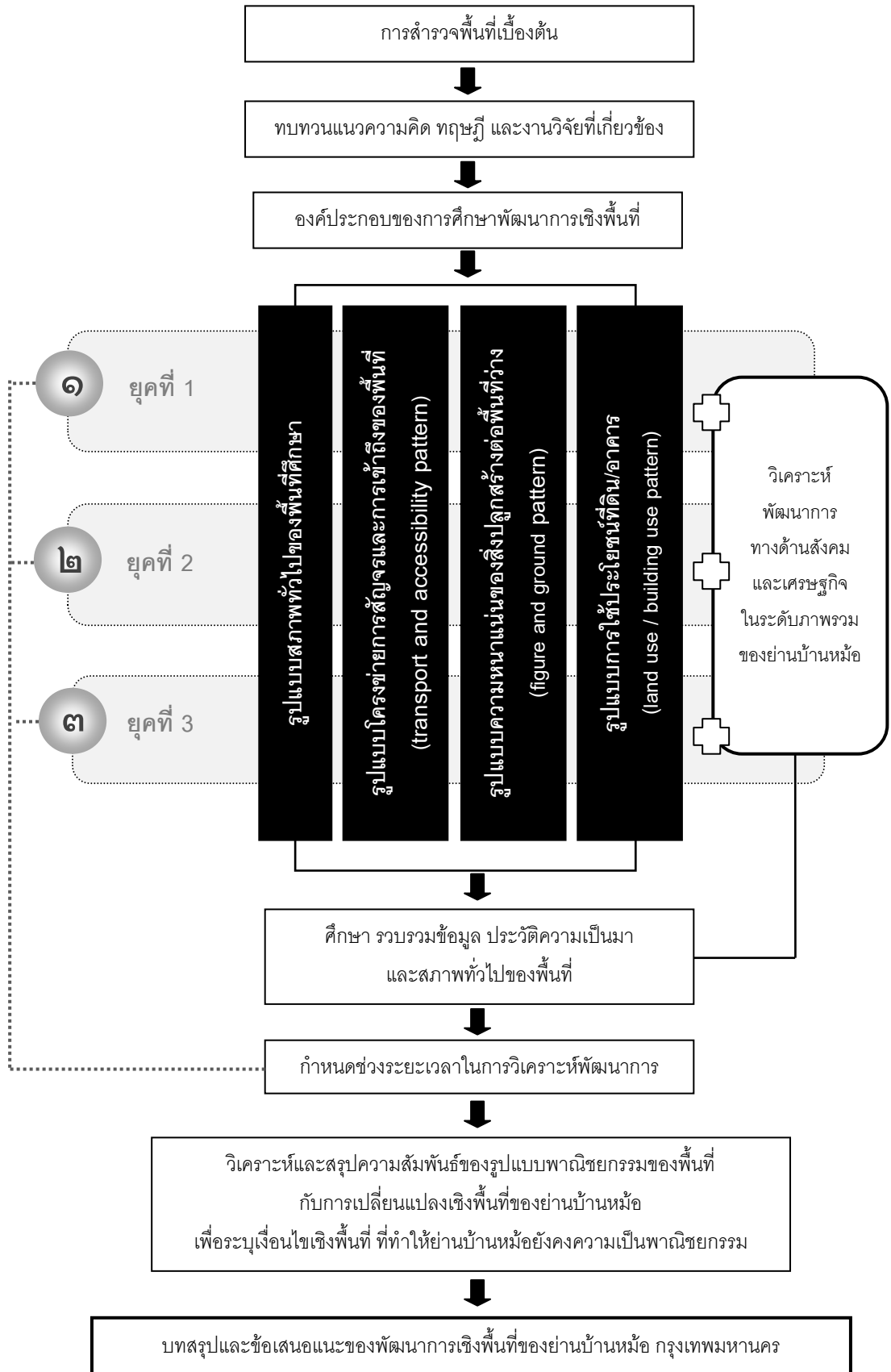
จากนั้นทำการสรุปผลการวิจัยถึงความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ กับการดำรงอยู่อย่างมีชีวิตชีวาของรูปแบบพาณิชยกรรมตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และรายละเอียดของลักษณะเฉพาะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม ของย่านบ้านหม้อ พร้อมทั้งระบุเงื่อนไขเชิงพื้นที่ที่สำคัญของย่านบ้านหม้อซึ่งเป็นย่านการค้าในเมืองเก่าที่มีชีวิตชีวา โดยนำการเสนอข้อมูลด้วยการบรรยายเชิงพรรณนา และแผนที่ ตารางรูปภาพประกอบการวิเคราะห์ข้อมูล

ทั้งนี้งานวิจัยเป็นกล่าวถึงในลักษณะของเชิงพื้นที่เป็นหลัก โดยการจับตามองทางด้านกายภาพซึ่งมีพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงค่อยเป็นค่อยไปในเชิงรายละเอียด และทำการสำรวจเพิ่มเติม นอกเหนือจากในประเด็นของการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของพื้นที่ศึกษา รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร และรูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่อาจจะไม่ได้เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงปัจจัยสภาพทางกายภาพเพียงอย่างเดียว โดยวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม ในประเด็นต่อไปนี้

- ปัจจัยทางด้านสังคม นโยบายในการพัฒนาประเทศของภาครัฐ
- สภาพความเป็นอยู่อาศัย วิถีชีวิต ตลาดและศูนย์กลางชุมชน รวมไปถึงการตัดสินใจในการอยู่อาศัย
- ความหลากหลายของผู้ที่เข้ามาใช้พื้นที่ ความหลากหลายของสินค้าที่จำหน่าย
- การประกอบอาชีพ ความชำนาญเฉพาะทาง ค่านิยมของคนในแต่ละยุคสมัย
- การเพิ่มจำนวนของร้านค้า ศักยภาพในการทำธุรกิจ ลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงธุรกิจ และความมีชื่อเสียงของพื้นที่

6) ข้อเสนอแนะ

เพื่อเสนอแนะแนวทางเบื้องต้นของการพัฒนาฟื้นฟูพื้นที่ย่านบ้านหม้อ ทั้งด้านกำหนดการควบคุมการใช้ที่ดิน การรักษาเอกลักษณ์ทางกายภาพของย่านบ้านหม้อ การส่งเสริมให้เกิดรูปแบบพื้นที่ที่เอื้อต่อการเกิดลักษณะพื้นที่ที่เป็นอเนกประโยชน์ และการประยุกต์ใช้กับพื้นที่ย่านการค้าเก่าอื่นๆ ต่อไป

แผนภูมิ 3.1 วิธีการดำเนินการวิจัย

3.3 ข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.3.1 ข้อมูลปฐมภูมิ

1) ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม (field survey)

- สำรวจข้อมูลภาคสนาม สำรวจเพื่อเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสภาพปัจจุบันของพื้นที่ การใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร โครงข่ายถนน และมวลอาคาร โดยจัดทำข้อมูลบนแผนที่ที่อ้างอิงจากข้อมูลล่าสุด คือ พ.ศ.2550 เพื่อนำไปวิเคราะห์เปรียบเทียบกับแผนที่ประวัติศาสตร์ คือ พ.ศ.2450 และ พ.ศ.2475 ซึ่งเป็นตัวแทนข้อมูลในการศึกษาถึงพัฒนาการเชิงพื้นที่ในยุคที่ 2 และ 3 ส่วนข้อมูลแผนที่แสดงพัฒนาการในยุคที่ 1 นั้น เนื่องจากในอดีตไม่ได้มีการบันทึกข้อมูลในลักษณะแผนที่ จึงเป็นข้อมูลที่เกิดจากการศึกษาและวิเคราะห์ ออกมาในลักษณะของแผนที่วรรณกรรม

อีกทั้งข้อมูลลักษณะกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ โดยจัดเก็บและแสดงข้อมูลในรูปแบบของแผนที่ แผนที่ ตาราง และภาพถ่ายดิจิทัลเพื่อบันทึกบรรยากาศพื้นที่ปัจจุบัน ให้เห็นถึงบรรยากาศ รูปแบบสถาปัตยกรรมเฉพาะตัว วิถีชีวิต กิจกรรม พฤติกรรม และความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่

- ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทั่วไปในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ซึ่งจะเน้นในส่วนของพัฒนาการของพื้นที่ และกิจกรรมทางเศรษฐกิจของย่าน โดยทำการสัมภาษณ์จากบุคคลที่มีความน่าเชื่อถือ มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยกลุ่มเป้าหมายเป็น เจ้าของผู้ประกอบการต่างๆ ทั้งร้านค้าขายของทั่วไป ร้านอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ กิจการร้านค้าอัญมณี เครื่องประดับ ที่เป็นร้านค้าเก่าแก่ในพื้นที่และยังคงดำเนินกิจการอยู่ เพื่อนำมาอ้างอิงประกอบข้อมูลในลักษณะข้อเท็จจริงเชิงบุคคล

3.3.2 ข้อมูลทุติยภูมิ

1) ข้อมูลเอกสาร สถิติ บทความ งานวิจัย สื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ พัฒนาการ ตลอดจนความเป็นมาและสภาพปัจจุบันของพื้นที่บ้านหม้อ และบริเวณโดยรอบ จากหน่วยงานราชการและสถาบันต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น หอสมุดแห่งชาติ ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศูนย์เอกสารประเทศไทย ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ฯลฯ

2) ข้อมูลแผนที่ปัจจุบัน แผนที่โบราณ และภาพถ่ายทางอากาศ ได้มีการรวบรวมข้อมูลทางด้านแผนที่จากหน่วยงานราชการ ดังนี้ สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร และห้องปฏิบัติการแผนที่ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

4.1 ประวัติความเป็นมาของพื้นที่

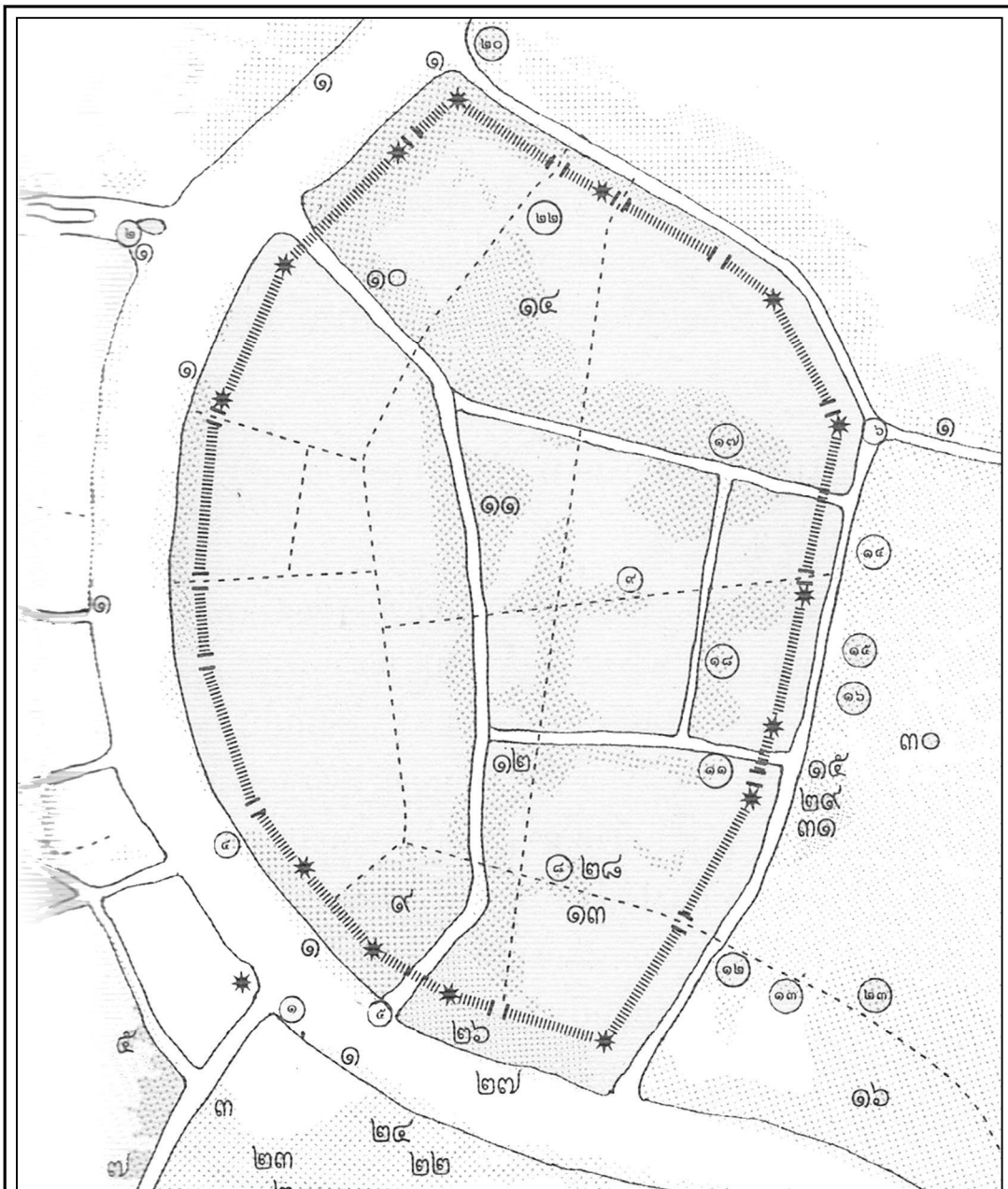
ย่านบ้านหม้อ ในอดีตเป็นชุมชนดั้งเดิมที่ผู้คนในย่านนี้ประกอบอาชีพปั้นหม้อ และเครื่องปั้นดินเผาขาย เป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีการตั้งถิ่นฐานใกล้เคียงกันกับการเกิดกรุงรัตนโกสินทร์ อยู่ในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้ของพระบรมมหาราชวัง ตั้งบ้านเรือนเรียงรายตามสองฝั่งคลองคูเมืองเดิม (ใกล้ปากคลองตลาด) จนกระทั่งถึงถนนเจริญกรุงบรรจบกับหัวมุมวังสราญรมย์

เล่ากันว่า บรรพบุรุษของชาวบ้านหม้อนี้เป็นชาวมอญเก่าอพยพมาตั้งถิ่นฐาน ภายหลังจากกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 บ้างก็ว่าเป็นคนไทยแท้ที่อยู่มาแต่ดั้งเดิม นอกจากนี้ยังเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวจีนจากเมืองเว้ ซึ่งอพยพมาจากเหตุการณ์จลาจลที่เมืองเว้ มาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสิน กรุงธนบุรี ประมาณ พ.ศ.2319 และทรงโปรดฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณบ้านหม้อในปัจจุบัน ทั้งยังมีชาวลาวพวนและลาวเวียงจันทร์ ที่ถูกกวาดต้อนมาอาศัยอยู่รวมกัน คราวกบฏเจ้าอนุวงศ์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ประมาณ พ.ศ.2371 ครั้งนั้นเรียกบริเวณนี้ว่า “ตำบลบ้านลาว” (พร้อมพงษ์ ไพรรณ, 2547) ผนวกกับกลุ่มคนพื้นถิ่นเดิม จึงทำให้ย่านบ้านหม้อเต็มไปด้วยกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติ ทั้งจีน มอญ ลาว ญวน และเขมร

มีหลักฐานบันทึกไว้ในหนังสือ “นิเทศสาธกคำกลอน” ของ ต.ว.ส. วัฒนโธ กล่าวว่

“...แต่บัดนี้ที่เรียกบ้านหม้อ	เหตุด้วยก่อเกิดธุระที่ประสงค์
ทำหม้อขายตายมาสิ้นค้าคง	จึงตกลงนามย่านของบ้านบาง...”

เห็นได้ว่าในสมัยก่อน ค่านิยมในการตั้งชื่อบ้านและชุมชนต่างๆ มักจะสัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศ วิถีชีวิตและเชื้อชาติของผู้คน ซึ่งมักจะมีลักษณะชื่อที่แสดงให้รู้ เช่นคำว่า “บาง”, โคก, ดอน, ป่า, เขา ก็ดี หรือบ้านบาตรก็จะทำบาตรขาย บ้านปูนก็ทำปูนแดงปูนขาว บ้านท่าอิฐก็ทำอิฐขายอิฐ บ้านจีนก็คือชุมชนคนจีน บ้านมอญก็คือคนมอญอาศัยอยู่ อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งปรากฏให้เห็นได้จนทุกวันนี้ และย่านชุมชนต่างๆ ได้ตั้งถิ่นฐานถดออกมาจากเขตเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นใน โดยมีใจกลางหลักของเมืองเป็นพระบรมมหาราชวัง (แผนที่ 4.1)

แผนที่ 4.1 บริเวณที่ตั้งชุมชนไทยริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมคลองต่างๆ

สัญลักษณ์

☆ ป้อม	แหล่งชุมชน	๙ ชำระซาการวังหลวง
— — ประตูเมือง	๑ ชุมชนไทยริมน้ำ	๑๐ ชำระซาการวังหน้า
กำแพง	๒ ฝรั่งเศสโปรตุเกส	๑๑ ชุมชนไทยริมคลอง
▨ แหล่งชุมชนทั่วไป	๓ จีนจากอยุธยา	๑๒ มอญ สะพานมอญ
▤ แหล่งชุมชนหนาแน่น	๔ ลาวบ้านช้างหลด	๑๓ ลาว เขมร มอญ จีน บ้านหม้อ
○ ตลาด	๕ มอญ คอกลงมอญ	๑๔ แยกตานี วัดทองปู่
	๖ แยกเจ้าเซ็น	๑๕ เขมรคลองโง้งย่าง
	๗ เขมรสุลิม	๑๖ จีนลำเพ็ง
	๘ ญวนกลุ่มเองเชียงต้อ	

0 130 260 520 780 เมตร

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัดนุช
ภาควิชาการวางแบบภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, 2534

ในสมัยสร้างกรุงบริเวณนี้เป็นป่าละเมาะแบบบ้านนอกทั่วไป ราษฎรที่อาศัยปลูกบ้านเรือนอยู่ มีอาชีพทำหม้อขายต่อๆ กันมา ครั้งหนึ่งเกิดเพลิงไหม้ใหญ่ติดต่อกันเส้นตรงยาว 525 เมตร กว้าง 20 เมตร ตั้งแต่บ้านหม้อถึงถนนจักรเพชร ชื่อว่าถนนพายุหตุ โดยความจริงในสมัยรัชกาลที่ 5 ถนนพายุหตุนับว่าเป็นถนนสำคัญสายหนึ่ง รองลงมาจากถนนเจริญกรุง บำรุงเมือง เพ็ญนคร เลยทีเดียว เพราะเป็นย่านที่ติดต่อกับค้าขายกันเป็นส่วนมาก และในครั้งดั้งเดิมทีเดียวก็เป็นกลุ่ม ถึงฤดูฝนก็ต้องย่ำโคลนกันลึกถึงน่อง ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีได้มีพวกญวนมาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ ซึ่งแต่ก่อนนี้เรียกกันว่าบ้านญวนหรือถนนบ้านญวนกันอยู่คราวหนึ่ง จนกระทั่งสร้างถนนพายุหตุแล้ว จึงได้เปลี่ยนชื่อมาเรียกว่าพายุหตุตามชื่อถนน (ส.พลายน้อย, 2518) และอาชีพปั้นหม้อขายของชุมชนบ้านหม้อยังคงสืบต่อกันมา จนถึงปลายรัชกาลที่ 5 คงเหลือไว้เพียงชื่อ “ถนนบ้านหม้อ” และอีกสิ่งที่ยังหลงเหลือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาของย่านคือ ประติมากรรมปูนปั้นรูปหม้อดินขนาดใหญ่ ที่ตั้งอยู่บนจั๊วอาคารบริเวณปากทางเข้าตลาดบ้านหม้อ (รูป 4.1)

รูป 4.1 ประติมากรรมปูนปั้นรูปหม้อดิน บริเวณทางเข้าตลาดบ้านหม้อ

(ที่มา : จากการสำรวจ, กรกฎาคม 2554)

ครั้นบ้านเมืองเจริญขึ้น อาคารบ้านเรือนก็เปลี่ยนแปลงไปตามสมัย การทำมาหากินก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย เมื่อสร้างตึกแถวเป็นย่านการค้าขึ้น คนจีนเข้าไปเปิดร้านขายของต่างๆ ในสมัยหลังๆ มาไม่มีหม้อขายเสียแล้ว กลับมาซื้อในทางทำเครื่องเงินเครื่องทองขาย (ส.พลายน้อย, 2518) ย่านบ้านหม้อได้กลายเป็นแหล่งทำทองรูปพรรณ ซึ่งการกระทำในลักษณะดังกล่าวจะเป็นแบบการทำอยู่ในตัวอาคาร เพราะเป็นการทำตามคำสั่งร้านทองหรือทำส่ง ในยุคนี้บ้านเรือนบริเวณถนนบ้านหม้อจะมีบรรยากาศที่เจียบสงบมากกว่าพื้นที่อื่น เนื่องจากบ้านทำทองจะต้องกันกระຈกตามประตูหน้าต่าง เพื่อเป็นการป้องกันลมและฝุ่นละอองจากภายนอกมารบกวนในการทำทองนั่นเอง (รพี แนบเนียน, 2553)

ถัดมาในบริเวณเดียวกันของย่านบ้านหม้อ ค่อยไปทางตอนเหนือเป็นที่ตั้งของย่านการค้า ที่ขึ้นชื่อย่านหนึ่งของกรุงเทพฯ ในอดีตเมื่อปลายรัชกาลที่ 5 ตลอดจนถึงรัชกาลที่ 7 นั่นคือ “ย่านสี่กั๊กพระยาศรี” ซึ่งมีถนนเจริญกรุงกับเฟื้องนครตัดกันเป็นสี่แยก ซึ่งคนจีนเรียกว่า สี่กั๊กพระยาศรี คนไทยเลยเรียกตามไปด้วย (เทพชู ทับทอง, 2545) ที่ย่านสี่กั๊กพระยาศรีมีบริษัทห้างร้านตั้งอยู่สองฟากถนนทั้ง 2 ถนน เรียงรายกันไปตลอดมากมายหลายสิบบริษัทห้างร้าน ขายสินค้าข้าวของเครื่องใช้ เสื้อผ้า ถูงเท้า รองเท้า เครื่องนุ่มห่ม เครื่องแบบ เครื่องแต่งกายข้าราชการ น้ำหอม นาฬิกา หีบเพลง เครื่องประดับเพชรพลอยต่างๆ อาวุธปืน อุปกรณ์การแพทย์ เป็นต้น

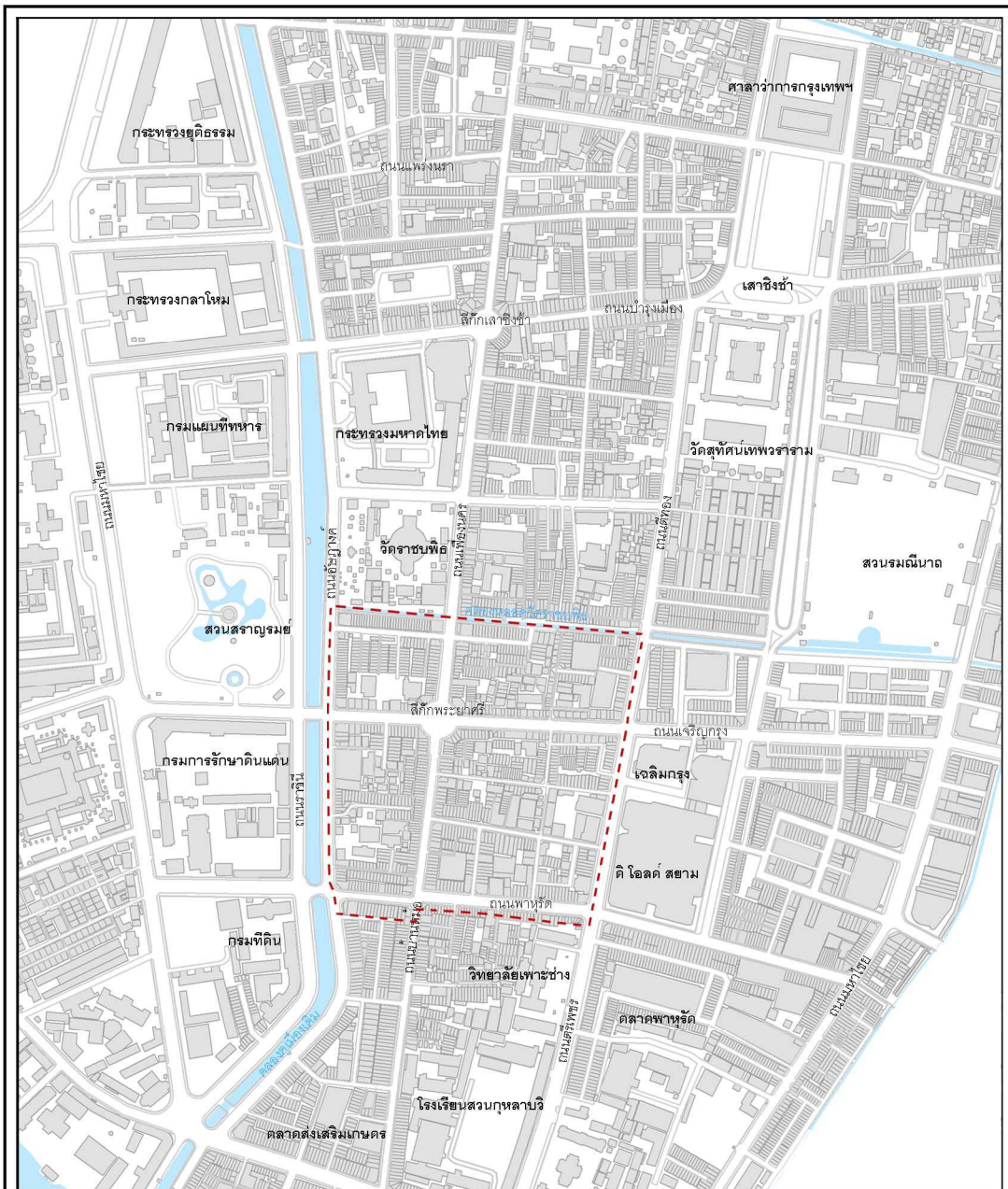
ต่อมาราวประมาณ พ.ศ.2494 เมื่อกิจการวิทยุ-โทรทัศน์เข้าสู่ประเทศไทย ความนิยมเกี่ยวกับเทคโนโลยีด้านวิทยุ โทรทัศน์ได้เพิ่มมากขึ้น จึงเริ่มมีการเปิดกิจการร้านตั้งอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เกี่ยวกับวิทยุ โทรทัศน์เข้ามาจำหน่าย ซึ่งได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย (เจ้าแรกๆ ที่เปิดร้าน ชื่อร้าน ช.ชัยชนะ บริเวณคลองหลอด) เปิดกันเยอะจนร้านเพชรค่อยๆ ลดจำนวนร้านลงไปตามกาลเวลา แต่ก็ยังคงมีอยู่ (โทเทิลซาวด์, 2554: ออนไลน์)

ปัจจุบันบ้านหม้อเป็นย่านที่มีชื่อเสียงด้านอุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้า อิเล็กทรอนิกส์ และมีร้านจำหน่ายทอง เพชรพลอย เครื่องประดับตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก ห่างจากบ้านหม้ออีกไม่ไกลคือย่านปากคลองตลาดและพาหุรัด บ้านหม้อทุกวันนี้จึงเป็นสถานที่คึกคักคาลาดล่าไปด้วยผู้คนมากมายที่แวะเวียนมาซื้อสินค้าต่างๆ อย่างไม่ขาดสาย (อังคาร, เรียบเรียง. 2545) มีการใช้พื้นที่และอาคารพาณิชย์กรรมอย่างหนาแน่น มีเอกลักษณ์และคุณค่าในพื้นที่สูง กล่าวได้ว่าย่านบ้านหม้อเป็นย่านการค้าอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เกี่ยวกับวิทยุและโทรทัศน์แหล่งใหญ่ที่สุดของประเทศ รวมทั้งยังคงมนต์เสน่ห์ของความเป็นย่านเพชรและทองรูปพรรณที่ยังคงได้รับความนิยม

4.2 บริเวณที่ตั้งและอาณาเขต

พื้นที่ที่ทำการศึกษาคือพื้นที่ย่านบ้านหม้อ ตั้งอยู่บนพื้นที่แขวงวังบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร บริเวณตอนใต้ของเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก มีบทบาทของการเป็นเขตประวัติศาสตร์และย่านการค้าเก่าแก่ที่สำคัญ พื้นที่มีความเชื่อมโยงกับย่านการค้าเก่าแก่ที่สำคัญอื่นๆ ตั้งแต่ระดับเมืองจนถึงระดับประเทศ อาทิ ย่านพาหุรัด ย่านสำเพ็ง เป็นต้น ทั้งนี้ขอบเขตมีการกำหนดจากความต่อเนื่องของกิจกรรมที่ครอบคลุมพื้นที่ทุกยุคสมัย ซึ่งมีขอบเขตดังนี้

<u>ทิศเหนือ</u>	จรดคลองหลอดวัดราชบพิธ
<u>ทิศตะวันออก</u>	จรดถนนตีทอง และถนนตรีเพชร
<u>ทิศใต้</u>	ตลาดพาหุรัดและตึกแถวริมถนนพาหุรัด
<u>ทิศตะวันตก</u>	จรดถนนอัษฎางค์ ถัดไปเป็นคลองคูเมืองเดิม

แผนที่ 4.2 บริเวณที่ตั้งพื้นที่ศึกษาระดับเมือง

สัญลักษณ์

--- พื้นที่ศึกษา

0 50 100 200 300 400 เมตร

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัตนชุม
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร

แผนที่ 4.3 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณพื้นที่ศึกษา

สัญลักษณ์

--- พื้นที่ศึกษา

0 50 100 200 300 400 เมตร

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปนต์ รัตน์ชุม
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : พินิจพระนคร 2475 • 2545

4.3 การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร

4.3.1 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

รูปแบบการใช้ประโยชน์อาคารในบริเวณพื้นที่ย่านบ้านหม้อเป็นแบบผสมผสาน (mixed use) และหลากหลาย ทั้งการพาณิชย์กรรม ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลางจนถึงหนาแน่นต่ำ อุตสาหกรรมครัวเรือนขนาดย่อม สถาบันราชการ และศาสนสถาน (รูป 4.2) โดยเฉพาะบริเวณริมถนนสายหลักอย่าง ถนนเจริญกรุง และถนนพารุทธ์ จะพบลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทพาณิชย์กรรมเป็นจำนวนมากและหลากหลาย ในขณะที่ที่ดินที่อยู่ถัดเข้าไปด้านในจะเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย ทั้งนี้เป็นลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินตามศักยภาพของพื้นที่ แต่ทั้งนี้พื้นที่ย่านบ้านหม้อมีลักษณะพิเศษของการใช้ที่ดิน คือในบริเวณของซอยทิพย์วารี ซึ่งเป็นบล็อกถนนที่อยู่ถัดเข้าไปด้านในของถนนพารุทธ์ แต่กลับพบว่ามีการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทพาณิชย์กรรมกระจุกตัว (แผนที่ 4.4)

ถึงแม้ว่าย่านบ้านหม้อจะเป็นย่านพาณิชย์กรรม ในขณะที่ผังเมืองรวมกรุงเทพฯ พ.ศ.2549 ได้ระบุการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณเขตพระนคร เป็นเขตพื้นที่ดินประเภทอนุรักษ์เพื่อส่งเสริมเอกลักษณ์ ศิลปวัฒนธรรมไทย ที่กำหนดไว้เป็นสีน้ำตาลอ่อน โดยย่านบ้านหม้ออยู่ในเขตประเภทย่อย ศ.2 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการอนุรักษ์และส่งเสริมเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ และส่งเสริมกิจกรรมด้านพาณิชย์กรรม การบริการและการท่องเที่ยวในเขตอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงการคงไว้ซึ่งความเป็นย่านที่มีลักษณะของย่านพาณิชย์กรรมในเมืองเก่ากลางกรุง

4.3.2 กรรมสิทธิ์ที่ดิน

กรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินในพื้นที่ศึกษา เป็นลักษณะของการถือครองที่ดินขนาดใหญ่ ซึ่งมีเพียงไม่กี่ราย ส่วนมากเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินดั้งเดิม (แผนที่ 4.5) โดยมีรายละเอียดดังนี้

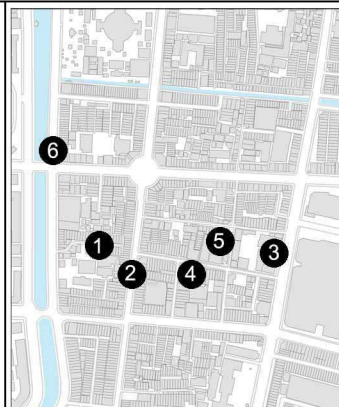
- 1) ที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ได้แก่ บริเวณเลียบบคลองหลอดวัดราชบพิธ บริเวณริมถนนอัษฎางค์ แยกสี่กั๊กพระยาศรี เรื่อยมาตลอดริมถนนเจริญกรุง
- 2) ที่ดินนิติบุคคลขนาดใหญ่ ได้แก่ บริเวณถนนพระพิทักษ์ทั้ง 2 ฝั่ง บริเวณวังบ้านหม้อ บริเวณตลาดบ้านหม้อ บริเวณถนนเฟื่องนคร บริเวณถนนตีทองและตรีเพชร
- 3) ที่ดินนิติบุคคลขนาดปานกลาง ได้แก่ บริเวณซอยทิพย์วารีและหัวมุมถนนแยกพารุทธ์
- 4) ที่ดินนิติบุคคลขนาดย่อม ได้แก่ บริเวณย่านพระยาศรี บริเวณตรอกภาณุมาศ และบริเวณริมถนนพารุทธ์
- 5) ที่ดินธรณีสงฆ์ ได้แก่ บริเวณวัดทิพย์วารีวิหาร

รูป 4.2 การใช้ประโยชน์ที่ดินแบบผสมผสานบริเวณย่านบ้านหม้อ

สัญลักษณ์

- ① ประเภทที่อยู่อาศัย
- ② ประเภทผสมผสาน
- ③ ประเภทสถาบันราชการ
- ④ ประเภทพาณิชย์กรรม
- ⑤ ประเภทศาสนสถาน
- ⑥ ประเภทพื้นที่ว่างสาธารณะ

not on scale

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัดนทุม
ภาควิชาการวางผังนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : จากการสำรวจ, กรกฎาคม 2554

4.3.3 การใช้ประโยชน์อาคาร

การใช้ประโยชน์อาคารในพื้นที่ย่านบ้านหม้อ สามารถจำแนกได้ดังนี้ (แผนที่ 4.6)

1) **ประเภทที่อยู่อาศัย** คิดเป็นจำนวนร้อยละ 42.46 ของอาคารทั้งหมด กลุ่มอาคารดังกล่าวส่วนใหญ่กระจายตัวอยู่ในบล็อกถัดไปจากอาคารริมถนน อาคารส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นตึกแถว ลักษณะของบ้านเดี่ยวมีจำนวนน้อยและจะอยู่ในบล็อกถัดไปด้านในของพื้นที่

2) **ประเภทที่อยู่อาศัยแบบผสม** โดยสามารถจำแนกออกเป็น

- **ที่อยู่อาศัยกึ่งธุรกิจบริการ** มีลักษณะชั้นล่างของอาคารเป็นร้านจำหน่ายสินค้า ส่วนชั้นบนใช้เป็นที่อยู่อาศัย คิดเป็นจำนวนร้อยละ 47.40 ของอาคารทั้งหมด ซึ่งเป็นลักษณะของการใช้ประโยชน์อาคารที่มีมากที่สุดในพื้นที่ย่านบ้านหม้อ มีลักษณะส่วนใหญ่เป็นตึกแถวริมถนนสายหลัก และตึกแถวล้อมตลาดบ้านหม้อ ซึ่งมีหลากหลายประเภทย่อย

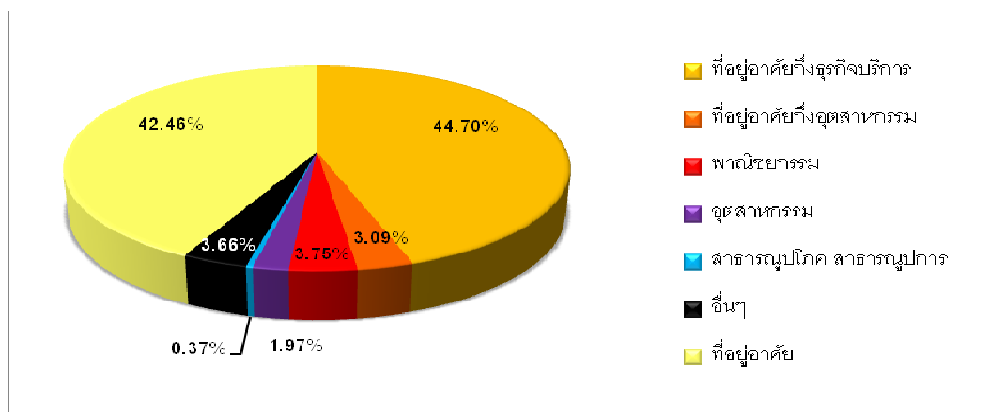
- **ที่อยู่อาศัยกึ่งอุตสาหกรรม** มีลักษณะชั้นล่างของอาคารเป็นที่ทำงานเกี่ยวกับช่างทอง ส่วนชั้นบนใช้เป็นที่อยู่อาศัย คิดเป็นจำนวนร้อยละ 3.09 ของอาคารทั้งหมด พบอาคารลักษณะนี้ได้ในบริเวณตรอกภาณุมาศ ซึ่งมีการประกอบอาชีพเกี่ยวกับการรับซื้อเศษทอง ชุบทอง

3) **ประเภทพาณิชย์กรรม** คิดเป็นจำนวนร้อยละ 3.75 ของอาคารทั้งหมด เป็นลักษณะของอาคารพาณิชย์ ตลาดบ้านหม้อ รวมทั้งธนาคารที่ในพื้นที่มีถึง 8 ธนาคาร

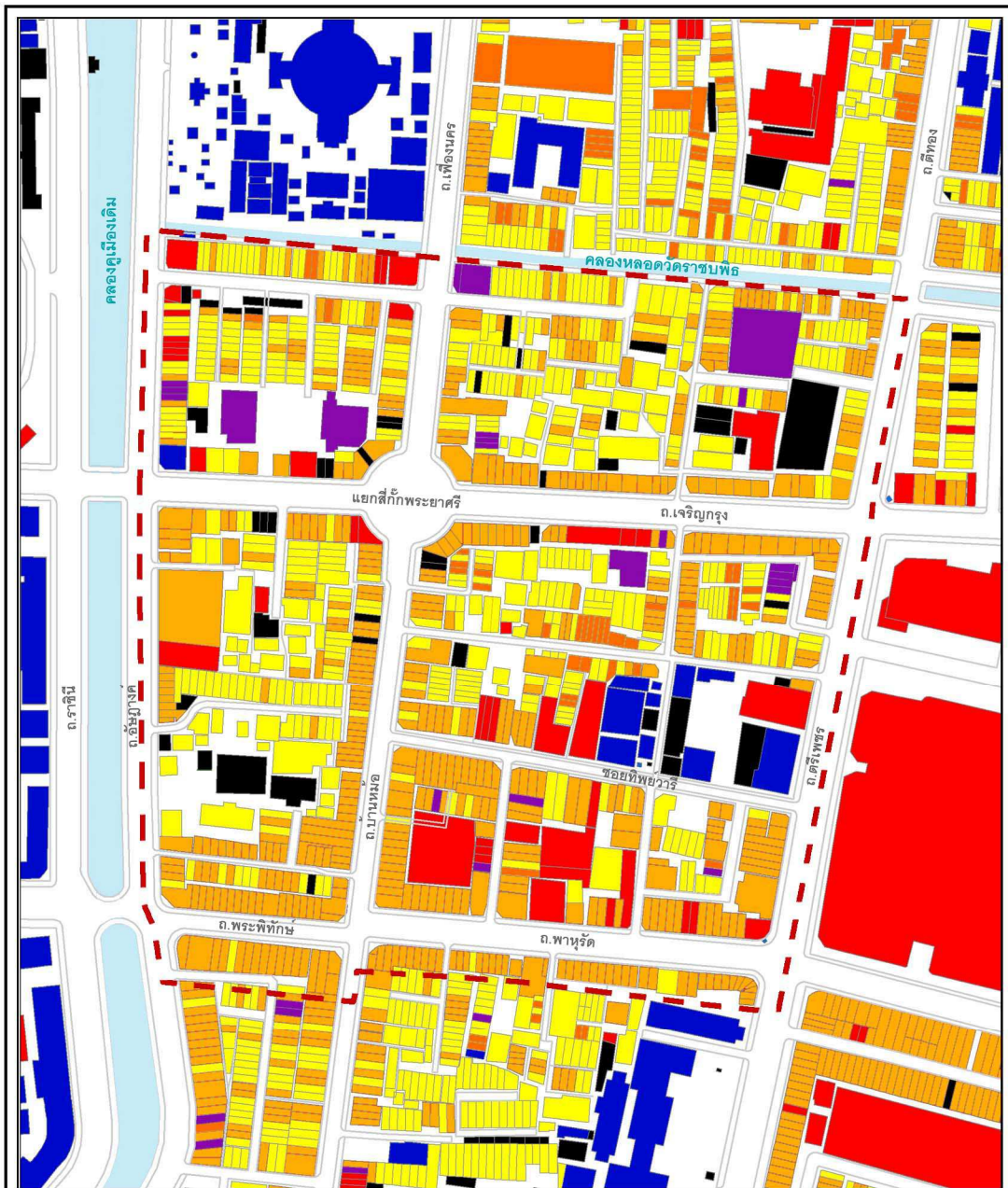
4) **ประเภทอุตสาหกรรม** คิดเป็นจำนวนร้อยละ 1.97 ของอาคารทั้งหมด พบว่ามีการกระจายตัวเป็นหย่อมๆ เป็นลักษณะของโกดังและคลังสินค้า

5) **ประเภทสาธารณูปโภค สาธารณูปการ** คิดเป็นจำนวนร้อยละ 0.37 ของอาคารทั้งหมด ในจำนวนนี้เป็นศูนย์บริการสาธารณสุข กองบังคับการฯ และวัดทิพย์วารีวิหาร

6) **ประเภทอื่นๆ** คิดเป็นจำนวนร้อยละ 3.66 ของอาคารทั้งหมด เป็นลักษณะของอาคารไม้ ที่จอดรถ อาคารกำลังก่อสร้าง อาคารที่มีทางลอด รวมไปถึงวังบ้านหม้อ

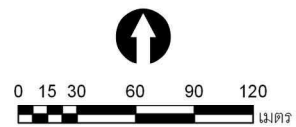
แผนภูมิ 4.1 การใช้ประโยชน์อาคารบริเวณย่านบ้านหม้อ ในปี พ.ศ.2550

แผนที่ 4.6 การใช้ประโยชน์อาคารบริเวณย่านบ้านหม้อ ในปี พ.ศ.2550

สัญลักษณ์

- พื้นที่ศึกษา
- ประเภทที่อยู่อาศัย
- ประเภทที่อยู่อาศัยกึ่งธุรกิจบริการ
- ประเภทที่อยู่อาศัยกึ่งอุตสาหกรรม
- ประเภทพาณิชยกรรม
- ประเภทอุตสาหกรรม
- ประเภทสาธารณูปโภค สาธารณูปการ
- ประเภทอื่นๆ

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร

นายปณต จิตนุฑม
ภาควิชาการวางผังนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2550

นอกจากนี้ย่านบ้านหม้อ ยังตั้งอยู่ในเขตของการควบคุมการใช้ประโยชน์อาคารด้วย โดยในปี พ.ศ.2528 กรุงเทพมหานครได้ออกข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร เกี่ยวกับการกำหนดบริเวณห้ามก่อสร้าง ดัดแปลง ใช้หรือเปลี่ยนการใช้อาคารบางชนิดหรือบางประเภท ภายในบริเวณกรุงเทพมหานครโกสินทร์ชั้นใน ต่อมาในปี พ.ศ.2530 ก็มีข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร ออกมาสำหรับพื้นที่บริเวณกรุงเทพมหานครชั้นนอก ซึ่งรวมถึงย่านบ้านหม้อ แขวงวังบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ทั้งนี้ข้อบัญญัตินี้มีเจตนารมณ์เพื่อการธำรงรักษาบริเวณที่มีคุณค่าทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และประวัติศาสตร์ของกรุงเทพมหานคร โดยมีสาระสำคัญของข้อบัญญัติ ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณพื้นที่ศึกษาย่านบ้านหม้อ โดยในข้อบัญญัติได้แบ่งพื้นที่ย่อยออกเป็น 10 บริเวณ ซึ่งบริเวณย่านบ้านหม้ออยู่ในบริเวณกำหนดที่ 2 และ 10 ซึ่งห้ามมิให้บุคคลใดก่อสร้าง หรือดัดแปลงอาคารบางชนิดหรือบางประเภทรวมถึงอาคารที่มีความสูงเกิน 16 เมตร โดยวัดจากระดับถนนหรือขอบทางเท้าที่ใกล้ที่สุดถึงส่วนที่สูงที่สุดของอาคาร และห้ามมิให้บุคคลใดก่อสร้างหรือดัดแปลงอาคารบางชนิดหรือบางประเภท

โดยอาคารที่ได้รับใบอนุญาตให้ก่อสร้างหรือดัดแปลงก่อนวันที่ข้อบัญญัตินี้ใช้บังคับและยังก่อสร้างหรือดัดแปลงไม่แล้วเสร็จ ให้ดำเนินการตามที่ได้รับอนุญาตต่อไปได้ แต่ห้ามมิให้ก่อสร้างหรือดัดแปลงนอกเหนือไปจากที่ได้รับอนุญาต ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าในพื้นที่ย่านบ้านหม้อมีที่ตั้งของอาคารที่สูงเกิน 16 เมตร ก็จริง ซึ่งเป็นผลมาจากการสร้างและดัดแปลงอาคารก่อนการออกข้อบัญญัติมาควบคุมอาคารในพื้นที่ ทั้งนี้อาคารสูงดังกล่าวมีลักษณะของอาคารพาณิชย์ เป็นร้านที่มีขนาดใหญ่และมีชื่อเสียง จึงจำเป็นต้องมีการกักตุนสินค้าที่หลากหลายและเป็นจำนวนมาก และอาคารสูงเหล่านี้มักพบได้ตามริมถนนเส้นทางหลักอย่าง ถนนพหลุวิชัย และถนนตรีเพชร

4.4 ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ

ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการในพื้นที่ย่านบ้านหม้อ มีความครบครันและหลากหลาย ประกอบไปด้วยการบริการในด้านต่างๆ ทั้งในพื้นที่ศึกษาและใกล้เคียง (แผนที่ 4.7) (รูป 4.3-4.4) ดังนี้

1) **ระบบไฟฟ้า ประปา และโทรศัพท์** มีหน่วยงานที่ควบคุมดูแลการให้บริการในพื้นที่ ดังนี้ การไฟฟ้า ดูแลโดยของการไฟฟ้านครหลวง ประปา ดูแลโดยการประปานครหลวง และโทรศัพท์ดูแลโดยฝ่ายโทรศัพท์นครหลวงที่ 1 องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย

2) **ระบบการจัดเก็บขยะ** ภายใต้การดูแลของสำนักงานเขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

3) **สถานศึกษา** ในพื้นที่ย่านบ้านหม้อเองไม่มีการบริการดังกล่าวโดยตรง เป็นลักษณะของการบริการจากพื้นที่ใกล้เคียง ได้แก่ โรงเรียนสวนกุหลาบ วิทยาลัยอาชีวศึกษาเสาวภา และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์ วิทยาเขตเพาะช่าง

4) **สาธารณสุข** มีจำนวน 1 แห่ง คือ ศูนย์บริการสาธารณสุข 1 (สะพานมอญ) สำนักอนามัย กรุงเทพฯ ตั้งอยู่บริเวณแยกสะพานมอญ เปิดบริการวันจันทร์-ศุกร์ เวลา 08.00-16.00 น.

5) **สถานที่ราชการ** มีจำนวน 1 แห่ง คือ กองบังคับการตำรวจจราจร บนถนนตรีเพชร

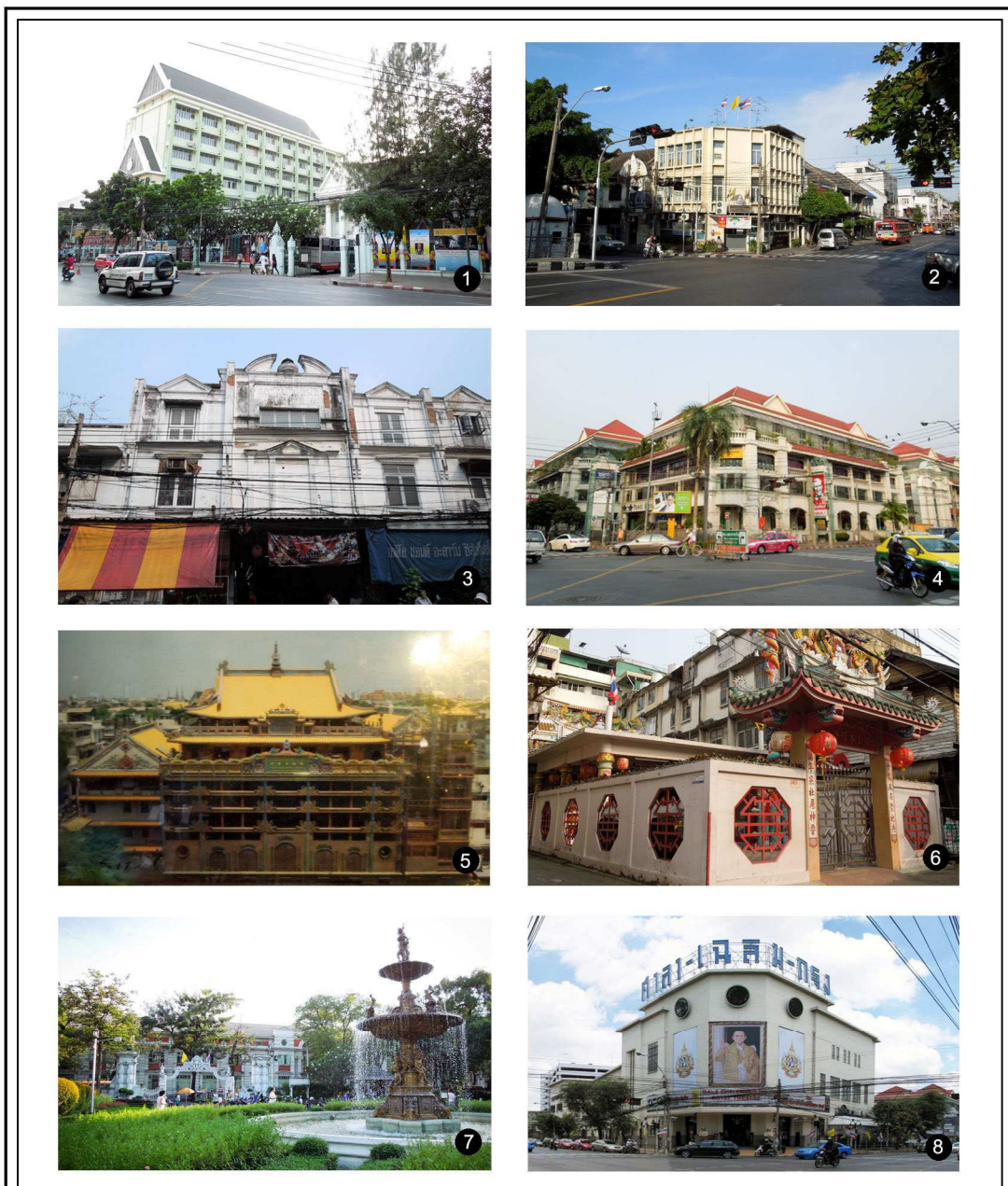
6) **ธนาคาร** บริเวณย่านบ้านหม้อเป็นแหล่งที่ตั้งของธนาคารถึง 8 แห่ง ซึ่งแสดงนัยของการเงินที่มั่งคั่งและความมั่นคงของการย่านพาณิชย์กรรมบ้านหม้อได้เป็นอย่างดี อันได้แก่ ธนาคารกรุงไทย สาขาถนนเฟื่องนคร ธนาคารธนาชาติ สาขาสี่กั๊กพระยาศรี ธนาคารกรุงไทย สาขาสี่แยกพระยาศรี ธนาคารทหารไทย สาขาตรีเพชร ธนาคารไทยพาณิชย์ สาขาตรีเพชร ธนาคารกรุงเทพ สาขาพาหุรัด ธนาคารธนาชาติ สาขาพาหุรัด และธนาคารกรุงศรีอยุธยา สาขาพาหุรัด

7) **ตลาด และห้างสรรพสินค้า** มี 1 ตลาด คือ ตลาดบ้านหม้อ และ 1 ห้างสรรพสินค้า ตั้งอยู่ติดกับย่านบ้านหม้อ นั่นคือ ดี โอลด์ สยาม พลาซ่า บริเวณถนนพาหุรัด

8) **ศาสนสถาน** ประกอบไปด้วย 1 วัด คือ วัดทิพยวารีวิหาร และ 1 ศาลเจ้า คือ ศาลเจ้าบ้านหม้อ และในบริเวณใกล้เคียงยังมีวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และศาลเจ้าพ่อหอกลอง

9) **สวนสาธารณะและนันทนาการ** เช่นเดียวกับด้านสถานศึกษาคือในพื้นที่ย่านบ้านหม้อเองไม่มีการเข้าถึงการบริการดังกล่าวโดยตรง เป็นลักษณะของการบริการจากพื้นที่ใกล้เคียง แบ่งเป็น สวนสาธารณะ ได้แก่ สวนสราญรมย์ ถัดจากถนนราชินี ซึ่งเป็นสวนสาธารณะที่ให้บริการระดับเขต และสถานบันเทิง ได้แก่ ศาลาเฉลิมกรุง บริเวณถนนเจริญกรุงติดกับถนนตรีเพชร

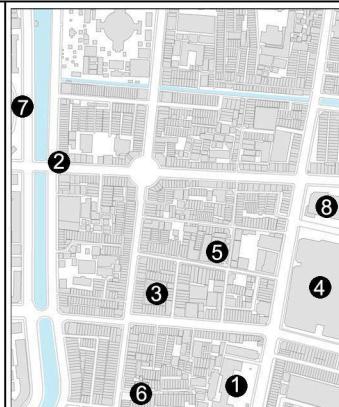
10) **สถานที่สำคัญ** บริเวณย่านบ้านหม้อเป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ที่มีคุณค่าและยังคงหลงเหลืออยู่ทุกวันนี้ อาทิ วังบ้านหม้อ อาคารศูนย์การค้าดีโอดส์สยาม พลาซ่า ศาลาเฉลิมกรุง ตึกแถวริมถนนสายสำคัญ (รูป 4.5) อย่างถนนบ้านหม้อ ถนนอัษฎางค์ บริเวณมุมถนนพระพิพิธตัดผ่าน และบริเวณซอยพระยาศรี เป็นต้น

รูป 4.3 สาธารณูปการภายในพื้นที่ศึกษาและบริเวณใกล้เคียง 1

สัญลักษณ์

- ① ม.เทคโนโลยีฯ (เพาะช่าง)
- ② ศูนย์บริการสาธารณสุข 1
- ③ ตลาดบ้านหม้อ
- ④ ดิ ใจลด์ สยาม พลาซ่า
- ⑤ วัดทิพยาภิวันทาร
- ⑥ ศาลเจ้าบ้านหม้อ
- ⑦ สวนสาธารณะ
- ⑧ ศาลาเฉลิมกรุง

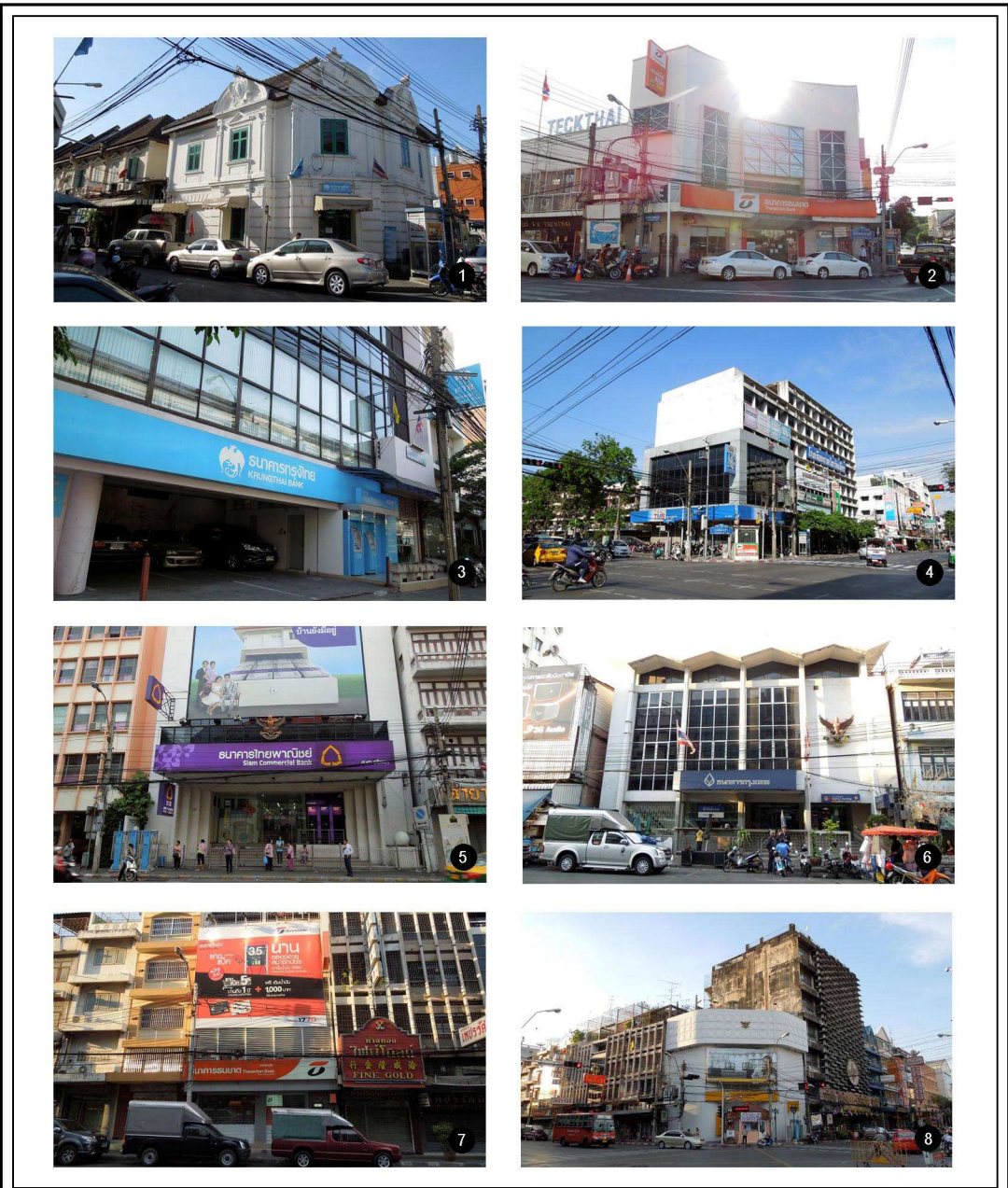
not on scale

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปนต์ รัดนุช
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : จากการสำรวจ, สิงหาคม 2554

รูป 4.4 สาธารณูปการภายในพื้นที่ศึกษาและบริเวณใกล้เคียง 2

สัญลักษณ์

- ① ธ.กรุงไทย สาขากนนเฟื่องนคร
- ② ธ.ธนชาติ สาขาสิริกิติ์พระยาตรี
- ③ ธ.กรุงไทย สาขาสิแยกพระยาตรี
- ④ ธ.ทหารไทย สาขาตรีเพชร
- ⑤ ธ.ไทยพาณิชย์ สาขาตรีเพชร
- ⑥ ธ.กรุงเทพ สาขาพาหุรัด
- ⑦ ธ.ธนชาติ สาขาพาหุรัด
- ⑧ ธ.กรุงศรีอยุธยา สาขาพาหุรัด

not on scale

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัดนุฑม
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

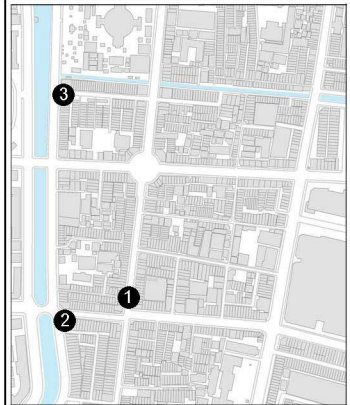
ที่มา : จากการสำรวจ, สิงหาคม 2554

รูป 4.5 สถานที่สำคัญประเภทตึกแถวภายในพื้นที่ศึกษา

สัญลักษณ์

- ① ตึกแถวถนนบ้านหม้อ
- ② ตึกแถวริมถนนอัษฎางค์
บริเวณมุมถนนพระพิพิธตัดผ่าน
- ③ ตึกแถวริมถนนอัษฎางค์
บริเวณซอยพระยาตรี

not on scale

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต จิตนุ้ม
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : จากการสำรวจ, มกราคม 2555

4.5 ระบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงในพื้นที่

4.5.1 ระบบโครงข่ายถนน

ระบบโครงข่ายการสัญจรและสะพาน ภายในพื้นที่ศึกษาและบริเวณโดยรอบ สามารถจำแนกประเภทตามลำดับศักดิ์และมีรายละเอียดเส้นทาง (แผนที่ 4.8) ดังต่อไปนี้

1) ถนนสายหลัก เป็นระบบโครงข่ายถนนเพื่อเชื่อมพื้นที่ศึกษากับบริเวณโดยรอบ ซึ่งเป็นระบบถนนที่ได้รับการพัฒนามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4-5 มีโครงข่ายการเชื่อมต่อต่อลักษณะตาราง (grid pattern) แต่เนื่องจากปัจจุบันมีการขยายตัวของเมือง มีการใช้ยานพาหนะในการสัญจรเป็นหลัก ซึ่งส่งผลต่อพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ เนื่องจากการขยายถนนในบริเวณเมืองเก่าไม่สามารถทำได้ มีการใช้พื้นที่อย่างหนาแน่นและเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ จึงส่งผลต่อปัญหาการจราจร จึงมีการแก้ไขปัญหาด้วยการปรับช่องทางเดินรถเป็นเส้นทางเดินรถ 1 ช่องทางเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าระบบการเดินรถในเกาะรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่เป็นระบบการเดินรถ 1 เส้นทางต่อ 1 ทิศทาง โดยเฉพาะบริเวณถนนสายหลักที่มีกิจกรรมการค้าหนาแน่น

2) ถนนสายรอง เป็นระบบโครงข่ายถนนเชื่อมต่อภายในพื้นที่ศึกษา ซึ่งเป็นระบบถนนที่ได้รับการพัฒนามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4-5 เช่นเดียวกับถนนสายหลัก เพราะเป็นเส้นทางเดิมของพื้นที่ มีโครงข่ายการเชื่อมต่อต่อลักษณะตาราง (grid pattern) ที่เป็นโครงข่ายย่อยต่อจากถนนสายหลัก เพื่อรองรับปริมาณการสัญจรและการเชื่อมต่อกับพื้นที่ และกิจกรรมในพื้นที่มีลักษณะเดียวกันเป็นส่วนใหญ่กับถนนสายหลัก คือเพื่อการพาณิชย์กรรม

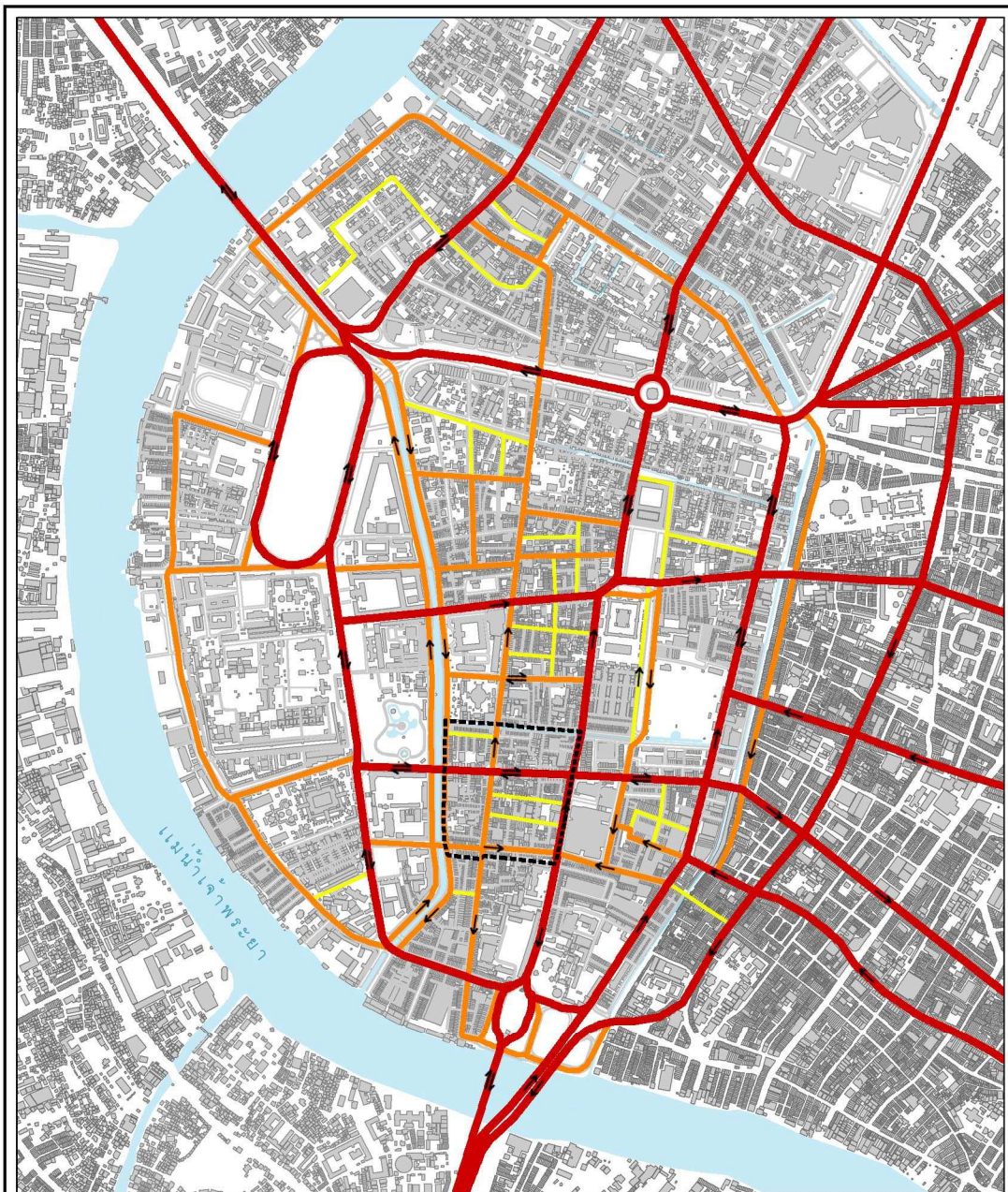
3) ถนนสายย่อย เป็นระบบโครงข่ายถนนในพื้นที่ศึกษา ส่วนมากเกิดจากตรอกซึ่งเป็นเส้นทางเดินเท้าเชื่อมต่อกันในอดีต สำหรับการเดินเท้าเพื่อกิจกรรมการพาณิชย์ ในการเลือกซื้อสินค้าซึ่งมีรูปแบบหลากหลายต้องใช้เวลาเลือก และในขณะที่บางเส้นใช้สำหรับเป็นที่พักอาศัย

4) สะพาน เนื่องจากบริเวณพื้นที่ศึกษามีแหล่งน้ำ คือ คลองคูเมืองเดิม และคลองหลอดวัดราชบพิธ ซึ่งเป็นทางสัญจรในอดีต แต่ในปัจจุบันไม่มีการใช้สัญจรแล้ว เป็นเพียงพื้นที่สาธารณะที่ใช้ในการพักผ่อนหย่อนใจ อีกทั้งในการเชื่อมโยงพื้นที่ระหว่างเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นในกับชั้นนอกนั้น

4.5.2 การเข้าถึงพื้นที่

1) การแทรกซึมของพื้นที่ เป็นการแสดงการเข้าถึงพื้นที่เพื่อประกอบกิจกรรมต่างๆ โดยมีลักษณะของการเข้าถึง 3 รูปแบบ คือ โดยรถยนต์ จะพบบริเวณถนนสายหลัก โดยรถจักรยานยนต์ และโดยทางเดินเท้า จะพบในบริเวณตรอกและซอย (แผนที่ 4.9 และ รูป 4.6)

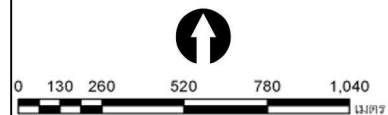
2) การเข้าถึงโดยระบบขนส่งสาธารณะ พื้นที่ย่านบ้านหม้อมีการสัญจรผ่านใน 3 เส้นทาง ตามแนวถนนในพื้นที่ศึกษา คือ ถนนเจริญกรุง ถนนพาหุรัด และถนนราชินี

แผนที่ 4.8 ระบบโครงข่ายการสัญจรและทิศทางการจราจร ภายในพื้นที่ย่านบ้านหม้อและบริเวณโดยรอบ

สัญลักษณ์

- พื้นที่ศึกษา
- ถนนสายหลัก
- ถนนสายรอง
- ถนนสายย่อย
- ⇌ เส้นทางจราจร 2 ทิศทาง
- เส้นทางจราจรทิศทางเดียว

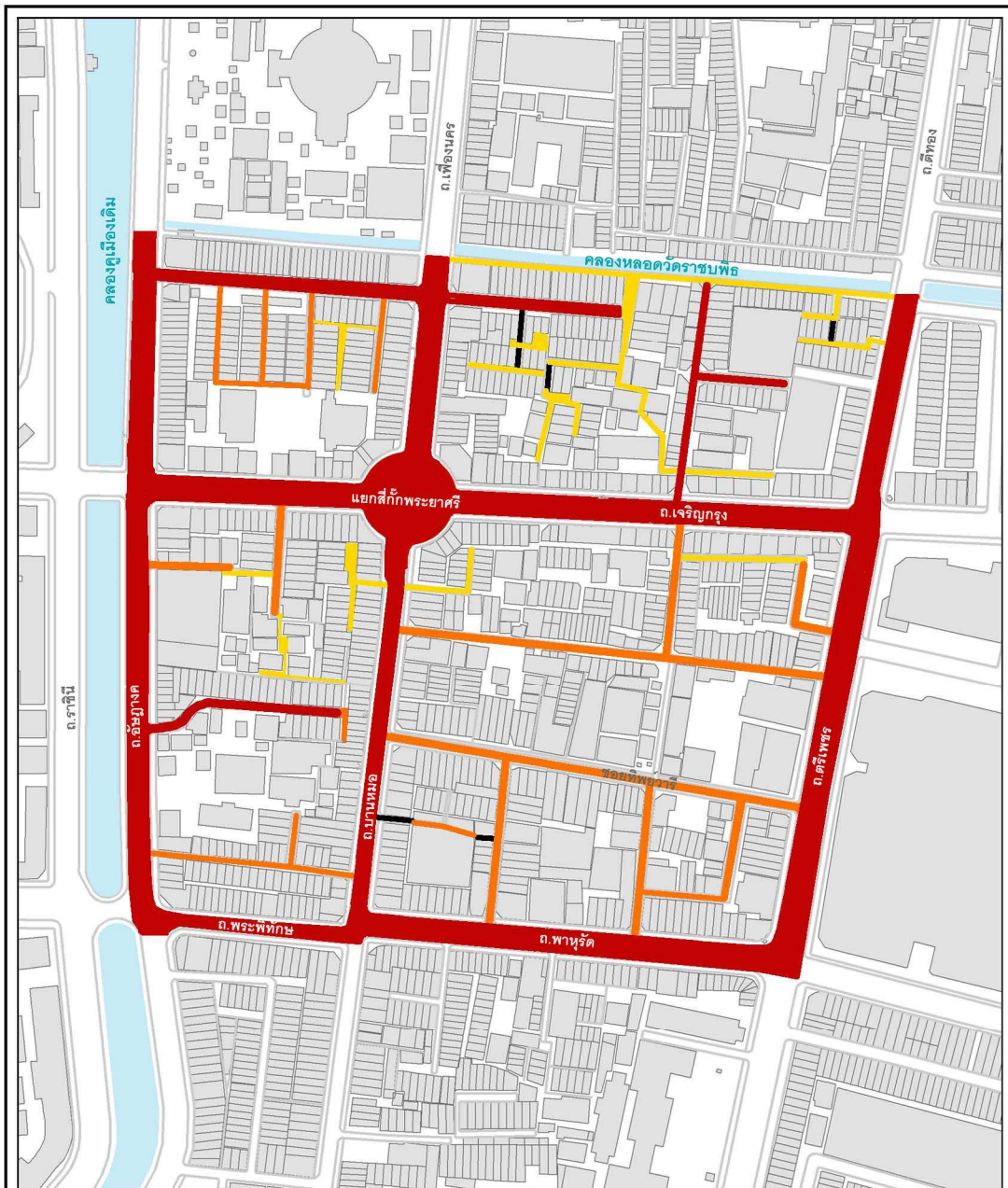

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัดนุช
ภาควิชาการวางผังภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

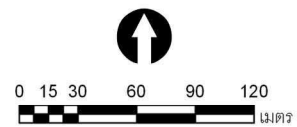
ที่มา : จากการสำรวจ, ธันวาคม 2554

แผนที่ 4.9 การแทรกซึมของพื้นที่บริเวณย่านบ้านหม้อ

สัญลักษณ์

- การเข้าถึงพื้นที่โดยรถยนต์
- การเข้าถึงของพื้นที่โดยรถจักรยานยนต์
- การเข้าถึงของพื้นที่การเดินเท้า
- การเข้าถึงโดยลวดพื้นที่อาคาร

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัดนุช
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : จากการสำรวจ, ธันวาคม 2554

4.6 ลักษณะทางสังคมและประชากร

ย่านบ้านหม้อสามารถแบ่งลักษณะทางสังคมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ตามประเภทของผู้อยู่อาศัยซึ่งมีความแตกต่างกันทางสภาพสังคม ออกเป็น 3 ลักษณะ (ยุวดี ศิริ, 2549) ได้แก่

1) ลักษณะทางสังคมของผู้ประกอบธุรกิจเพชร พลอย ทอง และธุรกิจต่อเนื่อง กลุ่มคนเหล่านี้ค่อนข้างจะมีความสัมพันธ์แบบปิด คือ จะมีการปฏิสัมพันธ์กันเฉพาะในกลุ่มของตนเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากมีการติดต่อสัมพันธ์กันเป็นประจำทางธุรกิจ มีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน อีกทั้งมีร้านค้าและบ้านเรือนที่ใช้ในการพักอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง การพึ่งพากันทางสังคมโดยเฉพาะในด้านการดูแลความปลอดภัยจึงเกิดขึ้นได้อย่างง่ายดาย

รูป 4.7 ร้านจำหน่ายและบริการฝัง-ชุบทอง

2) ลักษณะทางสังคมของกลุ่มอิเล็กทรอนิกส์ คนกลุ่มนี้โดยส่วนมากไม่มีที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่ ย่านบ้านหม้อจึงเป็นเพียงสถานที่สำหรับทำงานเพื่อการค้าเท่านั้น ดังนั้นการมีปฏิสัมพันธ์ของคนกลุ่มนี้จึงมีความสัมพันธ์กันแบบผิวเผินเฉพาะในทางธุรกิจ

รูป 4.8 ร้านค้ากลุ่มอิเล็กทรอนิกส์

3) ลักษณะทางสังคมของกลุ่มผู้อยู่อาศัยเดิม คนกลุ่มนี้เดิมเป็นข้าราชการบริวารของวังบ้านหม้อ หรือเป็นคนเก่าคนแก่ในพื้นที่ กลุ่มผู้อยู่อาศัยเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเฉพาะกับผู้ที่อยู่ในครอบครัวเดียวกันและผู้ที่อยู่อาศัยในบริเวณใกล้เคียง เนื่องจากปัจจุบันวังบ้านหม้อได้เปลี่ยนแปลงบทบาทและลักษณะการใช้ประโยชน์ไปหมดแล้ว ลูกหลานรุ่นต่อๆ มาจึงต้องออกไปทำงานนอกพื้นที่เป็นส่วนใหญ่ จะมีเวลาที่อยู่ในชุมชนเพียงเวลาหลังเลิกงานและในวันหยุดเท่านั้น

รูป 4.9 ที่อยู่อาศัยเดิมของคนในพื้นที่ บริเวณวังบ้านหม้อ

ภาพรวมความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนทั้ง 3 กลุ่ม จึงเป็นเพียงความสัมพันธ์แบบเฉพาะกลุ่ม ไม่ปะปนกัน และจะรู้จักกันเฉพาะที่มีความสัมพันธ์ต่อกันเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันก็พบว่าความสัมพันธ์ในหลากหลายลักษณะนั้น มีความเชื่อมโยงโดยอาศัยปัจจัยของชุมชนเป็นตัวเกี่ยวพัน อาทิ สถานที่ต่างๆ ที่กลุ่มคนทั้ง 3 กลุ่มได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น

- สนามเพชร พลอย เงิน ทอง เป็นสถานที่สำหรับยื่นและเสียภาษีของผู้ประกอบธุรกิจ
- ตลาดบ้านหม้อ ในการจับจ่ายซื้อของใช้ในชีวิตประจำวัน
- วัดทิพยวารีวิหารและศาลเจ้าบ้านหม้อ ซึ่งเป็นที่เคารพของผู้คนในย่านและใกล้เคียง
- สวนสราญรมย์ ซึ่งใช้ในการออกกำลังกาย และพบปะพูดคุยกัน
- ดิ โอลด์ สยาม พลาซ่า ห้างสรรพสินค้าที่ผู้ประกอบการธุรกิจขยายสาขามาเปิดบริการ

4.7 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

ย่านบ้านหม้อเป็นย่านกิจกรรมด้านพาณิชย์กรรม ทั้งแหล่งค้าและแปรรูปเพชร พลอย ทอง และอัญมณีที่มีชื่อเสียงมาช้านานและยังคงได้รับความนิยมแม้จะลดน้อยกว่าอดีต แต่ก็ยังคงมีอยู่อีกทั้งยังเป็นแหล่งจำหน่ายสินค้าอิเล็กทรอนิกส์ อุปกรณ์เครื่องเสียง วิทย์ โทรทัศน์ ราคาถูกและเป็นแหล่งจำหน่ายที่ใหญ่ที่สุดของประเทศไทยในปัจจุบัน โดยจะทำการเปิดให้บริการตั้งแต่เวลา 10.00 - 21.00 น.

ในส่วนของ การถือครองกรรมสิทธิ์แม้จะเป็นในลักษณะของการเช่าเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็เป็นการเช่าซึ่งในระยะยาว โดยพื้นที่ส่วนใหญ่จะอยู่ในการถือครองของสำนักงานทรัพย์สินฯ ตระกูล นานา และวังบ้านหม้อ แต่ก็มีบางส่วนที่ถือครองที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของตน (ยุวดี ศิริ, 2549) และ กรรมสิทธิ์มักไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลง มีการสืบทอดกันตามลักษณะธุรกิจและวิถีชีวิต เช่นเดียวกับธุรกิจเพชร พลอย ทอง ที่มีมาช้านานไม่ต่ำกว่า 50 ปี เป็นธุรกิจที่สืบทอดต่อกันมา และมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน จึงทำให้เกิดการกล่าวขานถึงลักษณะในย่าน “เพชรบ้านหม้อ”

นอกจากพื้นที่ธุรกิจการค้าเพชร พลอย ที่เกาะตัวอยู่บริเวณริมถนนแล้วนั้น ยังมีบริเวณ ตรอกภาณุมาศ เป็นที่ตั้งของทั้งร้านที่รับทำเครื่องประดับตามสั่ง มีร้านขายวัตถุดิบ และร้านชุบ และฝัง โดยร้านต่างๆ เหล่านี้เป็นร้านธุรกิจต่อเนื่องที่ย้ายเข้ามาในพื้นที่หลังจากเกิดร้านเพชร เนื่อง ด้วยทำเลที่ตั้งสะดวกต่อการประกอบการ ง่ายในการติดต่อ และเกิดเป็นระบบธุรกิจครบวงจร ซึ่ง ต้องอาศัยการไว้วางใจเป็นอย่างมากกับสินค้าที่มีราคาสูง จนเกิดการสืบทอดสืบทอดกิจการ จากรุ่นสู่รุ่น ร้านเพชร พลอย ทอง ที่มีมาแต่ดั้งเดิมมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก โดยมากจะใช้ร้าน เดิมที่มีอยู่ในบริเวณย่านบ้านหม้อเป็นหลัก และมีการขยายสาขาออกไปตามแหล่งธุรกิจต่างๆ

ทั้งนี้ ยุวดี ศิริ (2549) กล่าวเพิ่มเติมว่า ย่านบ้านหม้อเป็นพื้นที่ที่คนส่วนใหญ่ประกอบ อาชีพที่มีความเกี่ยวข้องกับพาณิชย์กรรม ที่สามารถเห็นได้จากธุรกิจการค้าเพชร พลอย เงิน ทอง และธุรกิจขายอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งการค้าทั้ง 2 ประเภทมีรูปแบบที่แตกต่างกัน ดังนี้

1) ธุรกิจเพชร พลอย เงิน และทอง มีรูปแบบการค้าเป็นแบบขายปลีกส่วนใหญ่ เนื่องจากสินค้าแต่ละชิ้นมีราคาสูง ต้องใช้ความพิถีพิถันในการขนส่ง การประกอบสินค้าต้องใช้ ความประณีต ละเอียดอ่อน อีกทั้งระยะทางในการเคลื่อนย้ายสินค้าต้องไม่ไกลจากหน้าร้านเพื่อ ลดอัตราความเสี่ยง จึงเป็นธุรกิจที่ต้องใช้ความไว้วางใจกัน จากมูลค่าของสินค้าจึงทำให้ส่วนหน้า ร้าน ร้านขายวัตถุดิบ ร้านชุบ-ฝังทอง ร้านรับซื้อเศษทอง และช่างทองมีการรวมตัวอยู่ในพื้นที่ บริเวณเดียวกัน โดยผู้จำหน่ายสินค้าทั้งหมดเป็นเจ้าของร้านหรือเครือญาติเป็นผู้จำหน่ายเอง

2) ธุรกิจอิเล็กทรอนิกส์ ภายในพื้นที่มีทั้งการค้าปลีกและค้าส่ง ร้านมีลักษณะการ แบ่งพื้นที่เช่าเล็กๆ ภายในอาคาร มีความพลุกพล่านและการแข่งขันในการขายสินค้าสูง สถานที่ ผลิตหรือเก็บสินค้าก่อนนำมาออกจำหน่ายในบริเวณนี้ไม่จำเป็นต้องอยู่ด้วยกัน แต่ถ้าอยู่ใกล้กันจะ ประหยัดต้นทุนในการขนส่งได้มาก ผู้จำหน่ายสินค้าส่วนมากเป็นลูกจ้างที่มีที่พักอาศัยอยู่ภายนอก ย่านบ้านหม้อ

ธุรกิจทั้ง 2 ประเภทดังกล่าว มีความแตกต่างกันอย่างมากในส่วนของรายละเอียด ปลีกย่อยของธุรกิจเรื่องราคาสินค้า การขนส่ง การตรวจสอบสินค้า จำนวนคนที่ใช้ในการประกอบ ธุรกิจ ความต่อเนื่องกับธุรกิจที่เกี่ยวข้อง หรือกลุ่มผู้ซื้อสินค้า เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในย่านบ้านหม้อที่ดำเนินมาตั้งแต่ครั้งสมัยอดีต ตั้งแต่การปั้นหม้อขาย ย่านการค้าเพชรพลอย มาจนย่านอิเล็กทรอนิกส์ ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับพื้นที่ย่านอย่างมาก ประชากรบางกลุ่มได้มีการย้ายออกจากพื้นที่ เนื่องจากไม่สามารถยอมรับหรือปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของย่านได้ ส่วนประชากรที่ตัดสินใจอยู่หรือย้ายเข้ามาอาศัยในพื้นที่ จำต้องเรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน

4.8 ย่านอื่นๆ บริเวณใกล้เคียง

ย่านบ้านหม้อเป็นย่านพาณิชยกรรมที่มีบริเวณที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงย่านพาณิชยกรรมสำคัญอื่นๆ ซึ่งเป็นย่านศูนย์กลางพาณิชยกรรมที่มีความหลากหลายและได้รับความนิยมตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน (แผนที่ 4.10) ดังนี้

1) **ย่านปากคลองตลาด** เป็นย่านที่ประกอบไปด้วยตลาดใหญ่ 5 แห่ง ตั้งติดกัน ปัจจุบันเน้นการขายสินค้าเกษตรกรรมที่เน้นการค้าส่งผัก ผลไม้ และดอกไม้สด โดยอาคารส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นอาคารพาณิชย์ สูง 2-4 ชั้น และมีแผงลอยพร้อมกันสาดเรียงกันเพื่อจำหน่ายสินค้าอย่างหนาแน่น

2) **ย่านวังบูรพา** เป็นย่านที่เป็นที่ตั้งของห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ และมีย่านย่อยที่ค้าขายอาวูธป็นต่างๆ (ย่านอนุสาวรีย์) ที่ปัจจุบันได้รับความนิยมลดน้อยลง เปิดให้บริการตั้งแต่ 10.00-21.00 น. โดยประมาณ

3) **ย่านพาหุรัด** เป็นย่านตลาดค้าผ้าขนาดใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯ ของพ่อค้าชาวอินเดียเชื้อสายซิกข์ มีสินค้าเกี่ยวกับสตรีให้เลือกมากมาย ตั้งแต่สินค้าเกี่ยวกับงานมงคลสมรส เสื้อผ้าสำเร็จรูป ผ้าสำหรับตัดชุด รวมไปถึงอุปกรณ์เย็บปักถักร้อยต่างๆ เป็นต้น เปิดให้บริการตั้งแต่ 05.00-17.00 น. โดยประมาณ

4) **ย่านสะพานเหล็ก** เป็นย่านการค้าเกมส์และของเล่น ส่วนใหญ่เป็นสินค้าละเมียดลิขสิทธิ์ ซึ่งได้รับความนิยมในกลุ่มเด็กและวัยรุ่นเป็นอย่างมาก เป็นรูปแบบการค้าปลีกขนาดเล็กแบบต่อเติมกึ่งถาวรบริเวณบนคลองรอบกรุง เปิดให้บริการตั้งแต่ 10.00-17.00 น. โดยประมาณ

5) **ย่านสะพานหัน** เป็นย่านตลาดที่มีรูปแบบการค้าลักษณะเป็นร้านค้า หาบเร่แผงลอย ตั้งอยู่บนสะพานหันโดยยังคงรูปแบบการค้าที่เป็นเอกลักษณ์มาแต่ครั้งอดีต สินค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าเครื่องใช้ในครัวเรือน โดยเฉพาะอาหารและวัตถุดิบ เปิดให้บริการตั้งแต่ 05.00-15.00 น.

6) **ย่านสำเพ็ง** เป็นย่านพาณิชยกรรมเก่าแก่ของชาวจีนที่มีความหนาแน่นมาก และยังคงมีความมีชีวิตชีวาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีสินค้ารองรับทุกกลุ่มผู้บริโภค เพราะสินค้าเป็นของใช้ในชีวิตประจำวัน มีจุดขายคือการค้าส่งในราคาถูก เปิดให้บริการตั้งแต่ 05.00-17.00 น.

บทสรุปสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา ย่านบ้านหม้อเป็นย่านที่มีประวัติศาสตร์และ พัฒนาการมาช้านานร่วมกับการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นย่านพาณิชย์กรรมเก่าดั้งเดิมตั้งแต่อดีต จวบจนปัจจุบัน ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก บริเวณฝั่งตะวันออกของคลองคู เมืองเดิม พื้นที่ศึกษาตั้งอยู่ในแขวงวังบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร การใช้ประโยชน์ อาคารในบริเวณพื้นที่ย่านบ้านหม้อเป็นรูปแบบผสมผสาน (mixed use) และพื้นที่ศึกษาตั้งอยู่ในฝั่งเมืองรวมกรุงเทพมหานคร พ.ศ.2549 ซึ่งได้ระบุการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นเขตพื้นที่ดินประเภท อนุรักษ์เพื่อส่งเสริมเอกลักษณ์ ศิลปวัฒนธรรมไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการอนุรักษ์และส่งเสริม เอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ และส่งเสริมกิจกรรมด้านพาณิชย์กรรม การบริการและการ ท่องเที่ยวในเขตอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ส่วนการใช้ประโยชน์อาคารของพื้นที่ย่านบ้านหม้อนั้น ส่วนใหญ่เป็นประเภทที่อยู่อาศัยแบบผสมธุรกิจบริการ ทั้งร้านขายเพชร ทอง เครื่องประดับ และ ร้านขายอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก ศาสนสถานก็เป็นวัดทิพยวารีวิหาร และ ศาลเจ้าบ้านหม้อ ซึ่งแสดงถึงลักษณะสังคมของคนไทยเชื้อสายจีน สถานที่พักผ่อนหย่อนใจจะเป็น ในส่วนการบริการจากพื้นที่รอบข้างอย่าง สวนสราญรมย์ สวนรมณีนาถ และศาลาเฉลิมกรุง

ระบบโครงข่ายการสัญจรในพื้นที่ที่มีการเชื่อมต่อลักษณะตาราง (grid pattern) ที่เชื่อมต่อกันทั้งภายนอกและภายในย่าน สามารถเข้าถึงพื้นที่ได้เป็นอย่างดี เนื่องมาจากบทบาทการเป็น พื้นที่พาณิชย์กรรมของย่านลักษณะทางเศรษฐกิจ และนโยบายจากทางภาครัฐ ที่เป็นปัจจัยสำคัญ ทำให้ระบบโครงข่ายการสัญจรมีการเปลี่ยนแปลง อีกทั้งยังส่งผลให้การแทรกซึมพื้นที่ ซึ่งเป็นการ แสดงการเข้าถึงพื้นที่เพื่อประกอบกิจกรรมต่างๆ โดยมีลักษณะของการเข้าถึงในทุกระดับ คือ โดย รถยนต์และรถขนส่งสาธารณะ จะพบบริเวณถนนสายหลัก โดยรถจักรยานยนต์ และโดยทางเดินเท้า จะพบในบริเวณตรอก ซอย เป็นลักษณะของการขนส่งสินค้าเข้า-ออกจากตัวร้าน และการเดินเท้าของคนเพื่อเลือกซื้อสินค้า รูปแบบมวลาอาคารในพื้นที่ย่านบ้านหม้อแบ่งออกเป็น มวลาอาคาร ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก และลักษณะของพื้นที่ว่าง เนื่องจาก มีการใช้พื้นที่อย่าง หนาแน่น จึงมีพื้นที่ว่างในสัดส่วนที่ค่อนข้างน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ว่างตามแนวนอนและ ทางเดินริมคลองคูเมืองเดิมเพื่อการสัญจรเท่านั้น

ลักษณะทางสังคมของย่านบ้านหม้อสามารถแบ่งตามประเภทของผู้อยู่อาศัยซึ่งมีความ แตกต่างกันทางสภาพสังคม คือ สังคมของผู้ประกอบธุรกิจเพชร พลอย ทอง และธุรกิจต่อเนื่อง สังคมของกลุ่มอิเล็กทรอนิกส์ และสังคมของกลุ่มผู้อยู่อาศัยเดิม โดยความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน ทั้ง 3 กลุ่ม จึงเป็นเพียงความสัมพันธ์แบบเฉพาะกลุ่ม ส่วนลักษณะทางเศรษฐกิจ เป็นลักษณะของ ย่านพาณิชย์กรรมที่ประกอบไปด้วยลักษณะการค้า กลุ่มลูกค้า องค์กรประกอบทางการค้าและ รูปแบบสินค้าที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ทั้งเพชร พลอย หรือสินค้าอิเล็กทรอนิกส์

4.9 การแบ่งช่วงระยะเวลาของพัฒนาการย่านบ้านหม้อ

จากการศึกษาข้อมูลต่างๆ ข้างต้น และการทบทวนแนวความคิดต่างๆ นำมาสู่ขั้นตอนของการวิเคราะห์พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ จึงได้ทำการแบ่งช่วงระยะเวลาออกเป็นช่วงต่างๆ ตามแนวคิดและเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เป็นจุดเปลี่ยนของพื้นที่ ทั้งนี้ได้มีการศึกษาจากประวัติศาสตร์และการแบ่งช่วงเวลาของผู้ที่เคยได้ทำการศึกษาในเรื่องราวของพัฒนาการทางพื้นที่ อาทิ การวิเคราะห์องค์ประกอบเมืองทางด้านกายภาพในเขตกรุงรัตนโกสินทร์ (แบ่งน้อย ศักดิ์ศรี, และคนอื่นๆ, 2534) โดยมีการแบ่งช่วงระยะเวลาออกเป็น 3 สมัยๆ ละ 3 รัชกาล ตามความชัดเจนและความเหมาะสมในแต่ละสมัย โดยในสมัยแรกเป็นสมัยก่อนรับอิทธิพลตะวันตก สมัยที่สองเป็นระยะแรกเริ่มรับอิทธิพลตะวันตก และสมัยที่สามเป็นสมัยที่ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่ได้ทำการศึกษาถึงการแบ่งช่วงเวลาของการพัฒนาเมือง (Patrick Gedde) แนวคิดวิวัฒนาการของเมือง (Keeble, 1972) ซึ่งได้แบ่งช่วงออกเป็น 4 ชั้น ทั้งนี้ในชั้นสุดท้ายของทั้ง 2 แนวคิด เป็นชั้นที่กล่าวถึงช่วงเสื่อมถอยของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ซึ่งย่านบ้านหม้อยังไม่ถึงขั้นดังกล่าว จึงไม่ได้นำมาปรับใช้ อีกทั้งยังมีแนวคิดการเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานของพื้นที่เมือง ดังที่กล่าวมาแล้วในช่วงบทที่ 2 มาร่วมใช้ในการพิจารณาการแบ่งช่วงระยะเวลาของพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ (แผนภูมิ 4.2) ซึ่งสามารถแบ่งช่วงระยะเวลาได้ 3 ช่วง ดังนี้

1) ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ สมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2394) เกิดจากการรวมตัวกันเป็นชุมชนขนาดเล็ก มีการตั้งถิ่นฐานของชนหลากหลายชาติ บริเวณทางฝั่งตะวันออกของคลองคูเมืองเดิม ในขั้นนี้เปรียบได้กับขั้นทารก หรือขั้นเริ่มมีการกระจุกตัว

ลักษณะเชิงพื้นที่ที่เกิดขึ้นในยุคนี้เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยริมแหล่งน้ำ ส่วนพื้นที่ถัดมาด้านในยังคงมีลักษณะเป็นป่า สาเหตุเกิดจากการขยายเขตพระนคร ด้วยการขุดคลองเพิ่มเติม ซึ่งเป็นโครงข่ายการสัญจรหลักในยุคนี้ ทำให้พื้นที่ที่อยู่อาศัยกระจายตัวกันบริเวณพื้นที่ริมคลอง ผนวกกับการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรที่อพยพเข้ามาในพื้นที่เป็นระยะๆ ทำให้มีการเปิดพื้นที่ชานพระนครถัดออกมา จากเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นในสู่ชั้นนอก นอกจากนี้ยังมีการเกิดอค์คิภยจากบ้านเรือนไม่อยู่บ่อยครั้ง ทำให้เกิดพื้นที่โล่งและการก่อสร้างสิ่งใหม่ทดแทนขยายออกไปเรื่อยๆ

2) ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ. 2394 - พ.ศ.2468) เป็นช่วงที่ย่อยมย่านชุมชนเริ่มมีความคงที่ และต้องการขยายขอบเขตพื้นที่ของตนออกไป จึงมีการนำการพัฒนาแบบโครงข่ายการสัญจรอย่างถนนเข้ามาใช้ในพื้นที่ และเกิดลักษณะของตึกแถวริมถนนตามมาตลอดเส้นทาง เป็นผลให้ย่านมีการพัฒนามากขึ้น ในขั้นนี้เปรียบได้กับขั้นวัยรุ่นถึงผู้ใหญ่ หรือขั้นที่มีการขยายตัวหนาแน่นขึ้นและมีขยายตัวออก

ลักษณะเชิงพื้นที่ที่เกิดขึ้นในยุคนี้ ทำให้เกิดการเข้าถึงพื้นที่ได้ง่ายและมีความสะดวกยิ่งขึ้น พื้นที่ย่านถูกเปิดพื้นที่ด้วยการเข้าถึงในรูปแบบระบบถนน เป็นผลมาจากการขยายพื้นที่เมืองและการพัฒนาประเทศ ทั้งถนนเจริญกรุง ถนนเฟื่องนคร ถนนพหลุฑ ซึ่ง เป็นโครงถนนหลักที่ยังคงรูปแบบระบบการเชื่อมต่อมาจวบจนปัจจุบัน และหลังจากการตัดถนน ทำให้เกิดรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคารเพื่อพาณิชยกรรมมากขึ้น สังเกตได้จากเกิดสิ่งก่อสร้างประเภทร้านค้า ตลาด ธนาคาร รวมไปถึงอาคารตึกแถวริมถนน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นผลจากการพัฒนาเมือง และการเข้าถึงพื้นที่ที่ง่ายและสะดวกมากขึ้น

3) ยุคการพัฒนาบ้านเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7 - 9 (พ.ศ.2468 - ปัจจุบัน พ.ศ.2555) ปรางค์โครงสร้างภายในพื้นที่เมืองอย่างเด่นชัด โดยแบ่งออกเป็นย่านที่พักอาศัย พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม ลักษณะของโครงสร้างภายในพื้นที่เมืองมีสภาพค่อนข้างเสื่อมโทรม เพราะย่านได้ผ่านช่วงของความรุ่งเรืองในอดีตและเนื่องมาจากการเติบโตอย่างเต็มที่ตามการพัฒนาบ้านเมืองของประเทศ ในขั้นนี้เปรียบได้กับขั้นผู้ใหญ่ถึงขั้นชรา หรือขั้นที่เมืองเจริญเติบโตแบบกระจายกระจายและศูนย์กลางเมืองมีความหนาแน่นมาก

ภายหลังจากระบบโครงข่ายถนนเชื่อมต่อเข้ามาในพื้นที่ เพื่อเชื่อมต่อไปยังย่านต่างๆ ใกล้เคียง ในยุคสมัยนี้การเข้าถึงยังมีความสะดวกมากขึ้น และหลากหลายรูปแบบของการเข้าถึง ทั้งเส้นทางสายหลัก เมื่อเข้าถึงพื้นที่แล้วก็ได้มีการกระจายตัวไปยังเส้นทางสัญจรสายรอง และสายย่อย ทำให้เกิดโครงข่ายการสัญจรที่ซับซ้อนและหลากหลาย อีกทั้งในยุคนี้บ้านเมืองมีการพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว มีวัฒนธรรมใหม่ๆ เข้ามามากขึ้น ทั้งการสร้างศูนย์การค้า หรือการเข้ามาของกิจการวิทยุและโทรทัศน์ยังในพื้นที่ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ยิ่งทำให้พื้นที่มีความน่าสนใจและถูกใช้ประโยชน์พื้นที่อย่างเต็มที่

อดีต

<p>ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ สมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2394)</p>	<p>พ.ศ.2310---- ภายหลังกรุงศรีฯ แดกครั้งที่ 2 ได้มีชาวมอญอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งปากคลองตลาด เรียงรายไปจนถึงถนนเจริญกรุง ตัดกับมุมวังสราญรมย์</p> <p>พ.ศ.2319---- พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯ รับพวกญวนที่อพยพมาจากเมืองเว้ แล้วพระราชทานให้ตั้งบ้านเรือนบริเวณนอกพระนครทางฝั่งตะวันตก(แถบพาหุรัด)</p> <p>พ.ศ.2325---- สร้างกรุงรัตนโกสินทร์</p> <p>พ.ศ.2371---- ลาวพวน/ลาวเวียงจันทน์ ถูกกวาดต้อนมาอยู่รวมกันสมัยกบฏเจ้าอนุวงศ์ครั้งนั้น เรียกบริเวณนั้นว่า “ตำบลบ้านลาว”</p> <p>พ.ศ.2375---- เกิดไฟไหม้ใหญ่บริเวณบ้านหม้อ ตั้งแต่หอกลองตลอดถึงสะพานข้างบ้านหม้อเพลิงกิน 2 ฟากคลองตลอดไปถึงบ้านพระยาศรีสหเทพ แล้วกินเลียบคลองไปหยุดเพียงสะพานมอญ ทำให้เกิดพื้นที่โล่งว่าง และมีการสร้าง “วังบ้านหม้อ” เกิดขึ้น</p>
<p>ยุคเข้าอยู่อาศัยบริเวณสะพานมอญ สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4-6 (พ.ศ.2394 - พ.ศ.2468)</p>	<p>พ.ศ.2405---- สร้าง “ถนนเจริญกรุง(ตอนใน)”</p> <p>พ.ศ.2406---- สร้างถนนบำรุงเมือง ถนนเพ็ญนคร (แล้วเสร็จในปี พ.ศ.2407) และ “ถนนบ้านหม้อ”</p> <p>พ.ศ.2418---- สร้าง “วังบูรพาภิรมย์”</p> <p>พ.ศ.2430---- สร้าง “ถนนตรีเพชร”</p> <p>พ.ศ.2434---- เกิดไฟไหม้ 2 ครั้ง บริเวณบ้านญวน ต.บ้านหม้อ เกิดพื้นที่ว่าง จึงตัด “ถนนพาหุรัด”</p> <p>พ.ศ.2441---- พระยาเทเวศร์ฯ เปิด “ตลาดบ้านหม้อ” (16 กันยายน 2441)</p> <p>พ.ศ.2447---- เกิด “บุคคลภัย” หนาครคนไทยแห่งแรกบริเวณบ้านหม้อ (4 ตุลาคม 2447)</p> <p>พ.ศ.2453---- ช่วงสร้างตึกบ้านหม้อ และช่วง พ.ศ.2453-2468 เป็นช่วงที่อาชีพปั้นหม้อเลิกหายไปจนหมด</p> <p>พ.ศ.2466---- มีการตั้งโรงงานทำทองย่งฮะจวน ต่อมาคือร้านเพชรบุญชัย ในปี พ.ศ.2496</p>
<p>ยุคการพัฒนาบ้านหม้อ สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7-9 (พ.ศ.2468 - ปัจจุบัน พ.ศ.2555)</p>	<p>พ.ศ.2475---- สร้าง “ศาลาเฉลิมกรุง” และ “ตลาดมิงเมือง”</p> <p>พ.ศ.2485---- ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2485-2488) ศาลาเฉลิมกรุงไม่มีหนังฉาย ใช้แสดงละครและเล่นดนตรี</p> <p>พ.ศ.2490---- รื้อวังบูรพาภิรมย์ และกลายแหล่งการค้าและความบันเทิง</p> <p>พ.ศ.2494---- กิจการวิทยุและโทรทัศน์เข้าสู่ประเทศไทย</p> <p>พ.ศ.2497---- เปิด “โรงพยาบาลตติงส์-ควีน-แกรนด์” (หลังจากมีการรื้อถอนวังบูรพาภิรมย์)</p> <p>พ.ศ.2502---- รื้อ “ตลาดมิงเมือง”</p> <p>พ.ศ.2536---- สร้าง “The Old Siam Plaza” โดยมีเป้าหมายเป็นศูนย์กลางการค้าอัญมณีกรุงเทพฯ</p> <p>พ.ศ.2555---- ย่านบ้านหม้อ แหล่งค้าเพชร พลอย และย่านอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ชื่อดัง</p>

ปัจจุบัน

แผนภูมิ 4.2 ลำดับวิวัฒนาการของพื้นที่ย่านบ้านหม้อ

บทที่ 5

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ

จากการแบ่งช่วงระยะเวลาของพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อออกเป็น 3 ช่วงแล้ว นำมาสู่ขั้นตอนพรรณนา วิเคราะห์ และอภิปราย โดยอาศัยข้อเท็จจริงที่ได้จากข้อมูลต่างๆ ในประเด็นของความเป็นมาและสภาพทั่วไปของพื้นที่ รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่ และรูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในพื้นที่ย่านบ้านหม้อ ร่วมกับการนำเสนอด้วยแผนที่แสดงในแต่ละประเด็น ในลักษณะแบบเหตุการณ์ต่อเนื่องตามลำดับพัฒนาการเชิงพื้นที่ ดังต่อไปนี้

5.1 ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ สมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2310 - พ.ศ. 2394) 84 ปี

พื้นที่ย่านบ้านหม้อในอดีต มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาตั้งแต่ ภายหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ได้มีชาวมอญส่วนหนึ่งอพยพมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งปากคลองตลาด (ปากคลองคูเมืองเดิมด้านใต้) เรียงรายไปตามสองฝั่งคลองจนถึงถนนเจริญกรุง บรรจบกับมุมวังสราญรมย์ ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรี ได้มีพวกญวนอพยพมาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณพาหุรัดในปัจจุบัน ซึ่งแต่ก่อนเรียกกันว่าบ้านญวนหรือถนนบ้านญวน สำหรับการคมนาคมในสมัยนี้อาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นหลักสำคัญ โดยเฉพาะคลองหลอดวัดราชบพิธและคลองคูเมืองเดิมก่อนออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากคลองตลาด ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของข้าราชการบริพารและราษฎรสามัญ ประกอบกับในเวลานั้นมีประชาชนอาศัยอยู่เป็นจำนวนน้อย จึงสามารถเลือกตั้งบ้านเรือนตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและริมคลองที่ขุดขึ้นมาใหม่ อันเป็นเส้นทางคมนาคมเดินทางไปมาค้าขายติดต่อกันได้โดยตลอด ส่วนการคมนาคมทางบก ส่วนใหญ่ใช้ตรอกเป็นทางเดินเช่นเดียวกับสมัยกรุงธนบุรี ต่อมามีการขยายตรอกเป็นถนนบ้าง และตัดถนนใหม่บ้าง ถนนส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นทางเดินแคบๆ เป็นถนนดิน หรือไม้ก็ปูด้วยอิฐเรียงตะแคง (ศิลปากร, 2525: 49)

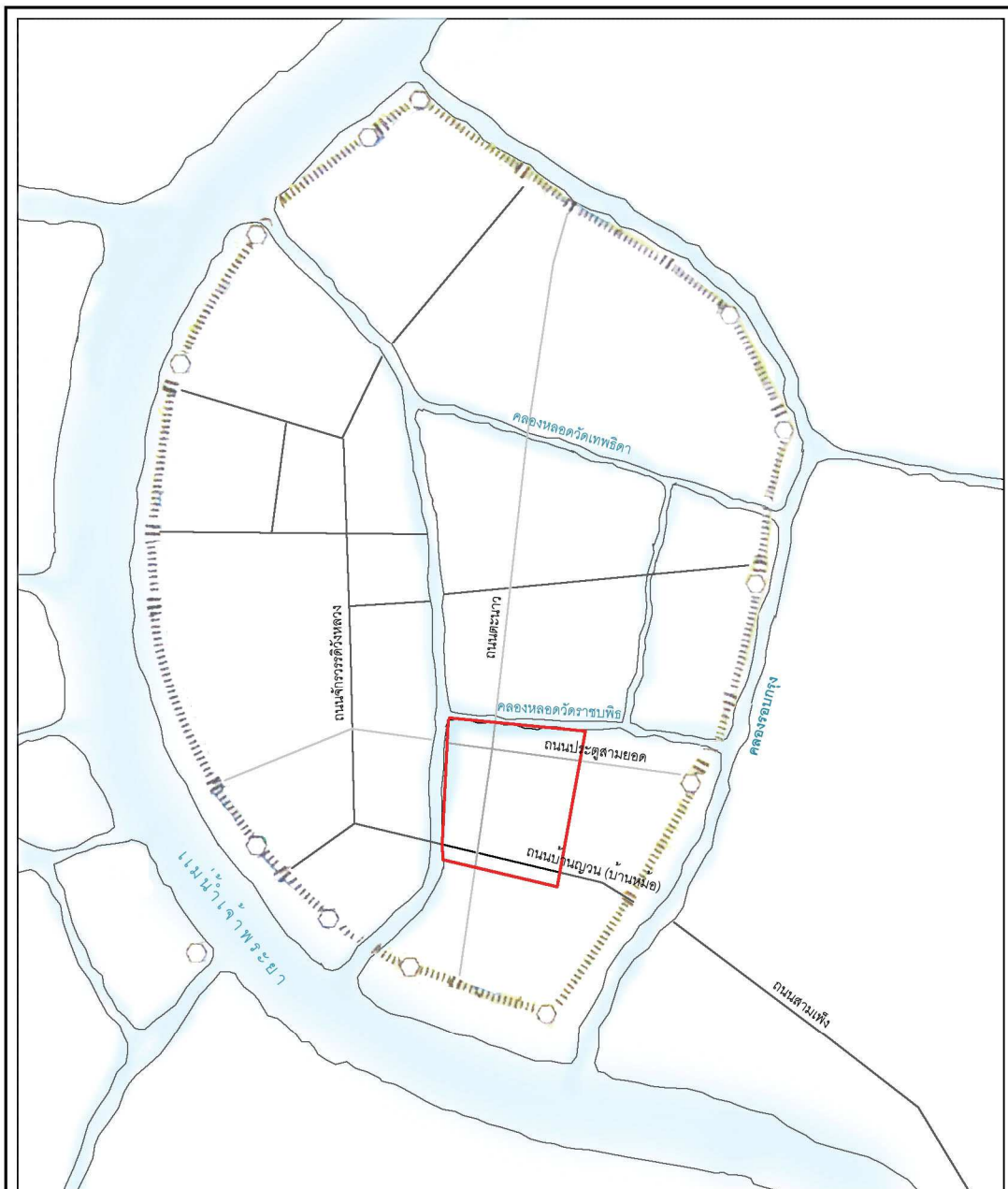
ด้านลักษณะความเป็นย่านนั้น สังคมไทยแต่เดิมนิยมประกอบอาชีพทางการผลิตสินค้าหรืองานช่างต่างๆ ถือเป็นระบบอุตสาหกรรมในครอบครัว บรรพบุรุษชำนานูด้านใด ก็มักจะฝึกหัดให้ลูกหลานมีฝีมือประกอบอาชีพตามตระกูล และผู้ที่ประกอบอาชีพชนิดเดียวกันก็มักจะตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกันเกิดเป็นย่าน หรือชุมชนต่างๆ อาทิ ย่านบ้านหม้อ ก็ผลิตหม้อ เป็นต้น

5.1.1 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่

ภาพรวมของโครงข่ายการสัญจรในระดับเมืองในยุคนี้ใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก สังเกตได้จากการขุดคลองขึ้นเพิ่มเติม ตั้งแต่การขุดคลองรอบกรุง เพื่อขยายขอบเขตพระนคร จากนั้นได้มีการขุดคลองสายเล็กๆ ขึ้นเพื่อเชื่อมโยงระบบโครงข่ายการสัญจรทางน้ำ นั่นคือ คลองหลอดวัดเทพธิดา และคลองหลอดวัดราชบพิธ ทำให้จากเดิมที่อาศัยเพียงคลองคูเมืองเดิมในการสัญจรไปมาในทิศทางเหนือและใต้ มีการสัญจรผ่านคลองหลอดในทิศทางตะวันตกไปยังทิศตะวันออกของพื้นที่ ซึ่งเป็นการเปิดพื้นที่ตอนในให้สามารถเข้าถึง หรือสัญจรผ่านได้อย่างสะดวก รวมไปถึงการขนส่งแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งในและนอกพื้นที่ ยังผลให้มีการตั้งถิ่นฐานบริเวณทั้งสองฟากฝั่งคลอง

ในส่วนของโครงข่ายการสัญจรทางบกนั้น ในยุคนี้ยังคงเป็นรองการสัญจรทางน้ำ เนื่องจากมีความสะดวก รวดเร็ว และเป็นวิถีชีวิตเดิมของสังคมไทยมาช้านานที่มีความผูกพันกับสายน้ำ โดยโครงข่ายการสัญจรทางบกนั้น มี 2 ลักษณะ คือ ถนนปูลูฐูเรียงตะแคง¹ ส่วนมากจะอยู่ในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นใน ซึ่งเป็นที่ตั้งของวังและสถานที่ราชการต่างๆ เป็นเส้นทางที่พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และเหล่าขุนนางใช้สัญจรไปมา จำเป็นต้องมีลักษณะที่ดีและแข็งแรง ส่วนบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอกซึ่งอยู่ถัดออกมา ก็พบถนนลักษณะปูลูฐูเช่นกัน ซึ่งมีลักษณะเป็นเส้นทางที่ต่อเนื่องเพื่อเชื่อมโยงเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอกและในเข้าด้วยกัน ได้แก่ ถนนหน้าโรงไหม (ถนนจักรพงษ์ในปัจจุบัน) ถนนเสาชิงช้า (ถนนบำรุงเมืองในปัจจุบัน) และถนนบ้านญวนหรือถนนบ้านหม้อ (ถนนพหลโยธินในปัจจุบัน) โดยทั้ง 3 เส้นทางมีทิศทางพุ่งออกจากเส้นแกนหลักใจกลางเมือง คือ ถนนจักรวรรดิวังหลวง (ถนนสนามไชยในปัจจุบัน) กระจายไปยังทิศทางด้านตะวันออกของพื้นที่ เนื่องจากทางฝั่งตะวันตกเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนรูปแบบโครงข่ายการสัญจรทางบกอีกลักษณะ คือ เส้นทางเดินดิน ซึ่งพบในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก คือถนนตะนาว ซึ่งวางตัวในทิศทางการสัญจรเหนือ-ใต้ และถนนประตูสามยอด วางตัวในทิศทางตะวันตก-ตะวันออก โดยเชื่อมเกาะรัตนโกสินทร์ทั้งชั้นในและนอกเข้าด้วยกัน ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงตำแหน่งที่ตั้งของระบบโครงข่ายการสัญจรทางบกในระดับเมืองแล้วนั้น พบว่าเส้นทางสัญจรจะวางตัวในแนวจุดยุทธศาสตร์ของเมือง กล่าวคือ เส้นทางจะเริ่มและลากผ่านไปจบยังแนวกำแพงเมืองบริเวณที่เป็นที่ตั้งของประตูเมือง ก่อนที่จะเชื่อมต่อกับระบบการสัญจรทางน้ำต่อไป (แผนที่ 5.1)

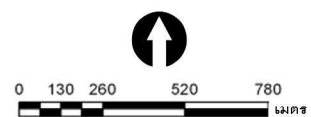
¹ โดยรัชสมัยรัชกาลที่ 1 พระองค์ทรงโปรดฯ ให้ตัดถนนลักษณะเป็นอิฐปูเรียงตะแคงหรือทางดินอัดแน่นอีก 9 สาย เพื่อเชื่อมโยงสถานที่สำคัญในพระนคร ได้แก่ ถ.หน้าจักรวรรดิวังหลวง(ถ.สนามไชย) ถ.หน้าจักรวรรดิวังหน้า ถ.เสาชิงช้า ถ.ท่าช้างวังหลวง ถ.พระจันทร์ ถ.หน้าวัดมหาธาตุ ถ.หน้าโรงไหม ถ.ท่าขุนนาง และ ถ.สามเพ็งได้แก่ ถ.หน้าจักรวรรดิวังหลวง(ถ.สนามไชย) ถ.หน้าจักรวรรดิวังหน้า ถ.เสาชิงช้า ถ.ท่าช้างวังหลวง ถ.พระจันทร์ ถ.หน้าวัดมหาธาตุ ถ.หน้าโรงไหม ถ.ท่าขุนนาง และ ถ.สามเพ็ง

แผนที่ 5.1 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ในระดับเมือง ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อฯ

สัญลักษณ์

- พื้นที่ศึกษา
- แม่น้ำ คู คลอง
- ถนนสายหลัก
- ถนนสายรอง
- กำแพง, ประตูเมือง
- บั๊อมปราการ

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัตน์ชุม
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

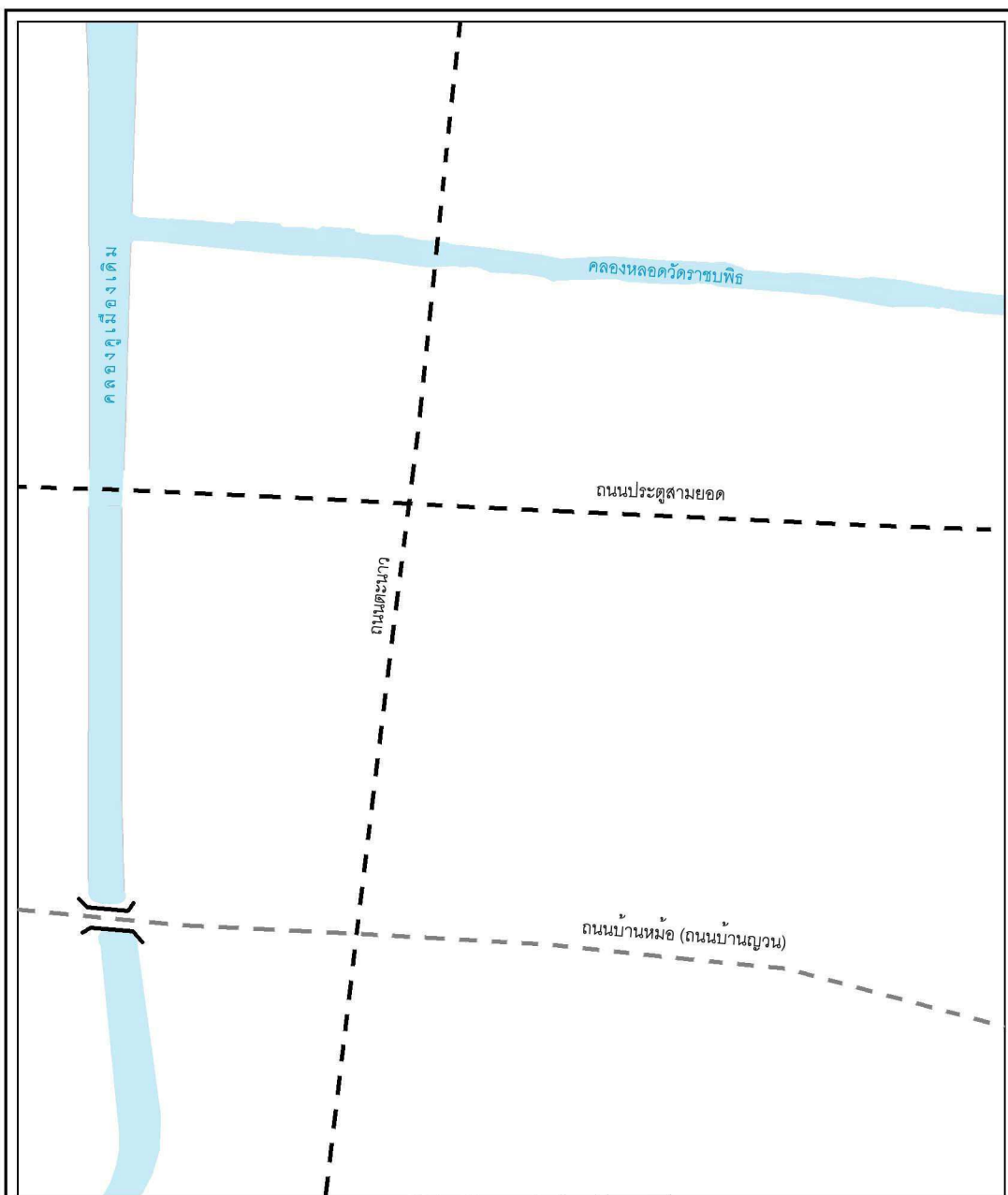
ที่มา : จากการวิเคราะห์ และวิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์ (ฐานข้อมูลในสมัยรัชกาลที่ 3), 2542

รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่ในระดับย่าน ซึ่งในยุคนี้มีการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก โดยในพื้นที่ย่านบ้านหม้อเกิดการรวมกลุ่มขึ้นเป็นหอย่อมย่าน เนื่องจากทำเลที่ตั้งมีความสะดวกในการสัญจรไปมาทางน้ำ โดยมีคลองคูเมืองเดิมในการเชื่อมต่อกออกไปยังแม่น้ำเจ้าพระยา และคลองหลอดวัดราชบพิธซึ่งเชื่อมการสัญจรระหว่างคลองคูเมืองเดิมกับคลองรอบกรุง ส่วนโครงข่ายการสัญจรทางบกในพื้นที่ย่านบ้านหม้อนั้น มีถนนบ้านหม้อ บ้างก็เรียกถนนบ้านญวนเป็นเส้นทางแรกที่พาดผ่านพื้นที่ในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยมีจุดเริ่มต้นมาจากบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นใน โดยมีสะพานข้ามบ้านหม้อ² (สะพานอุบลรัตน์ในปัจจุบัน) เป็นตัวเชื่อมกับเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก เพื่อข้ามคลองคูเมืองเดิม

ทั้งนี้ยังมีอีก 2 เส้นทางสัญจร ซึ่งมีลักษณะเป็นเส้นทางเดินดิน เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยมีการวางแนวมาตัดกัน คือ ถนนประตูสามยอด วางตัวในแนวตะวันตก-ตะวันออก เดิมเป็นเพียงทางเดินในชุมชนที่ไม่มีความสำคัญมากนัก ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า ถนนประตูสามยอดคือเส้นทางที่เชื่อมจากท้ายพระราชวังหลวงมาสู่ประตูสามยอด ซึ่งเป็นประตูเมืองสำคัญทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระนคร และถนนตะนาว (ในปัจจุบันถนนบ้านตะนาวเป็นส่วนหนึ่งของถนนเฟื่องนคร) วางตัวในแนวเหนือ-ใต้ ทั้งยังไปตัดกับถนนบ้านหม้อบริเวณตอนใต้ของย่านบ้านหม้อ ทำให้โครงข่ายการสัญจรในยุคนี้เริ่มมีการสานกันเกิดเป็นโครงข่ายระบบตาราง (grid system) ทั้งโครงข่ายการสัญจรทางน้ำและทางบก

ภาพรวมของรูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ ในยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ สมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2394) เป็นช่วงที่มีการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก ทั้งนี้เป็นเพราะความผูกพัน วิถีที่ประพฤติปฏิบัติมาแต่ครั้งอดีต และความจำเป็นในการอุปโภคบริโภค เมื่อมีการตั้งถิ่นฐานริมน้ำจึงจำเป็นที่จะต้องมีการสัญจรทางน้ำด้วย ดังนั้นแม่น้ำ คู คลองต่างๆ จึงเปรียบได้กับถนนในยุคปัจจุบัน โดยมีการขุดคลองเพิ่มเติมเพื่อเป็นขยายอาณาเขตและป้องกันพระนคร อีกทั้งมีการขุดคลองหลอดอย่างคลองหลอดวัดราชบพิธเพื่อเชื่อมกับคลองสายหลัก อย่างคลองคูเมืองเดิมกับคลองรอบกรุง ในส่วนของระบบโครงข่ายการสัญจรทางบก มีปรากฏอยู่บ้างในลักษณะถนนที่มีสภาพทางเดินแคบๆ เป็นถนนดินเพื่อใช้ในการเดินเท้า อาทิ ถนนตะนาว ถนนประตูสามยอด และถนนบ้านหม้อ (แผนที่ 5.2)

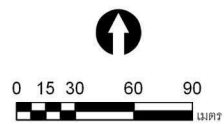
² สะพานข้าม เป็นประเภทของสะพานที่มีการสร้างที่มั่นคงแข็งแรงกว่าสะพานอื่น สำหรับยานพาหนะและสัตว์ที่ใช้เป็นยานพาหนะสัญจรไปมาได้ และปรากฏหลักฐานการสร้างมากกว่าสะพานประเภทอื่นๆ ด้วย ตัวสะพานมักก่อด้วยอิฐและปูนด้วยกระดานไม้หนา

แผนที่ 5.2 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ในระดับย่าน ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อฯ

สัญลักษณ์

- เส้นทางเดิน (สมัย ร.1)
- เส้นทางเดิน (สมัย ร.3)
- แม่น้ำ คู คลอง
- ⌋ สะพาน

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัดบงกช
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : จากการวิเคราะห์

5.1.2 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง

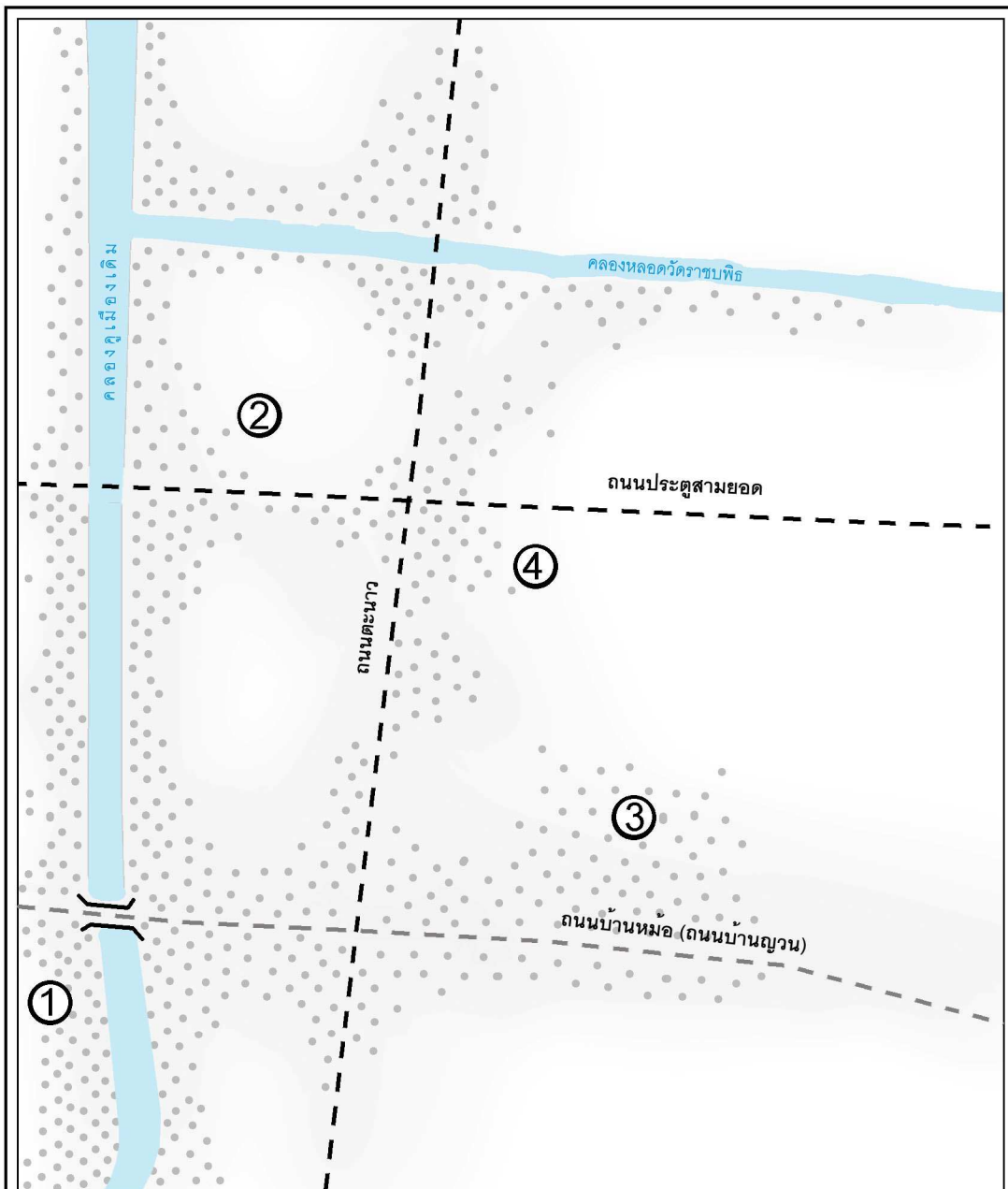
จากการวิเคราะห์ถึงลักษณะของรูปแบบโครงข่ายการสัญจรในพื้นที่ย่านบ้านหม้อ ใน 5.1.1 พบว่าเป็นเหตุผลทำให้รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างในพื้นที่ในยุคนี้นี้ มีการกระจุกตัวกันบริเวณริมเส้นทางการสัญจรทั้งทางน้ำและทางบก โดยความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างบริเวณริมเส้นทางการสัญจรทางบก บริเวณถนนตะนาวและถนนบ้านหม้อนั้นมีความเบาบางกว่าทางน้ำบริเวณคลองคูเมืองเดิม ซึ่งเป็นเส้นทางการสัญจรหลักในยุคนี้นี้ โดยพบว่าสิ่งปลูกสร้างในพื้นที่ช่วงยุคนี้นี้เป็นที่ตั้งบ้านเรือนของขุนนางและราษฎรทั่วไปเป็นส่วนใหญ่ มีชุมชนกระจายตัวกันออกไปภายในเขตกำแพงพระนคร เนื่องจากอยู่ไม่ห่างไกลจากศูนย์กลาง จึงมีบ้านเรือนราษฎรซึ่งเป็นขุนนางและข้าราชการบริพาร ทำให้บริเวณดังกล่าวจึงมีป่าวไพร่บริวารมาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ๆ ด้วย ทำให้ได้ทราบถึงสภาพนายกับป่าว ที่จำเป็นต้องอยู่ใกล้กัน ได้แก่ บริเวณชุมชนไทยริมคลองคูเมืองเดิม รวมทั้งบรรดาราษฎรชาวต่างชาติ เช่น มอญ ลาว ญวน และเขมร ที่เข้ามาเพราะหนีร้อนจากภัยทางการเมืองของประเทศที่ตนอยู่ เพื่อเข้ามาพึ่งเย็นบนแผ่นดินสยาม และตั้งถิ่นฐานบริเวณย่านบ้านหม้อตั้งแต่นั้นมา ได้แก่ ชุมชนมอญสะพานมอญ ชุมชนลาว เขมร มอญ จีนบ้านหม้อ และชุมชนบ้านลาวเวียงจันทร์ เป็นต้น (แผนที่ 5.3) ส่วนสภาพบ้านเรือนของประชาชนทั่วไปนั้นนิยมปลูกสร้างบ้านแบบกระท่อม ซึ่งแสดงถึงฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่ค่อยดีนัก และพบปัญหาเพลิงไหม้อยู่บ่อยครั้ง เนื่องจากบ้านเรือนอยู่ติดๆ กัน เป็นหย่อมๆ

5.1.3 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร

ในยุคนี้นี้มีรูปแบบที่แบ่งแยกกันชัดเจน และยังไม่หลากหลายมากนัก ดังนี้

- แหล่งที่อยู่อาศัย เกาะกลุ่มกันหนาแน่นขึ้นในบริเวณรอบๆ ที่ตั้งของศูนย์กลางชุมชน เช่น วัด วังเจ้านาย หรือตลาด ย่านที่อยู่อาศัยบริเวณบ้านหม้อเป็นที่ตั้งของย่านชุมชนชาวต่างชาติ ลาว เขมร มอญ และจีนบ้านหม้อ เป็นราษฎรที่มีทั้งขุนนาง ข้าราชการบริพาร ไปถึงราษฎรทั่วไป ปลูกบ้านลักษณะเป็นบ้านไม้ หรือกระท่อมไม้ มีทั้งแบบเรือนไทยริมตลิ่ง ซึ่งมีทั้งชนิดโครงสร้างไม้ไผ่หลังคาจาก และเรือนฝากระดานโครงสร้างไม้ หลังคามุงกระเบื้อง เรือประทุนอยู่อาศัยและเรือนแพริมน้ำ (ดุษฎี ทายตะคุ, 2542) อย่างหนาแน่นบริเวณคลองคูเมืองเดิม และถนนบ้านหม้อ

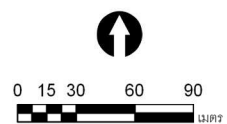
- พาณิชยกรรม เป็นลักษณะของตลาดแหล่งผลิตสินค้า ผลิตเครื่องปั้นดินเผา อยุริมคลองคูเมืองเดิม ใกล้ปากคลองตลาด เนื่องจากความเคยชินของคนในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่นิยมการอยู่ร่วมกันเป็นย่านต่างๆ ย่านหรือชุมชนข้างฝีมือแต่ละแห่งก็จะอยู่รวมกันเป็นแหล่งผลิตสินค้าจำพวกเครื่องมือ เครื่องใช้ต่างๆ ตามความถนัด (เกียรติ จิวะกุล และคนอื่นๆ, 2525) อีกทั้งการตั้งรกรากอยู่บริเวณริมน้ำ ทำให้มีความสะดวกในการสัญจรไปมาในการค้าขาย แต่ในส่วนชองย่านบ้านหม้อเป็นย่านที่ผลิตหม้อในอดีต ทว่าปัจจุบันปรากฏเหลือเพียงแคชื่อชองย่าน

แผนที่ 5.3 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อฯ

สัญลักษณ์

- ① ชุมชนไทยริมคลองคูเมืองเดิม
- ② ชุมชนมอญสะพานมอญ
- ③ ชุมชนลาว เขมร มอญ และจีนบ้านหม้อ
- ④ ชุมชนบ้านลาวเวียงจันทร์

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

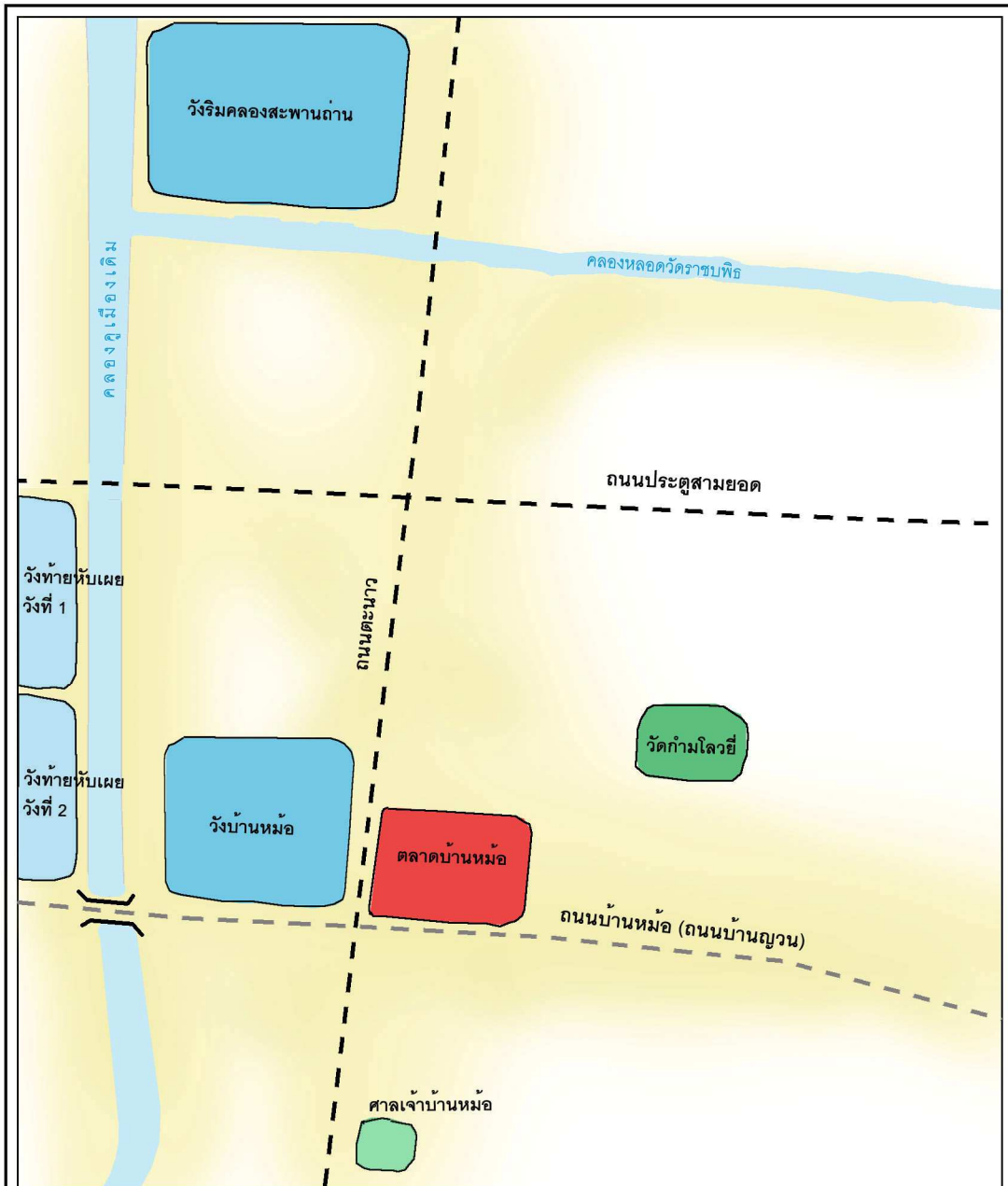
นายปณต รัตน์ชุม
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : จากการวิเคราะห์

- ศาสนสถาน ได้แก่ “วัดก้ามโลวี่” ปัจจุบันวัดชื่อ “วัดทิพยวารีวิหาร” ตั้งอยู่ในบริเวณ ชุมชนมอญและจีนบ้านหม้อ เดิมเป็นวัดญวน สร้างปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ต่อมา กลายเป็นวัดร้าง ก่อนจะมีการบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่เป็นเป็นวัดฝ่ายจีนนิกายในสมัยรัชกาลที่ 2 นอกจากนี้ยังมี “ศาลเจ้าบ้านหม้อ” ซึ่งตั้งติดกับริมถนนตะนาว (ปัจจุบันคือถนนบ้านหม้อ) ใกล้กับ คลองคูเมืองเดิม ซึ่งเป็นเส้นทางที่ใครผ่านมาย่านบ้านหม้อ ต้องแวะสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างศาลเจ้าบ้านหม้อ แต่เล่าสืบต่อกันว่าสร้างมานานเกือบ 200 ปี ตั้งแต่ สมัยที่กลุ่มคนจีนจากพระนครโยกย้ายออกมาอยู่บริเวณสามเพ็ง ส่วนหนึ่งมาอยู่ทางบ้านหม้อ ศาลเจ้าบ้านหม้อจึงคงสร้างขึ้นแต่ครั้งนั้น (ศิลปากร, 2525: 459-460)

- วัด ได้แก่ “วัดบ้านหม้อ” ซึ่งเป็นฝ่ายวังหลวงที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 บริเวณนอก คลองคูเมืองเดิมทางด้านทิศใต้ โดยจากตำแหน่งที่ตั้งของวัดบ้านหม้อและวัดอื่นๆ ในสมัยเดียว เดียวกัน สามารถวิเคราะห์ได้ว่าวัดยังคงตั้งอยู่บริเวณที่เป็นลักษณะแกนนำในการขยายตัวของพระ นคร ตามเส้นทางสายหลักที่สามารถเข้าถึงได้ง่าย ปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่า วัดบ้านหม้อเป็นเพียง หนึ่งในไม่กี่แห่งที่ยังคงสภาพการเป็นวัดมาจนถึงทุกวันนี้ (กิตติ วัฒนมะหัทธม, 2537)

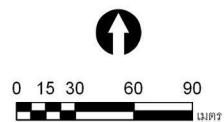
ภาพรวมของรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและการใช้ประโยชน์อาคารในยุคตั้งถิ่นฐานบ้าน หม้อ สมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2394) เป็นช่วงที่เกิดภายหลังจาก การย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีมาเป็นกรุงรัตนโกสินทร์ บนบริเวณพื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ เจ้าพระยา โดยมีศูนย์กลางหลักหรือบริเวณใจกลางเมืองอย่างพระบรมมหาราชวัง แล้วค่อยๆ ถัดไปเป็นวัด บ้านและย่านชุมชน โดยย่านบ้านหม้อตั้งอยู่ในพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก ซึ่ง ถัดออกมาจากชั้นใน ที่เป็นเสมือนที่ตั้งของย่านชุมชนที่อยู่ถัดออกมา และตั้งอยู่ริมคลองคูเมือง เดิม ซึ่งคนไทยมีความผูกพันกับสายน้ำตั้งแต่ครั้งอดีต จึงนิยมตั้งถิ่นฐานบริเวณใกล้กับเส้นทาง สัญจรทางน้ำ นอกจากนี้ยังเป็นที่ตั้งที่รวบรวมความหลากหลายทางชาติพันธุ์อย่าง ลาว เขมร มอญและจีน โดยเฉพาะชาวมอญที่มีความถนัดในอาชีพการปั้นหม้อ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของย่านปั้น หม้อแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และมีความหลากหลายของกลุ่มคนที่มีทั้งขุนนาง ข้าราชการบริวาร ไปถึง ราษฎรทั่วไป ปลูกบ้านอยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่นบริเวณสะพานมอญ คลองคูเมืองเดิมและถนน บ้านหม้อ โดยศูนย์กลางหลักของพื้นที่อยู่ที่วัดบ้านหม้อ และมีตลาดบ้านหม้อเป็นศูนย์รวมชุมชน (แผนที่ 5.4)

แผนที่ 5.4 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อฯ

สัญลักษณ์

- เส้นทางเดิน
- แม่น้ำ คู คลอง
- แหล่งที่อยู่อาศัย
- ตลาด
- ศาลนสถาน (สมัย ร.1)
- ศาลนสถาน (สมัย ร.2)
- วัง (ร.2)
- วัง (ร.3)

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

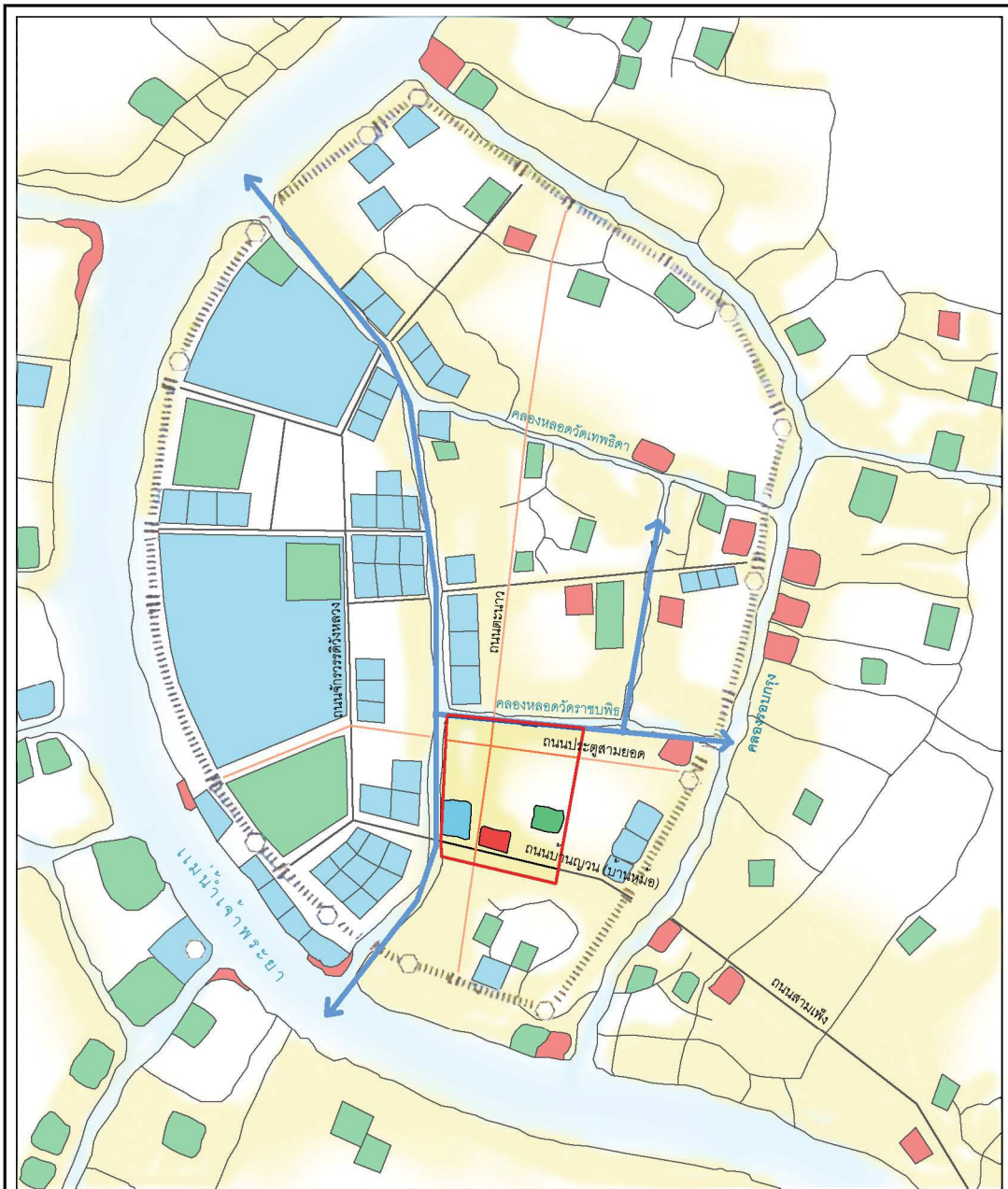

นายปณต รัตน์ชุม
ภาควิชาการวางผังนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : จากการวิเคราะห์

ภาพรวมองค์ประกอบของพัฒนาการเชิงพื้นที่ในยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อนี้ พบว่าในยุคนี้เป็นช่วงที่มีการตั้งถิ่นฐานของย่านบ้านหม้อ ทั้งชนกลุ่มเดิมที่อาศัยอยู่ก่อนการก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ และชนหลากหลายชาติที่อพยพย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เนื่องด้วยเหตุปัจจัยทางสังคมและการเมือง โดยตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมเส้นทางสัญจรทางน้ำ บริเวณฝั่งตะวันออกของคลองคูเมืองเดิม จากนั้นบทบาทของย่านในการเป็นย่านที่อยู่อาศัย ค่อยเปลี่ยนไปเป็นด้านพาณิชยกรรม เนื่องจากภูมิปัญญาและความถนัดของชาวมอญในการปั่นหม้อ ทั้งไว้ใช้ในครัวเรือนและจำหน่ายในละแวกใกล้ จนเป็นที่นิยมและเป็นที่มาของย่าน ทั้งนี้ปัจจัยในเชิงพื้นที่ก็มีส่วนสำคัญที่ช่วยสนับสนุนบทบาทของย่านในการเป็นย่านพาณิชยกรรมชัดเจนขึ้น เนื่องจากพื้นที่ย่านตั้งอยู่ริมคลองคูเมืองเดิม สามารถสัญจรออกสู่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้ทั้งในทางเหนือที่บริเวณปากคลองโรงไหม(ย่านบางลำพู ในปัจจุบัน) และทางด้านใต้ทางปากคลองตลาด และสามารถเชื่อมออกไปยังพื้นที่ทางด้านตะวันออกด้วยคลองหลอดวัดราชบพิธ ทั้งสามเส้นทางสัญจรทางน้ำนี้เป็นเส้นทางสำคัญที่ช่วยในการลำเลียงสินค้า หม้อดินเผาออกสู่พื้นที่โดยรอบ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นเส้นทางในการสัญจรไปมาอีกด้วย

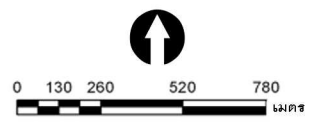
นอกจากปัจจัยเชิงพื้นที่ทางด้านเส้นทางสัญจรทางน้ำที่ช่วยเอื้อให้พื้นที่มีบทบาทในการเป็นย่านพาณิชยกรรมแล้วนั้น เส้นทางสัญจรทางบกเอง แม้ในสมัยนี้ยังเป็นเพียงเส้นทางเดินดินธรรมดา แต่ก็เหมือนเส้นทางหลักที่เชื่อมพระนครชั้นในกับชั้นนอกไว้ด้วยกัน อีกทั้งยังเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ระหว่างประตูเมืองชั้นนอกกับประตูเมืองชั้นใน ซึ่งกลายเป็นพื้นที่ที่มีการตั้งวังต่างๆ ขึ้นมากมาย เพื่อการสอดส่องดูแลเมืองอย่างทั่วถึง เมื่อเกิดวัง ก็เกิดบ้านเรือนของข้าราชการบริพารและคนทั่วไปตั้งอยู่รายรอบ จึงยิ่งทำให้ทั้งเส้นทางสัญจรทางน้ำที่มีความคึกคักจากการขายสินค้าแล้ว บนบกก็มีความคึกไม่ต่างกัน เพราะเป็นที่ตั้งของที่อยู่อาศัย ตลาดบ้านหม้อ วัดกษัตริย์ดำรงค์ตามเส้นทางถนนบ้านญวนและถนนตะนาวเป็นหย่อม ๆ ทั่วไป (แผนที่ 5.5)

แผนที่ 5.5 องค์ประกอบเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ

สัญลักษณ์

- พื้นที่ศึกษา
- ~ แม่น้ำ คู คลอง
- ถนนสายหลัก
- ถนนสายรอง
- กำแพง, ประตูเมือง
- บั๊อมปราการ
- ทิศทางการสัญจรทางน้ำ
- ชุมชนที่พักอาศัย
- ตลาด
- ศาสนสถาน สถานศึกษา
- วิัง สถานที่ราชการ
- ที่โล่งว่าง

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปอนด์ รัตนชุม
ภาควิชาการวางผังภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : จากการวิเคราะห์ และวิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์ (ฐานข้อมูลในสมัยรัชกาลที่ 3), 2542

5.2 ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ.2394 - พ.ศ. 2468) 74 ปี

ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ไทยเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับตัวให้ทันสมัยแบบตะวันตก การปรับปรุงดังกล่าวในสมัยนี้เป็นการพัฒนาสภาพบ้านเมืองให้เป็นระเบียบสวยงาม ที่สำคัญคือการพัฒนาด้านการคมนาคม เช่น ถนนที่ตัดใหม่ตามแบบมาตรฐานตะวันตกอย่างถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง และถนนเฟื่องนคร ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดให้มีการซ่อมแซมและตัดถนนแบบใหม่เพิ่มเติมอีกหลายสายทั้งในและนอกพระนคร ซึ่งการขยายพระนครและตัดถนนเพิ่มเติมเช่นนี้เป็นการขยายแหล่งชุมชนไปตามเส้นทางบกเพิ่มขึ้น ผลที่ตามมาคือมีแหล่งการค้าต่างๆ เพิ่มขึ้นเกาะกลุ่มตามแนวการขยายตัวของเมืองด้วยถนน และขยายออกไปอย่างกว้างขวาง ส่วนอาชีพการปั้นหม้อของชาวบ้านหม้อได้มีการเลิกกันไปจนหมด เรื่อยมาจนในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นช่วงที่อารยธรรมตะวันตกเข้ามาอิทธิพลมากขึ้นกว่าที่ผ่านมา การสื่อสารคมนาคมเจริญก้าวหน้าขึ้น การติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ โดยเฉพาะทางตะวันตกเป็นไปอย่างกว้างขวาง ซึ่งทำให้พื้นที่เมืองชั้นในเริ่มมีความหนาแน่น

5.2.1 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่

ภาพรวมของโครงข่ายการสัญจรในระดับเมืองมีทิศทางพุ่งออกจากใจกลางเมือง ในแนวทิศเหนือและตะวันออก โดยโครงข่ายเส้นทางสายหลักยังคงรูปแบบเดิม อาทิ ถนนสนามไชย (เดิมคือถนนจักรวรรดิวงหลวง) ถนนเจริญกรุง (เดิมคือถนนประตูล้อมยอด) ถนนบำรุงเมือง (เดิมคือถนนเสาชิงช้า) ถนนเฟื่องนคร (เดิมคือถนนตะนาว) ถนนพาหุรัด (เดิมคือถนนบ้านญวน) เป็นต้น โครงข่ายถนนภายในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์มีการวางตัวในรูปแบบตาราง (grid system) ขนาดใหญ่ โดยระบบโครงข่ายในแนวนอนจะอิงแกนหลักจากพระบรมมหาราชวังทางทิศตะวันตกไปยังทิศตะวันออก แล้วมีระบบโครงข่ายในแนวตั้งทิศทางเหนือ-ใต้มาสานเชื่อมต่อกัน ในส่วนของถนนสายรองก็เช่นกัน โดยทำหน้าที่เป็นเส้นทางเชื่อมต่อของแต่ละเส้นหลักในลักษณะตารางที่มีความถี่มากขึ้น เมื่อถัดออกไปจากเกาะรัตนโกสินทร์จะมีการเชื่อมต่อของถนนสายหลัก พาดผ่านสะพานเพื่อเชื่อมต่อไปยังพื้นที่เมืองที่ได้ขยายถัดออกไปจากคลองรอบกรุงตามทิศทางของถนนดังกล่าว โดยยังคงลักษณะการสานกันแบบตาราง ตามทิศทางของแนวคลองรอบกรุง เนื่องจากรูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่ในสมัยนี้เริ่มให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบโครงข่ายถนน ส่วนโครงข่ายการสัญจรทางน้ำค่อยๆ ลดความสำคัญลงไป เห็นได้จากการสร้างและขยายโครงข่ายถนนหลายเส้นแทนการขุดคลองเพิ่มเติมเช่นในอดีต (แผนที่ 5.6)

รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่ในระดับย่าน ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับกับลักษณะของโครงข่ายในระดับเมือง คือมีการวางตัวในรูปแบบตาราง (grid system) มีทิศทางการวางตัวของถนนที่สร้างขึ้นตามเส้นทางเดินดินในยุคแรก ตามแนวขนานไปกับคลองคูเมืองเดิมในแกนแนวตั้ง อย่างถนนราชินี ถนนอัษฎางค์ ถนนเฟื่องนคร ถนนบ้านหม้อ ถนนตรีเพชร และถนนตีทอง ส่วนแกนในแนวอนกก็มี การวางตัวขนานไปกับคลองหลอดวัดราชบพิธ อย่างถนนเจริญกรุงตอนใน ถนนพหลุ่รุด และถนนพระพิทักษ์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแม้ความสำคัญของรูปแบบโครงข่ายการสัญจรทางน้ำแม้จะค่อยลดบทบาทลงไป แต่รูปแบบโครงข่ายการสัญจรทางถนนที่เกิดขึ้นใหม่นั้นยังถูกวางตัวในทิศทางเดียวกันกับโครงข่ายการสัญจรทางน้ำ

โครงข่ายการสัญจรทางน้ำตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา ค่อยๆ ลดความสำคัญของคลองอย่างเห็นได้ชัด จากสถิติเรื่องจดทะเบียนและรถยนต์ (ปิยนาค บุญนาค และคนอื่นๆ, 2525: 120, 126) พบว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เส้นทางน้ำยังคงมีความสำคัญอยู่ ผู้ที่จะใช้เส้นทางบกจำกัดอยู่ในกลุ่มเจ้านาย ข้าราชการ ชาวต่างชาติและคหบดีเท่านั้น ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 6 มีจำนวนรถยนต์จดทะเบียนเพิ่มขึ้นกว่า 2 เท่าตัว มีรถยนต์ รถรับจ้าง และรถลากต่างๆ เข้ามาอำนวยความสะดวกมากขึ้น ทำให้การสัญจรเส้นทางบกยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นตามมา

ในส่วนของเส้นทางถนนสายสำคัญในพื้นที่อย่างถนนบ้านหม้อ หรือช่วงหนึ่งของถนนตะนาวในอดีต จากเส้นทางเดินดินสายเล็กๆ ซึ่งได้กลายมาเป็นเส้นทางถนนที่มีอิทธิพลและความสำคัญต่อย่านบ้านหม้อในเวลาต่อมา โดยในปี พ.ศ.2406 เดิมถนนบ้านหม้อเป็นส่วนหนึ่งของถนนตะนาว ต่อมาจึงแยกเป็นถนนบ้านหม้อ ยาว 725 เมตร โดยชื่อของถนนถูกตั้งตามอาชีพปั้นหม้อของคนที่ย้าย่านนี้มาก่อน ปัจจุบันที่บริเวณถนนบ้านหม้อได้แปรสภาพจากแหล่งผลิตหม้อดินขาย กลายมาเป็นร้านค้าเครื่องเพชร ของประดับ เป็นแถบยาวตลอดเส้นและบริเวณใกล้เคียง ระยะเวลาที่เริ่มมีการขยายตลาดออกไป คือร้านรวงที่รวมตัวกันขายลำโพง เครื่องเสียง เป็นต้น (กฤษณา สินไชย, 2553) โดยถนนบ้านหม้อ ก็คือส่วนของถนนตะนาวตอนล่างนั่นเอง

ทั้งนี้ยังมีถนนสายสำคัญอีกเส้น อย่างถนนพหลุ่รุด หรือถนนบ้านหม้อ(ถนนบ้านญวน) ในอดีต โดยมีที่มาจาก การเกิดเหตุอัคคีภัยเผาผลาญบ้านเรือนบริเวณถนนบ้านญวน (หรือถนนบ้านหม้อ ซึ่งเป็นชื่อเดิม) เป็นวงกว้าง ทำให้เกิดพื้นที่ว่างขนาดใหญ่ จึงมีการสร้างถนนพหลุ่รุดขึ้นบนถนนบ้านญวนเดิม แต่มีขนาดที่กว้างกว่าถึง 5 ช่องทางจราจร โดยชื่อของที่ตั้งถนนพหลุ่รุดได้ทำให้บริเวณใกล้เคียงย่านบ้านหม้อนั้นถูกเรียกขานกันว่า “ย่านพหลุ่รุด” ในเวลาต่อมา

ภาพรวมของรูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ ในยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ.2394 - พ.ศ.2468) เป็นช่วงที่มีการพัฒนาสภาพบ้านเมืองให้เป็นระเบียบสวยงาม ที่สำคัญคือการขยายพระนครด้วยการพัฒนาด้านการคมนาคมด้วยระบบถนนที่แบบมาตรฐานอย่าง ถนนเจริญกรุง และถนนเฟื่องนคร ทำให้เกิดการแทนที่ความสำคัญของระบบสัญจรทางถนนแทนการสัญจรทางน้ำ ด้วยรถยนต์ รถรับจ้าง รถลากต่างๆ อีกทั้งยังมีการพัฒนาและขยายถนนภายหลังการเกิดพื้นที่เพลิงไหม้ของถนนพายุรัตน์ โดยมีการคำนึงถึงการรองรับความเจริญของบ้านเมืองในอนาคต ที่จะทวีความหนาแน่นเนื่องจากเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมต่อเนื่อง และทำให้เกิดการเชื่อมต่อของระบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่เพิ่มมากขึ้น (แผนที่ 5.7) เกิดเป็นถนนสายใหม่เพื่อเชื่อมต่อพื้นที่และย่านการค้าใกล้เคียง ทำให้เกิดลักษณะของการผนึกเป็นย่านการค้าเก่ากลางกรุงอย่างต่อเนื่อง

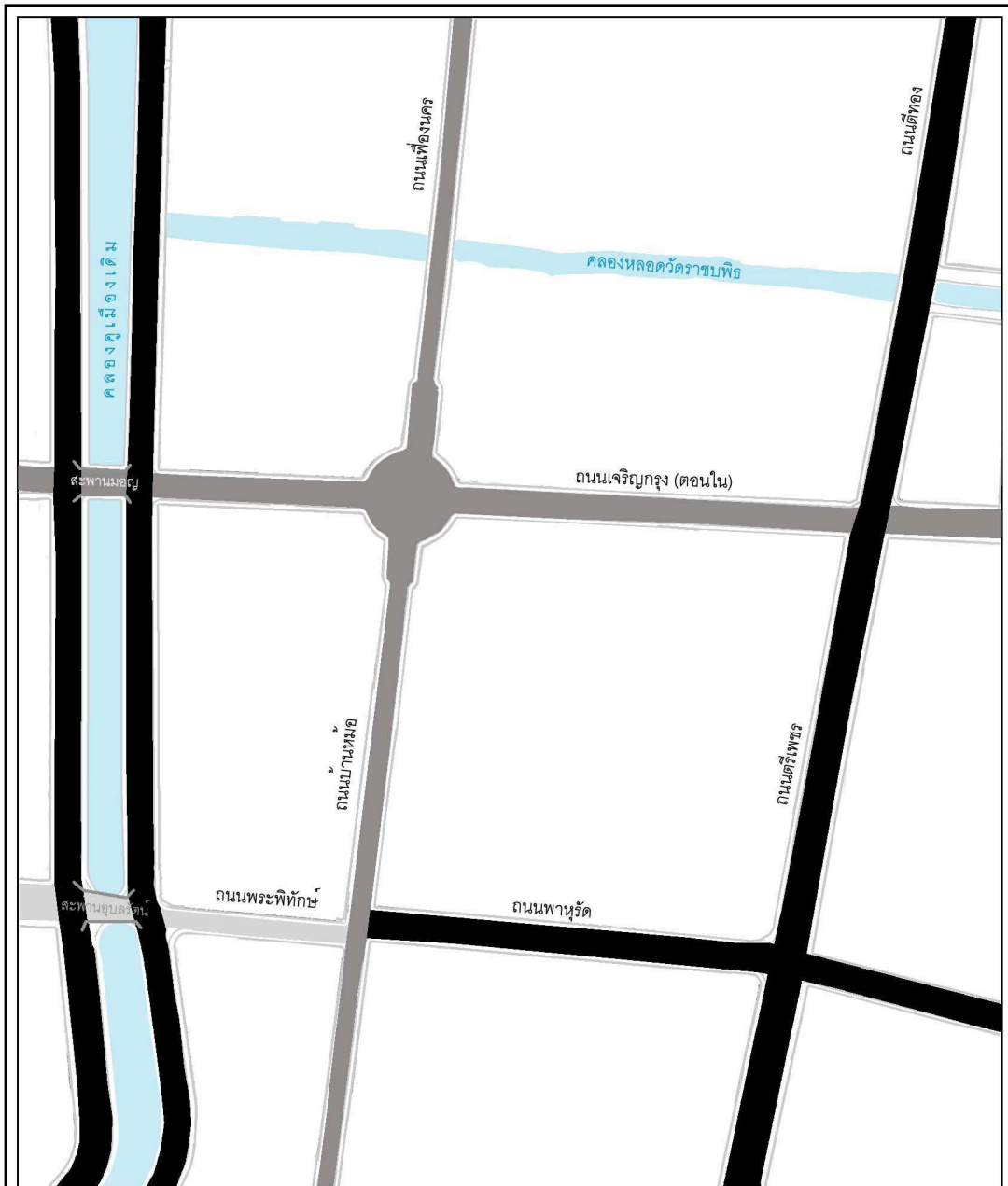
5.2.2 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง

ภายหลังจากการพัฒนาบ้านเมืองโดยการตัดถนนตามแนวเส้นทางเดินดินในอดีต ริมเส้นทางสัญจรจากที่เคยเป็นบ้านเรือนที่สร้างด้วยไม้สลับกับพื้นที่ป่าละเมาะ ได้กลายเป็นอาคารคอนกรีตหลากหลายขนาดและรูปแบบ ดังต่อไปนี้

- มวลอาคารตึกแถวยาวคูหาขนาดใหญ่ โดยมวลอาคารตึกแถวยาวคูหาขนาดใหญ่จะวางตัวริมถนนสายสำคัญถนนเจริญกรุง เหตุที่มีคูหาขนาดใหญ่เนื่องจากเป็นที่ตั้งของร้านค้าที่จำหน่ายสินค้าชั้นดี ราคาแพง เป็นที่นิยมของชนชั้นสูงในไทย เช่น เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ เพอร์นิเจอร์ เครื่องแก้ว เป็นต้น อีกเหตุผลคือเนื่องจากถนนเจริญกรุงเป็นถนนสายแรก ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นหน้าตาของประเทศและใช้ในการสัญจรเชื่อมต่อจากพระนคร ผ่านบริเวณที่อยู่อาศัยของเหล่าขุนนางข้าราชการ เท่าที่ปรากฏหลักฐาน พบว่าขุนนางและเหล่าข้าราชการมักจะได้รับพระราชทานที่ดิน และขอรับพระราชทานที่ดิน (แนงน้อย ศักดิ์ศรี และคนอื่นๆ, 2534: 220-221) และไปบรรจบยังย่านที่อยู่อาศัยของชาวตะวันตกบริเวณถนนเจริญกรุงตอนนอก จึงสังเกตได้ว่ามวลอาคารและแปลงที่ดินในสมัยนี้จะมีลักษณะเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่และกว้างกว่าตึกแถวในบริเวณอื่น

- มวลอาคารตึกแถวยาวคูหาขนาดเล็กจะเกาะตัวบริเวณริมถนนสายรอง เช่น ถนนบ้านหม้อ ถนนพระพิทักษ์ ถนนพายุรัตน์ และถนนตรีเพชร เนื่องจากตั้งอยู่บริเวณริมถนนที่มีการตัดในภายหลัง มวลอาคารก็ถูกสร้างภายหลัง จึงมีการลดขนาดคูหาให้มีขนาดเล็กลง เพื่อเป็นการเพิ่มพื้นที่พาณิชยกรรมในย่าน

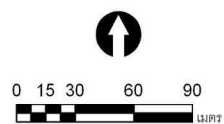
- มวลอาคารตึกแถวตอนในในพื้นที่ พบบริเวณใกล้เคียงตลาดบ้านหม้อ เนื่องจากเป็นพื้นที่เพื่อการพาณิชยกรรมต่อเนื่องกัน

แผนที่ 5.7 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ในระดับย่าน ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน

สัญลักษณ์

- ถนนสายเดิม
- ถนนที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4
- ถนนที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5
- แม่น้ำ คู คลอง
- สะพาน

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัตน์ชุม
ภาควิชาการวางผังนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

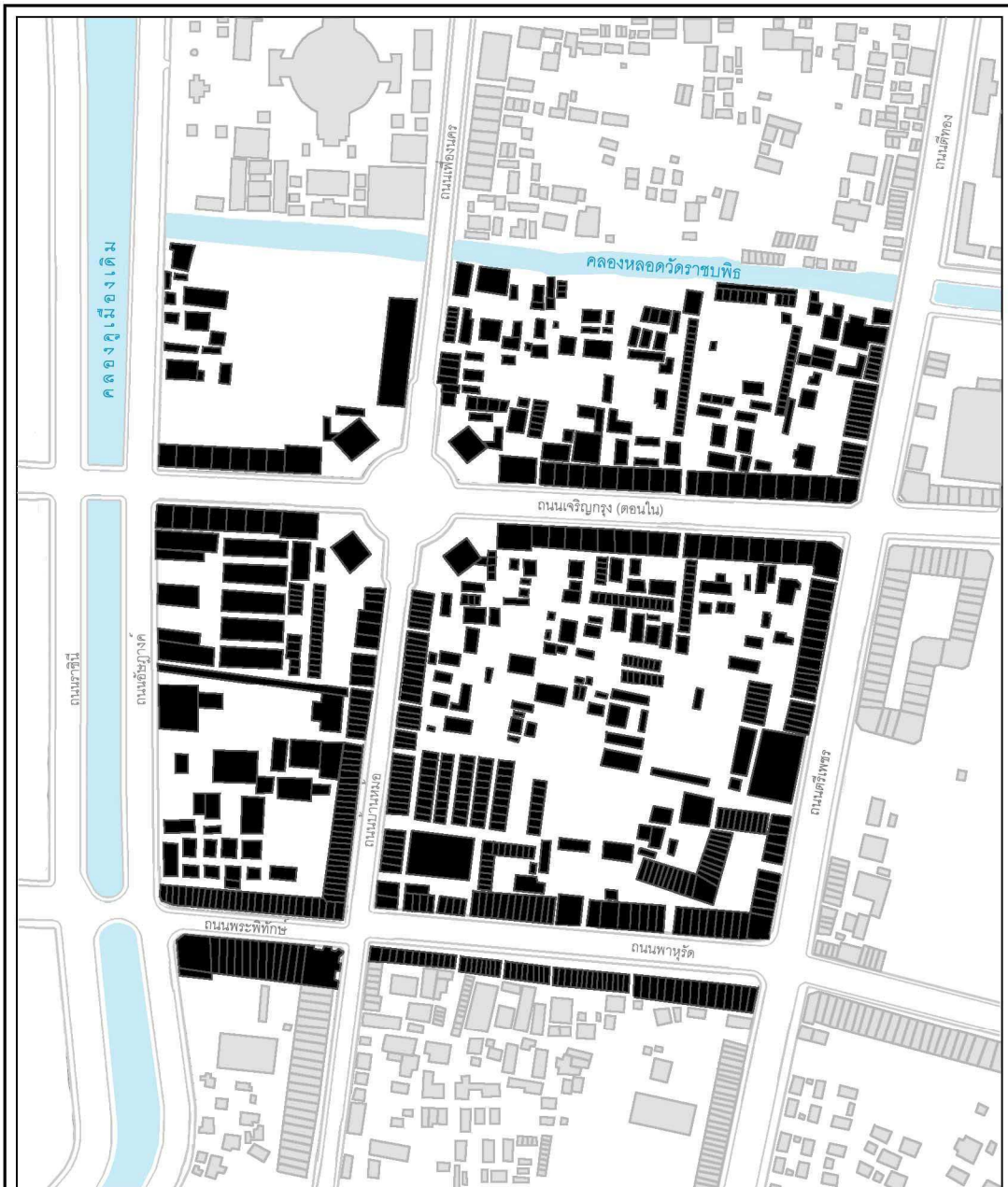
ที่มา : จากการวิเคราะห์

- มวลอาคารขนาดใหญ่ เป็นลักษณะของอาคารตลาดบ้านหม้อ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนสินค้าเพื่อการอุปโภคและบริโภคกันในย่านและบริเวณใกล้เคียง
- มวลอาคารขนาดกลาง โดยมากจะวางตัวอยู่ตอนในของพื้นที่ และเป็นพื้นที่ของทางราชการ ซึ่งมีทั้งอาคารโรงรถหลวง และอาคารหลักบริเวณวังบ้านหม้อ
- มวลอาคารขนาดเล็ก พบบริเวณตอนในของพื้นที่ วางตัวอย่างกระจัดกระจาย แต่ยังคงวางแนวอาคารตามรูปแบบโครงข่ายถนน โดยมากใช้เป็นที่อยู่อาศัย

ภาพรวมของรูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ในยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ.2394 - พ.ศ.2468) เป็นช่วงที่เริ่มมีสิ่งปลูกสร้างที่เรียกว่า อาคารตึกแถว ความหนาแน่นอาคารเริ่มมีมากขึ้นตามลักษณะการเกิดอาคารพาณิชย์ ทำให้เกิดเป็นลักษณะมวลอาคารเป็นแนวยาว ซึ่งประกอบองค์รวมกันในลักษณะที่เป็นกลุ่มหรือย่านเกาะตัวริมถนนเจริญกรุง ถนนบ้านหม้อ ถนนพายุรัตน์ และถนนตรีเพชร สำหรับมวลอาคารในพื้นที่เฉพาะอย่างวังบ้านหม้อยังคงรูปแบบลักษณะเดิม และบริเวณที่ถัดเข้าไปจากบดล็อกมวลอาคารแถวยาวริมถนนสายหลักนั้น มีทั้งรูปแบบมวลอาคารขนาดกลางที่เป็นตึกแถวขนาดเล็ก และมวลอาคารที่เป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนราษฎรทั้งจีนและไทย ซึ่งวางตัวอย่างกระจัดกระจายอยู่ภายในของพื้นที่ ส่วนบริเวณที่เป็นพื้นที่ว่างแบ่งออกเป็นพื้นที่ว่างสาธารณะ เช่น บริเวณริมคลองคูเมืองเดิมและบริเวณคลองหลอดวัดราชบพิธ และบริเวณริมถนนสายต่างๆ และพื้นที่ว่างส่วนบุคคลส่วนใหญ่เป็นลักษณะบริเวณพื้นที่บ้าน โดยพื้นที่ว่างในยุคนี้ยังมีอยู่ค่อนข้างมาก (แผนที่ 5.8)

5.2.3 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร

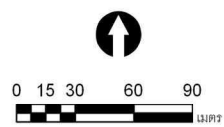
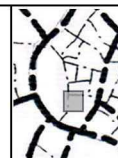
การใช้ประโยชน์ที่ดินและการใช้ประโยชน์อาคารในยุคนี้เริ่มมีการแบ่งการประเภทใช้ประโยชน์ที่ชัดเจนมากขึ้น มีทั้ง เพื่อการพาณิชย์กรรม แหล่งที่อยู่อาศัย สถานที่ราชการ สถานศึกษา ศาสนสถาน และวัง โดยลักษณะพิเศษของพื้นที่ คือการดำรงบทบาทด้านการเป็นพื้นที่พาณิชย์กรรมที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งสังเกตได้จากพื้นที่สีแดง(การใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคารเพื่อการพาณิชย์กรรม) ที่มีลักษณะเป็นแถบยาว (linear pattern) เกาะตัวบริเวณริมถนนทั้งสายหลักและรองในพื้นที่ ทั้งถนนเจริญกรุง ถนนเฟื่องนคร ถนนพระพิทักษ์ ถนนพายุรัตน์ และถนนตรีเพชร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ตั้งของมวลอาคารตึกแถว ซึ่งเป็นลักษณะของการพาณิชย์กรรมในตึกแถวในเวลาต่อมา หรือที่เรียกกันว่า อาคารพาณิชย์

แผนที่ 5.8 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน

สัญลักษณ์

- มวลอาคาร
- พื้นที่ว่าง

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

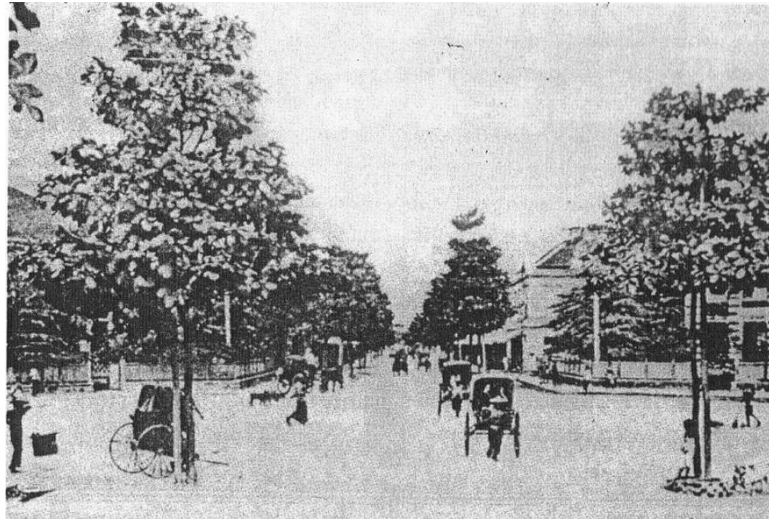
นายปณต รัดบงกช
ภาควิชาการวางผังภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : จากการวิเคราะห์ และฐานข้อมูลแผนที่โบราณ พ.ศ.2450

ลักษณะของรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคารเพื่อการพาณิชย์กรรมจากในยุคแรกมาจนถึงในยุคนี้มีความคล้ายคลึงกันอย่างมาก จากเดิมย่านการค้าหรือบ้านที่มีการค้าขายจะมีการค้ากันในระดับพื้นดิน บ้านเรือนก็จะมีนอกชานหน้าบ้านกว้างเป็นพิเศษ เพื่อวางสินค้าที่จำหน่ายได้มาก โดยทำการเลือกซื้อของกันได้บริเวณหน้าชานบ้าน ส่วนในปัจจุบันเมื่อการสร้างอาคารมีความแข็งแรงมากขึ้น สามารถทำให้สร้างจำนวนชั้นมากกว่าหนึ่งชั้นได้ จึงทำการค้าบริเวณชั้นล่างของอาคาร ส่วนชั้นบนใช้เป็นที่อยู่อาศัยของเจ้าของร้าน ทั้งนี้ทั้งสองยุคมีความเหมือนกันในเรื่องของการค้าขายสินค้าต่างๆ ยังคงอาศัยเคหสถานเป็นที่ค้าขาย เพียงแค่มีการดัดแปลงพื้นที่ใช้สอยให้ใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น

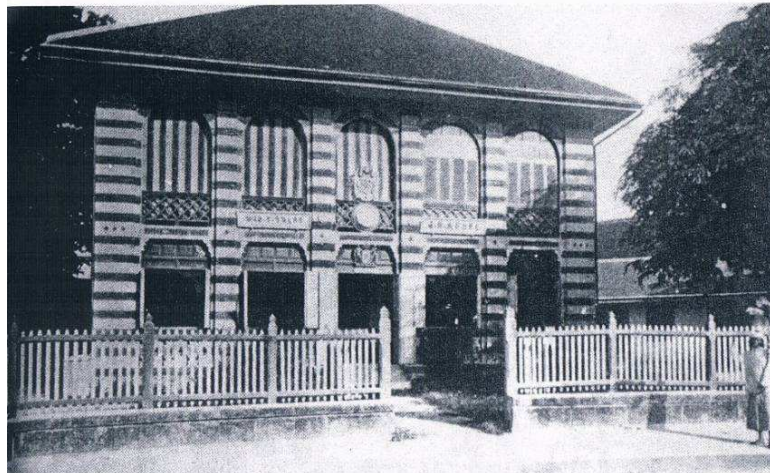
ทั้งนี้ยังมีย่านตลาดของชาวต่างประเทศ ทั้งชาวจีน อาหรับ และยุโรป ซึ่งประกอบการค้ารวมกันในลักษณะที่เป็นกลุ่มหรือย่าน ริมนนสายเจริญกรุง เช่น ร้านค้าบริเวณสี่กั๊กพระยาศรีและถนนเจริญกรุง เป็นต้น ร้านค้าเหล่านี้ส่วนใหญ่จำหน่ายสินค้าชั้นดี ราคาแพง เป็นที่นิยมของชนชั้นสูงในไทย เช่น เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ เครื่องแก้ว เป็นต้น เนื่องจากเป็นของสูงค่าและหาซื้อได้ยาก ร้านค้าที่จำหน่ายสินค้าประเภทนี้จำเป็นต้องตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ผู้คนสัญจรไปมาพลุกพล่านและสามารถมองเห็นที่ตั้งร้าน ทั้งการแทรกซึมด้วยรถยนต์ หรือคนเดินเท้าเปรียบเสมือนเป็นสายตาที่คอยเฝ้ามองไปในตัว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะของการนำทาง จากการสัญจรทางน้ำในแนวเหนือสู่ใต้ มาเป็นการสัญจรทางถนนจากฝั่งตะวันตกสู่ตะวันออก การเปลี่ยนแปลงโครงข่ายการสัญจรที่เกิดขึ้น เป็นผลทำให้รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคารในพื้นที่ย่านบ้านหม้อเปลี่ยนแปลงไปด้วย

ย่านพาณิชย์กรรมในพื้นที่เป็นผลสืบเนื่องมาตั้งแต่ตอนต้นยุค ทั้งการพัฒนาเศรษฐกิจการค้า คมนาคม ตลอดจนการเพิ่มขึ้นของประชากร รวมทั้งการขยายตัวของเมือง ทำให้เกิดย่านการค้าสำคัญตามเส้นทางการคมนาคมทางบก ทั้งที่เป็นกิจการของคนไทยและต่างชาติเป็นจำนวนมาก (เกียรติ จิวะกุล และคนอื่นๆ, 2525: 18) โดยในบริเวณเดียวกันของย่านบ้านหม้อค่อนข้างไปทางตอนเหนือเป็นที่ตั้งของย่านการค้าที่ขึ้นชื่อย่านหนึ่งของกรุงเทพฯ นั่นคือ “ย่านสี่กั๊กพระยาศรี” (รูป 5.1 และ 5.2) ซึ่งย่านสี่กั๊กพระยาศรีมีบริษัทห้างร้านตั้งอยู่สองฟากถนนทั้ง 2 ถนน เรียงรายกันไปตลอดมากมายหลายสิบบริษัทห้างร้าน (เทพชู ทับทอง, 2545)

รูป 5.1 ย่านสี่กั๊กพระยาศรี ถนนเจริญกรุงสมัยก่อน
(ต้นไม้ที่เห็นคือต้นหูกวาว ซึ่งปลูกไว้ 2 ข้างถนน สมัยนั้นมีแต่รถลากทั้งนั้น)

(ที่มา : อนุทินกรุงเทพฯ ภาพแห่งความทรงจำ)

รูป 5.2 ห้าง ย.ร.อันเดร สี่กั๊กพระยาศรี มีลักษณะเป็นอาคารตึก 2 ชั้น ถนนหน้าห้างมีฟุตบาท
(ทางเดินเท้า) เป็นปูน ส่วนตัวถนนยังเป็นถนนกรวด มีท่อระบายน้ำขนาดเล็กและตื้น ฝาท่อเปิด
ด้วยไม้ขนาดเล็กไม่แน่นอนหนัก ซึ่งเป็นสภาพถนนทั้งเจริญกรุงและเฟื่องนครในสมัยนั้น

(ที่มา : อนุทินกรุงเทพฯ ภาพแห่งความทรงจำ)

นอกจากย่านพาณิชยกรรมย่อย อย่างย่านสี่กั๊กพระยาศรี บริเวณจุดตัดถนนเจริญกรุงกับ
ถนนเฟื่องนครแล้ว ยังย่านพาณิชยกรรมย่อยย่านอื่นๆ ในพื้นที่ย่านบ้านหม้อ ดังต่อไปนี้

ย่านถนนเฟื่องนครตอนล่าง จากสี่กั๊กพระยาศรีถึงบ้านหม้อ ในระยะต่อมาเป็นแหล่ง
เจียรไนพลอย ร้านผลิตและจำหน่ายเครื่องเพชรพลอยและทองรูปพรรณของชาวจีน นอกจากนี้ก็เป็น
เป็นร้านอาหารแทรกอยู่ทั่วไป

ย่านถนนเจริญกรุงตอนใน จากเชิงสะพานมอญถึงสี่กั๊กพระยาศรีถึงสะพานสนามน้ำจืด (สี่แยกเจริญกรุง) มีร้านค้าชาวตะวันตกอยู่มากและชาวญี่ปุ่นอยู่ด้วย จำหน่ายสินค้านานาชนิด ตั้งแต่เสื้อผ้า เครื่องประดับ เครื่องตกแต่งบ้าน ไปจนถึงเครื่องมือเครื่องจักรต่างๆ รวมทั้งร้านถ่ายรูปและร้านแพทย์

ย่านถนนพาหุรัด ส่วนจากสี่แยกพาหุรัดไปทางบ้านหม้อ เป็นร้านค้าเล็กๆ น้อยๆ มีร้านจำหน่ายเครื่องเขียน ร้านจำหน่ายทองรูปพรรณและเพชรพลอย จนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 บริเวณนี้จึงกลายเป็นแหล่งจำหน่ายเครื่องประดับเพชรพลอยที่สำคัญจนปัจจุบัน

ย่านตลาดบ้านหม้อ ซึ่งเป็นสถานที่สำหรับใช้จับจ่ายซื้อของใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อการอุปโภคและบริโภคของคนในย่านและใกล้เคียง ยังคงตั้งอยู่บริเวณตำแหน่งเดิม ในทำเลที่ผู้คนสัญจรผ่านไปมาเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นจุดตัดของเส้นทางคมนาคมสายสำคัญ อย่างถนนบ้านหม้อและถนนพาหุรัด จากตลาดบริเวณพื้นที่ลานโล่งกว้าง ก่อนที่จะมีลักษณะการห่อหุ้มล้อมตลาดด้วยอาคารพาณิชย์ในภายหลังในสมัยนี้

ร้านค้าริมถนนตรีเพชร ซึ่งทุกวันนี้อาคารยังคงรูปแบบและกลิ่นอายเดิมได้เป็นอย่างดี โดย ทวี วัตงาม (2540: 14) ได้กล่าวถึงถนนตรีเพชรเมื่อ 40 ปีก่อนว่า “ยังพอจะมีอะไรหลายอย่างหลายแห่งเหลือให้เห็นกันเกือบครบถ้วน เป็นถนนสายที่ถือว่าคงสภาพของกิจการต่างๆ เอาไว้เกือบสมบูรณ์ คงเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามกาลเวลาเท่านั้น ถึงแม้ตรีเพชรจะเป็นถนนสายสั้น แต่ในอดีตก็เป็นถนนสำคัญไม่น้อยหน้าใครสายหนึ่งทีเดียว” ทำให้ทราบถึงบรรยากาศความเป็นย่านพาณิชย์กรรมในปัจจุบันที่ยังคงคึกคักไม่ต่างกับในอดีต ทั้งนี้ในยุคสมัยของการปรับตัว ตลาดและย่านพาณิชย์กรรมได้มีการพัฒนาไปพร้อมๆ กับการพัฒนาด้านอื่นๆ ของประเทศด้วย จึงเกิดย่านพาณิชย์กรรมต่างๆ ขึ้นตามเส้นทางถนนตัดใหม่ โดยกลุ่มพ่อค้าหลากหลายเชื้อชาติ ได้รับการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมทั้งทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม อีกทั้งย่านพาณิชย์กรรมบางแห่งก็ซบเซาหรือเสื่อมสลายไป และบางแห่งยังคงมีบทบาทสำคัญต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน อย่าง “บ้านหม้อ” เป็นต้น

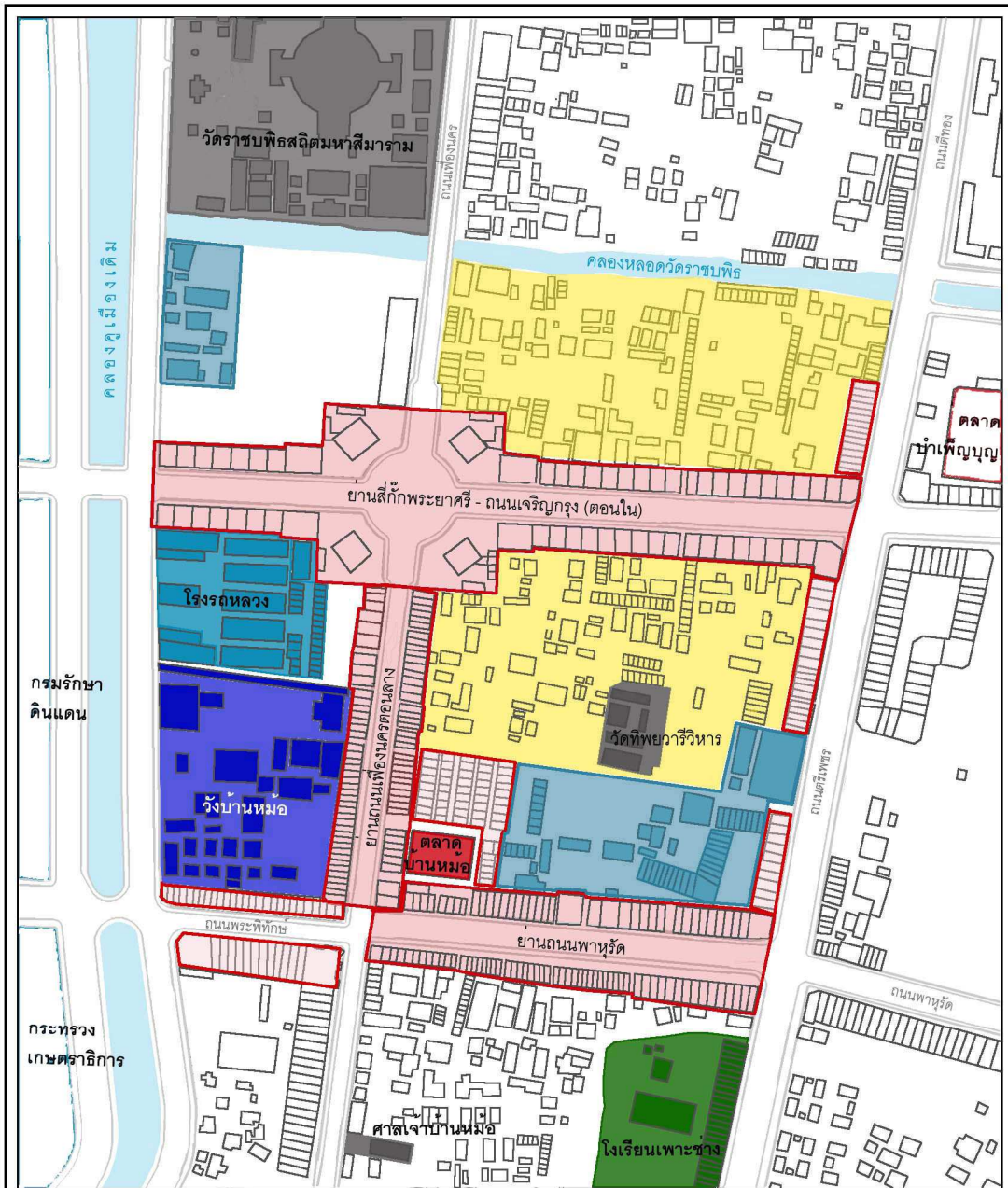
ทั้งนี้ มีการกล่าวถึงวิวัฒนาการของเครื่องดินเผาในประเทศไทย กล่าวคือเริ่มต้นจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมา และสมัยสุดท้ายคือ สมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีวิวัฒนาการสืบต่อมาจากสมัยอยุธยา จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 นับเป็นยุคสุดท้ายของเครื่องดินเผาและเครื่องเบญจรงค์ เพราะต่อจากนี้เป็นสมัยที่นิยมเครื่องดินเผาจากยุโรป จีนและญี่ปุ่น ในสมัยนี้มีการเขียนสีและเขียนลายไทยทับบนเครื่องลายครามจีนด้วย (มาโนช กงกะนันทน์, 2550) ซึ่งมีความเป็นเหตุและผลกันกับการเลิกราไปของอาชีพปั้นหม้อแห่งพื้นที่ย่านบ้านหม้อ

การใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคารสำหรับที่อยู่อาศัย เริ่มมีความหนาแน่นขึ้นจากยุคก่อน โดยจะมีการเปิดพื้นที่ด้านในบล็อกถนน และบริเวณด้านหลังตึกแถวริมถนน วางตัวกระจายตามแนวเส้นทางเดิน

การใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคารสำหรับประเภทสถานที่ราชการ สถานศึกษา ศาสนสถาน และวัง ในพื้นที่ย่านบ้านหม้อ ยังคงตำแหน่งที่ตั้งตามกรรมสิทธิ์ที่ดินเดิมในอดีต และทั้งหมดจะตั้งอยู่ในบริเวณที่ติดกับถนนหลักในพื้นที่ เพื่อความสะดวกในการสัญจรและการมาติดต่อของผู้ใช้งาน

ภาพรวมของรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและการใช้ประโยชน์อาคาร ในยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ.2394 - พ.ศ.2468) เป็นช่วงที่ไทยเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับตัวให้ทันสมัยแบบตะวันตก เกิดอาคารลักษณะตึกแถวริมถนน และมีการตัดแปลงพื้นที่ใช้สอยให้ใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น นอกจากตลาดสดอย่างตลาดบ้านหม้อซึ่งเป็นแหล่งจำหน่ายสินค้า ข้าวของเครื่องใช้แล้ว ได้เกิดตลาดลักษณะใหม่ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของชาวต่างประเทศ เนื่องจากอาคารตึกแถวเป็นที่ซึ่งให้พ่อค้าวาณิชย์เข้ามาเช่าเพื่อทำการพาณิชย์กรรมในเคหสถาน โดยมากจะเกาะกลุ่มเรียงรายไปตามถนนสายหลัก อีกทั้งกรรมสิทธิ์ที่ดินส่วนใหญ่เป็นของพระมหากษัตริย์ในการที่จะยกให้หรือปูนบำเหน็จตามความดีความชอบของผู้ปฏิบัติราชการ นอกจากนี้บริเวณโดยรอบย่านบ้านหม้อยังเกิดสถานที่ราชการและสถานศึกษาตามการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองด้วย (แผนที่ 5.9)

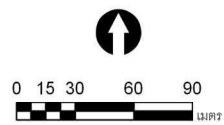
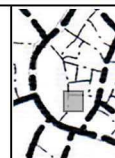
จากการวิเคราะห์ห้องประกอบของพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ในยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน พบว่าการเปลี่ยนแปลงหลักของพื้นที่ภายหลังจากยุคการตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อคือการตัดถนนหลายสายขึ้นในพื้นที่ เมื่อโครงสร้างของระบบโครงข่ายในพื้นที่เปลี่ยน ก็ทำให้พื้นที่สาธารณะบริเวณริมถนนมีการเปลี่ยนแปลงด้วย จากเดิมที่ค้าขายริมน้ำซึ่งเป็นเส้นทางที่ใช้สัญจรหลักในสมัยก่อน กลายเป็นการค้าขายริมเส้นทางสัญจรเช่นกัน แต่เป็นเส้นทางถนน เมื่อเกิดถนนหนทางขึ้น เดิมอาคารในพื้นที่เป็นลักษณะบ้านไม้ และเรือนแพ ก็ต้องปรับเปลี่ยนลักษณะมาเป็นอาคารตึกแถวริมถนน ทั้งนี้เป็นเพราะระบบโครงข่ายการสัญจรเป็นตัวกำหนดรูปแบบของพาณิชย์กรรมในพื้นที่ ส่วนประเภทของสินค้าที่จำหน่ายนั้นเป็นผลที่เกิดตามมาภายหลัง เมื่อเกิดถนน ก็ทำให้การสัญจรไปมาสะดวกขึ้น เมื่อเกิดอาคารตึกแถวพาณิชย์ ก็ยิ่งทำให้มีคนผ่านไปมาเยอะขึ้น และเนื่องจากย่านบ้านหม้อเป็นย่านที่มีถนนสายสำคัญอย่างถนนเจริญกรุงตัดผ่านเปรียบเสมือนถนนที่ทันสมัยที่สุดในยุคนั้น ลักษณะของสินค้าก็เลยจำเป็นต้องเป็นสินค้าที่มีความทันสมัย หรูหรา ราคาแพง และแปลกใหม่

แผนที่ 5.9 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน

สัญลักษณ์

- แม่น้ำ คู คลอง
- ย่านพาณิชย์กรรม
- ตลาด
- ที่อยู่อาศัย
- สถานที่ราชการ
- สถาบันการศึกษา
- ศาลนสถาน
- วัด

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัตน์ชุม
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : จากการวิเคราะห์ และฐานข้อมูลแผนที่โบราณ พ.ศ.2450

การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ที่เกิดขึ้นในยุคนี้ไม่เพียงแค่นนเจริญกรุงเทพฯ นั้น ยังเกิดลักษณะเดียวกันนี้ภายหลังการเกิดถนนเฟื่องนคร ถนนบ้านหม้อ และถนนตีทองขึ้นในพื้นที่ เกิดเป็นลักษณะตึกแถวอาคารพาณิชย์ล้อมบล็อก และมีพื้นที่ด้านในเป็นการใช้ประโยชน์ประเภทที่อยู่อาศัย เนื่องจากการใช้ที่ดินประเภทพาณิชย์กรรม จำเป็นจะต้องอยู่ในพื้นที่ที่มีการเข้าถึงได้ง่าย ลูกค้าสามารถเดิน หรือนำยานพาหนะมาจอดเทียบหน้าร้านแล้วสามารถเลือกซื้อของได้เลย ส่วนการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยนั้น ต้องการความสงบ การพักผ่อนที่ไร้ความพลุกพล่านอย่างพื้นที่ประเภทพาณิชย์กรรม จึงเลื่อนถัดเข้ามาอยู่ด้านในของบล็อกอาคารร้านค้า

จากการที่เกิดอาคารตึกแถวพาณิชย์กรรมริมเส้นทางสัญจรสายหลักนี้เอง ซึ่งเป็นเส้นทางที่เชื่อมต่อไปยังย่านต่างๆ ไกล่เคียง และใจกลางพระนคร ทำให้กลุ่มคนที่ใช้งานเส้นทางสัญจรแถบนี้เป็นกลุ่มคนประเภทลูกท่านหลานเธอ ชุมนาง ข้าราชการสังกัดวัง กรม กอง ต่างๆ ซึ่งกระจายอยู่ในพื้นที่ ทำให้ย่านบ้านหม้อในเวลาี่กลายเป็นแหล่งจำหน่ายของมีค่า หูหระ อย่างเครื่องประดับ เพชร พลอย และข้าวของเครื่องใช้แปลกๆ ที่ไม่มีในเมืองไทยขึ้น เพราะในสมัยนี้คนชั้นสูงเท่านั้นที่สามารถไขว่คว้าของเหล่านี้ได้ ส่วนสินค้าประเภทเสื้อผ้า เครื่องนุ่มห่ม เครื่องแบบ เครื่องหมายต่างๆ ก็มีเช่นกันเพื่อตอบสนองของกลุ่มลูกค้าที่เป็นข้าราชการและสถาบันการศึกษา ไกล่เคียงนั่นเอง ส่วนรูปแบบพาณิชย์กรรมการบ้านหม้อดินเผา นั้นค่อยๆ หายไป ภายหลังจากการเปิดพื้นที่เนื้อเมืองมากขึ้น บ้านเรือนไม้ที่เช้อยู่อาศัยกลายเป็นคอนกรีต เรือแพที่ใช้สัญจรเพื่อจำหน่ายสินค้าไปยังต่างถิ่นกลายเป็นรถยนต์ที่นำตัวลูกค้าเข้ามาอยู่ในพื้นที่เอง กอปรกับความนิยมทางสังคมในการใช้หม้อดินเผาหมดไปด้วยเช่นกัน (แผนที่ 5.10)

5.3 ยุคการพัฒนาบ้านเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7 - 9 (พ.ศ.2468 - ปัจจุบัน พ.ศ. 2555) 87 ปี

ภายหลังจากการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ความเจริญทางด้านวัตถุต่างๆ จากประเทศในยุโรปและสหรัฐอเมริกาถูกถ่ายทอดมายังประเทศไทย ทำให้รูปแบบวิถีชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงไปตามแบบอย่างของชาวโลกตะวันตกมากขึ้นทุกที ทั้งนี้เป็นผลให้มีความพยายามเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเมือง บ้านเรือนที่อยู่อาศัย ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนตามไปด้วย (เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2534: 286) อีกทั้งเป็นช่วงที่ระยะเศรษฐกิจตกต่ำ จึงพบการเปลี่ยนแปลงของเดิมมากกว่าการสร้างใหม่เพิ่มเติม เช่น การเปลี่ยนวังเป็นสถานที่ราชการ ส่วนวังที่ยังหลงเหลืออยู่ซึ่งมีฐานะเทียบเท่ากับบ้านส่วนตัว แต่เป็นที่อยู่อาศัยของทายาทในรุ่นต่อๆ มา อย่างวังบ้านหม้อ

การเปลี่ยนแปลงรวมถึงความเป็นย่านพาณิชยกรรม ย่านบ้านหม้อมีลักษณะย่านการค้าแต่โบราณ จากเดิมเป็นย่านทำหม้อซึ่งเป็นอุตสาหกรรมภายในครอบครัว ต่อมาเปลี่ยนเป็นการค้าของคนจีนประเภทเครื่องเพชร ทอง เงิน และแหล่งพาณิชยกรรมอื่นๆ บริเวณนี้จึงมีพัฒนาการเป็นย่านการค้าหลากหลายประเภท คือ ย่านค้าเพชร บริเวณสี่กั๊กพระยาศรี คือ ทั้งริมถนนเจริญกรุง (ถึงสี่แยกเจริญกรุง) และริมถนนเฟื่องนคร ตั้งแต่ริมคลองหลอดวัดราชบพิธผ่านสี่กั๊กไปจนถึงริมถนนพารุทธ์ รวมไปถึงความเป็นย่านเครื่องเสียง เครื่องใช้ไฟฟ้า และสินค้าอุปโภคบริโภคอิเล็กทรอนิกส์

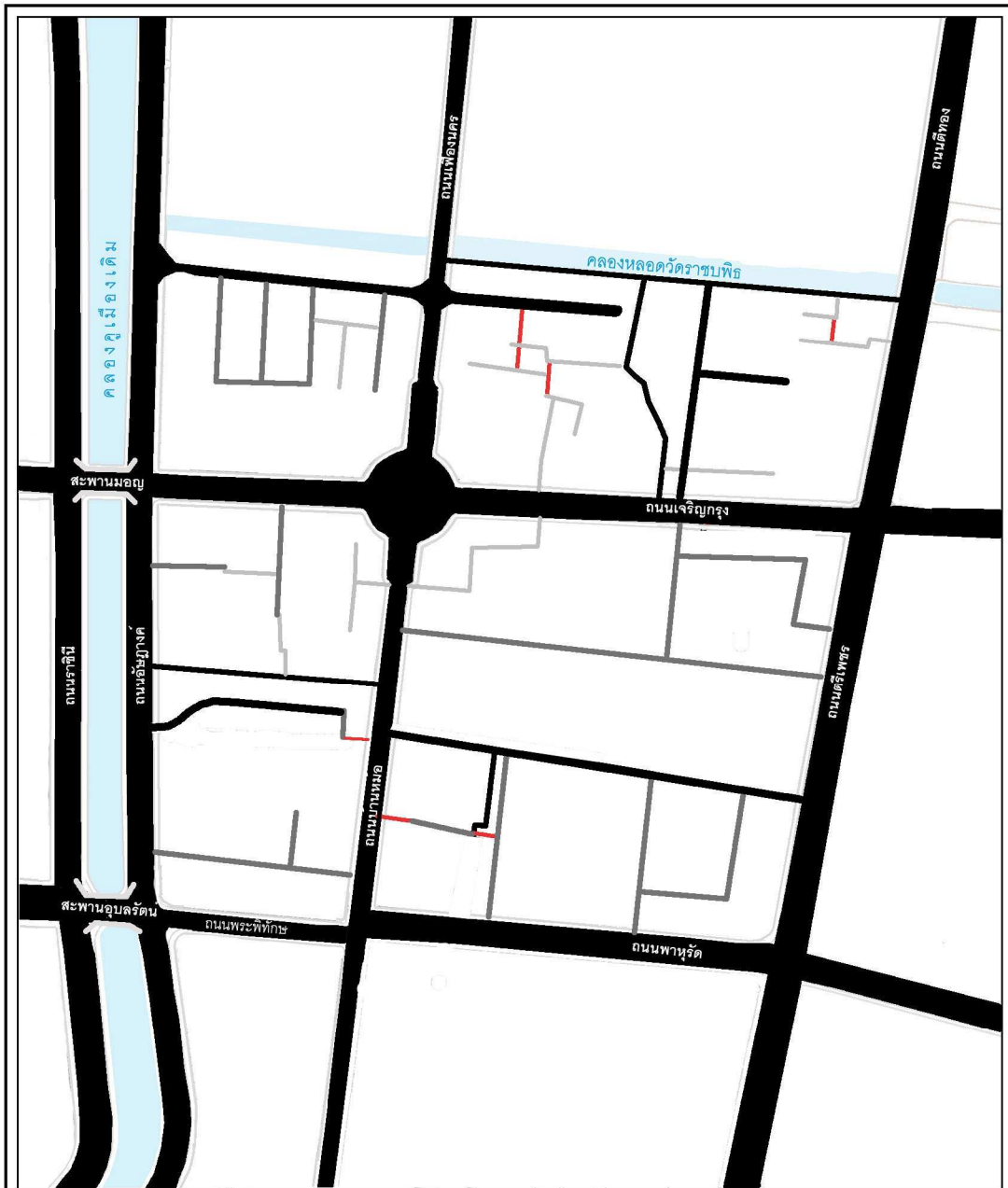
ผู้ประกอบการร้านค้าออน ลี้อค หยุ่น (ประพนธ์ ทยานุกูล, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2555) เล่าถึงสภาพบรรยากาศบริเวณศาลาเฉลิมกรุงและบริเวณละแวกรอบๆ ซึ่งเป็นที่ตั้งร้านค้ากาแฟเก่าอย่าง “ออน ลี้อค หยุ่น” ริมถนนเจริญกรุง ที่ทำกิจการรับช่วงต่อการค้ามาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2476 เดิมบริเวณนี้เปรียบเสมือนจุดนัดพบกัน บ้างก็เพื่อรอชมภาพยนตร์ที่ศาลาเฉลิมกรุง ในสมัยก่อนบริเวณนี้ก็เปรียบได้กับย่านสยามในปัจจุบัน เป็นย่านที่เป็นแหล่งรวมความทันสมัยของวันรุ่งในยุคนั้น ที่จะนิยมแต่งตัวตามกระแสแฟชั่นในสมัยนั้น เพราะนอกจากแต่งตัวมาอวดกันแล้ว ยังเป็นโอกาสที่จะได้พบแมวมองเพื่อชักนำกันเข้าสู่วงการบันเทิง แต่แล้วความนิยมก็เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เมื่อหมดสมัยการฉายภาพยนตร์ที่ศาลาเฉลิมกรุง ผู้คนก็ค่อยๆ ลดน้อยลง แต่ก็ยังมีขาประจำและขาจรเข้ามาแวะเวียนและพักกายทางร้านอย่างคนคุ้นเคย ปัจจุบันแม้ว่าจะเป็นทายาทรุ่นที่ 3 แล้วก็ตาม ที่ทำหน้าที่ในการสืบทอดร้าน แต่ในรุ่นถัดไป ก็ไม่ได้มีการบังคับว่าต้องให้มารับช่วงต่อ อยากให้ทำในสิ่งที่อยากทำมากกว่า ถ้าทำก็ดี ร้านก็เปิดต่อ ถ้าไปทำอย่างอื่น ร้านก็จบ...แต่จะไปว่าอย่างไรได้ ซึ่งสะท้อนถึงการยอมรับความเปลี่ยนแปลงที่อาจจะเกิดขึ้นของสังคม ที่ขึ้นอยู่กับความถนัดและความสนใจของคนยุคปัจจุบัน

5.3.1 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่

ในสมัยรัชกาลที่ 7 ปี พ.ศ.2475 ได้มีการสร้างสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ หรือสะพานพระพุทธยอดฟ้า เพื่อเชื่อมทางสัญจรทางบกระหว่างฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรีให้ติดต่อกันได้ สะดวกแทนการใช้เรือ จึงทำให้ความเจริญแผ่ขยายเข้าไปทางฝั่งธนบุรีได้รวดเร็ว เริ่มมีการตัดถนนทางฝั่งธนบุรีมากขึ้น หลังจากนั้นเมื่อทางรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 9 ได้มีการสร้างสะพานพระปกเกล้าขึ้นมาอีกแห่ง ในปี พ.ศ.2524 คู่ขนานกับสะพานพุทธยอดฟ้า เพื่อช่วยในการระบายการจราจร ทั้งนี้รถประจำทางที่เคยผ่านสะพานพุทธฯ แล้วเข้าพารุทธ์เพื่อออกไปยังย่านบ้านหม้อ ส่วนใหญ่ก็ได้เปลี่ยนเส้นทาง กล่าวคือ รถประจำทางส่วนใหญ่มาจากฝั่งธนบุรีจะเข้าถนนจักรเพชร และรถที่จะเข้าไปฝั่งธนบุรีก็จะใช้เส้นทางถนนจักรวรรดิ ทั้งนี้ถนนเปลี่ยนอาจทำให้ความคึกคักลดลงไปบ้าง แต่ความนิยมในย่านพารุทธ์และบ้านหม้อก็ยังคงมีอยู่ เนื่องจากรูปแบบโครงข่ายการสัญจรหลักและการเข้าถึงพื้นที่ยังคงรูปแบบเดิมในระดับเมืองและมีการสานโครงข่ายดีขึ้นในแต่ละย่าน แสดงให้เห็นถึงพื้นที่ที่มีการฝังตัวได้ดีในเนื้อเมือง (แผนที่ 5.11)

ภาพรวมของรูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ ในยุคการพัฒนาบ้านเมืองสามารถวิเคราะห์แบ่งย่อยออกเป็น 2 ช่วงระยะ เนื่องจากเป็นยุคที่เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในพื้นที่ โดยระยะที่ 1 เป็นช่วงที่ไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก โดยในบริเวณพื้นที่ที่จะเกิดลักษณะชอยย่อยเพื่อการเข้าถึงพื้นที่ด้านใน ได้แก่ บริเวณถนนบ้านหม้อได้เกิดชอยทะลุเข้าไปยังพื้นที่ด้านในบริเวณตลาดบ้านหม้อ และการเชื่อมต่อถนนสองฝั่ง ได้แก่ ชอยพระยาศรี ที่เชื่อมถนนอัษฎางค์และถนนเฟื่องนครเข้าด้วยกัน และชอยย่อยเชื่อมถนนเจริญกรุงกับถนนเลียบคลองหลอดวัดราชบพิธ เป็นต้น (แผนที่ 5.12)

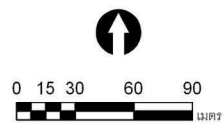
ภาพรวมของรูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ ในยุคการพัฒนาบ้านเมืองระยะที่ 2 เป็นช่วงที่มีการคงรูปแบบโครงข่ายหลัก ส่วนระบบโครงข่ายย่อยมีการเข้าถึงพื้นที่อย่างหลากหลายระดับ เนื่องจากมีการใช้ประโยชน์พื้นที่บริเวณด้านใน เพราะการขยายหรือตัดถนนใหม่เป็นเรื่องที่ทำได้ยากในบริเวณพื้นที่เนื้อเมืองเก่า ที่มีการใช้งานอย่างหนาแน่นแล้ว ทำให้เกิดลักษณะชอยและตรอก เพื่อการเข้าถึงพื้นที่ของรถจักรยานยนต์และคนเดินเท้า ทำให้เกิดรูปแบบการค้าประเภทที่ลูกค้าจะต้องมีเวลาเดินเลือกซื้อสินค้า หรือเปรียบเทียบราคาสินค้ากันในแต่ละร้าน และจะต้องมีทางออกเชื่อมต่อกับถนนสายรองเพื่อที่สามารถขนส่งสินค้า หรือเดินทางต่อไปยังพื้นที่อื่นได้สะดวก นอกจากนี้ยังพบลักษณะการเข้าถึงแบบพิเศษคือการลอดพื้นที่ใต้อาคารเพื่อเปิดพื้นที่ด้านในอีกด้วย เนื่องจากพื้นที่ขนาดใหญ่ด้านในของบล็อกอาคารริมถนนใหญ่ไม่มีทางเข้าออกพื้นที่ จึงจำเป็นต้องใช้พื้นที่ชั้นล่างของอาคารเป็นทางเข้าออก ทั้งของผู้คนยานพาหนะ รวมไปถึงการขนส่งสินค้าของทางร้าน (แผนที่ 5.13)

แผนที่ 5.13 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ในระดับย่าน ยุทธการพัฒนานบ้านเมือง ระยะที่ 2

สัญลักษณ์

- การเข้าถึงพื้นที่โดยรถยนต์
- การเข้าถึงของพื้นที่โดยรถจักรยานยนต์
- การเข้าถึงของพื้นที่การเดินเท้า
- การเข้าถึงโดยลอดพื้นที่อาคาร

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัตน์ชุม
ภาควิชาการวางผังภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : จากการวิเคราะห์ และฐานข้อมูล พ.ศ.2550 สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร

5.3.2 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง

ภาพรวมของรูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ในยุคการพัฒนาบ้านเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7 - 9 (พ.ศ.2468 - ปัจจุบัน พ.ศ.2555) สามารถวิเคราะห์แบ่งย่อยออกเป็น 2 ช่วงระยะ เนื่องจากเป็นยุคที่เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในพื้นที่ โดยระยะที่ 1 เป็นช่วงที่มวลอาคารหลักๆ อย่างตึกแถวริมถนนบริเวณถนนเจริญกรุง ถนนบ้านหม้อ ถนนพาหุรัด และถนนตรีเพชร ไม่พบการเปลี่ยนแปลง แต่การเปลี่ยนแปลงที่พบจะเป็นลักษณะของการเพิ่มเติมจำนวนมวลอาคาร ตามแนวการวางตัวของมวลอาคารเดิม และยังพบลักษณะพื้นที่ว่างภายในขนาดใหญ่ (แผนที่ 5.14)

ภาพรวมของรูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ในยุคการพัฒนาบ้านเมือง ระยะที่ 2 เป็นช่วงที่พบว่ามวลอาคารมีการเปลี่ยนแปลง ทั้งการวางแนวของอาคาร การแบ่งซอย/การรวมแปลงที่ดิน (แผนที่ 5.15) ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น

- มวลอาคารขนาดใหญ่ เป็นรูปแบบอาคารประเภทอาคารเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์ขนาดใหญ่ ตลาด และศาสนสถาน

- มวลอาคารขนาดกลาง ส่วนมากมีลักษณะเป็นตึกแถวยาว มีทั้งเกาะตัวริมถนนสายหลักและรอง และเป็นตึกแถวเกาะตัวอยู่บริเวณบล็อกถัดเข้าไปด้านใน มีการใช้งานเป็นที่อยู่อาศัย และที่อยู่อาศัยผสมธุรกิจบริการ

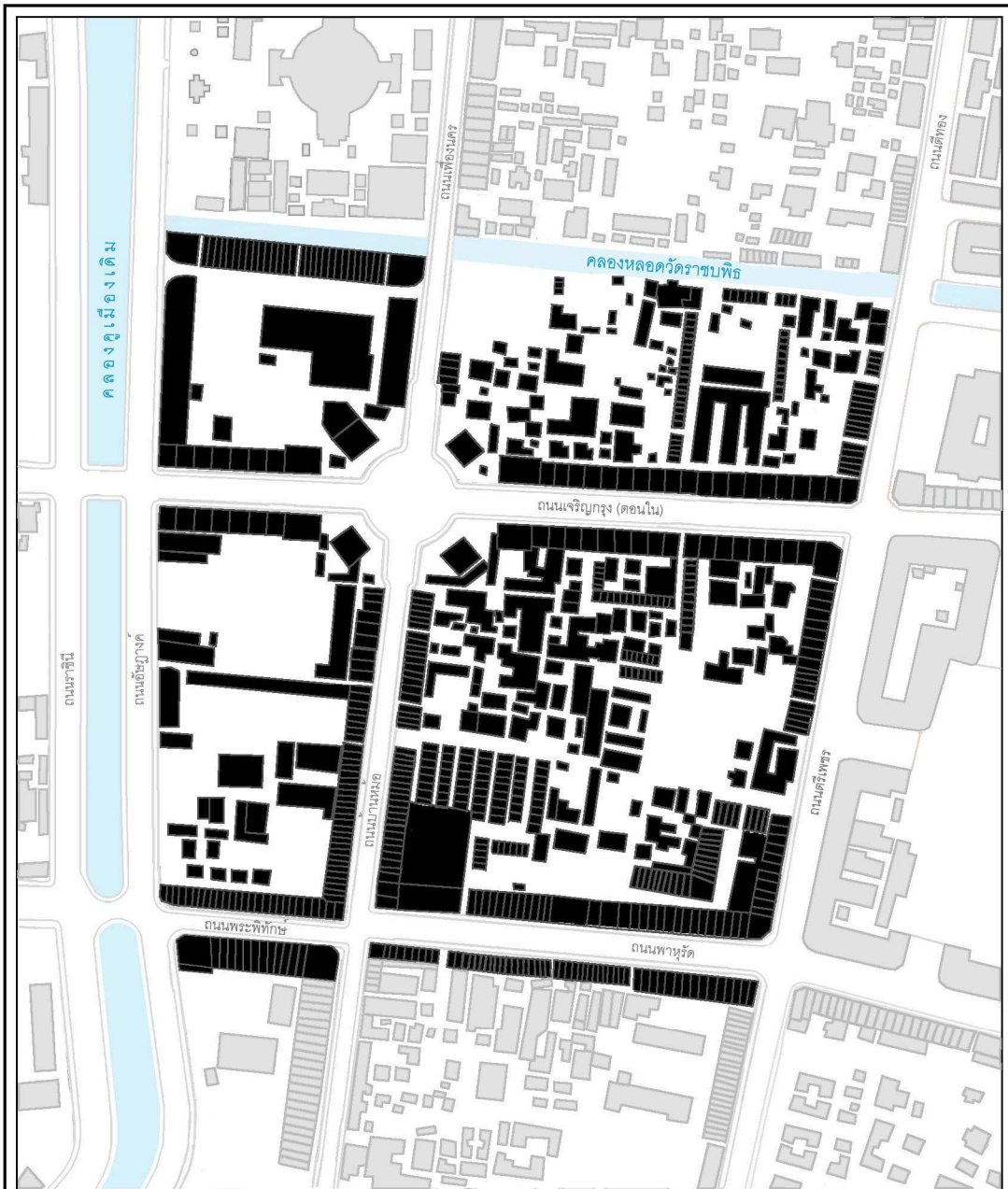
- มวลอาคารขนาดเล็ก มีทั้งที่เป็นตึกแถวจำนวนไม่กี่ห้อง และกลุ่มอาคารในบริเวณพื้นที่บ้านเดี่ยว ซึ่งพบว่าลักษณะมวลอาคารขนาดเล็กจะเกาะกลุ่มกันอย่างไม่เป็นระเบียบบริเวณทางสัญจรระดับรอง

ในส่วนของพื้นที่ว่างมีพื้นที่ว่างในสัดส่วนที่ค่อนข้างน้อยมาก เนื่องจากมีการใช้พื้นที่อย่างหนาแน่น ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ว่างเพื่อการสัญจรเท่านั้น โดยการใช้พื้นที่ในลักษณะเพื่อการค้ำนั้นจะเป็นรูปแบบของรถเข็น หาบเร่แผงลอย และการขนส่งของตามร้านต่างๆ จากการสำรวจพื้นที่สามารถแบ่งลักษณะของพื้นที่ว่างออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

- พื้นที่ว่างสาธารณะ ได้แก่ เส้นทางสัญจรประเภทถนน และทางเดินเท้า รวมทั้งพื้นที่สาธารณะริมคลองคูเมืองเดิม และริมคลองหลอดวัดราชบพิธ

- พื้นที่ว่างกึ่งสาธารณะ เป็นลักษณะของพื้นที่ทางเท้า พื้นที่รอบอาคารต่างๆ

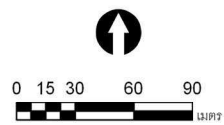
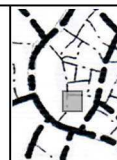
- พื้นที่ว่างส่วนบุคคล เป็นลักษณะของพื้นที่บริเวณบ้าน พื้นที่ลานจอดรถให้เช่า หรือกลุ่มอาคารที่ถูกสงวนการใช้งานเฉพาะสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องเท่านั้น

แผนที่ 5.14 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ยุคการพัฒนาบ้านเมือง ระยะที่ 1

สัญลักษณ์

- มวลอาคาร
- พื้นที่ว่าง

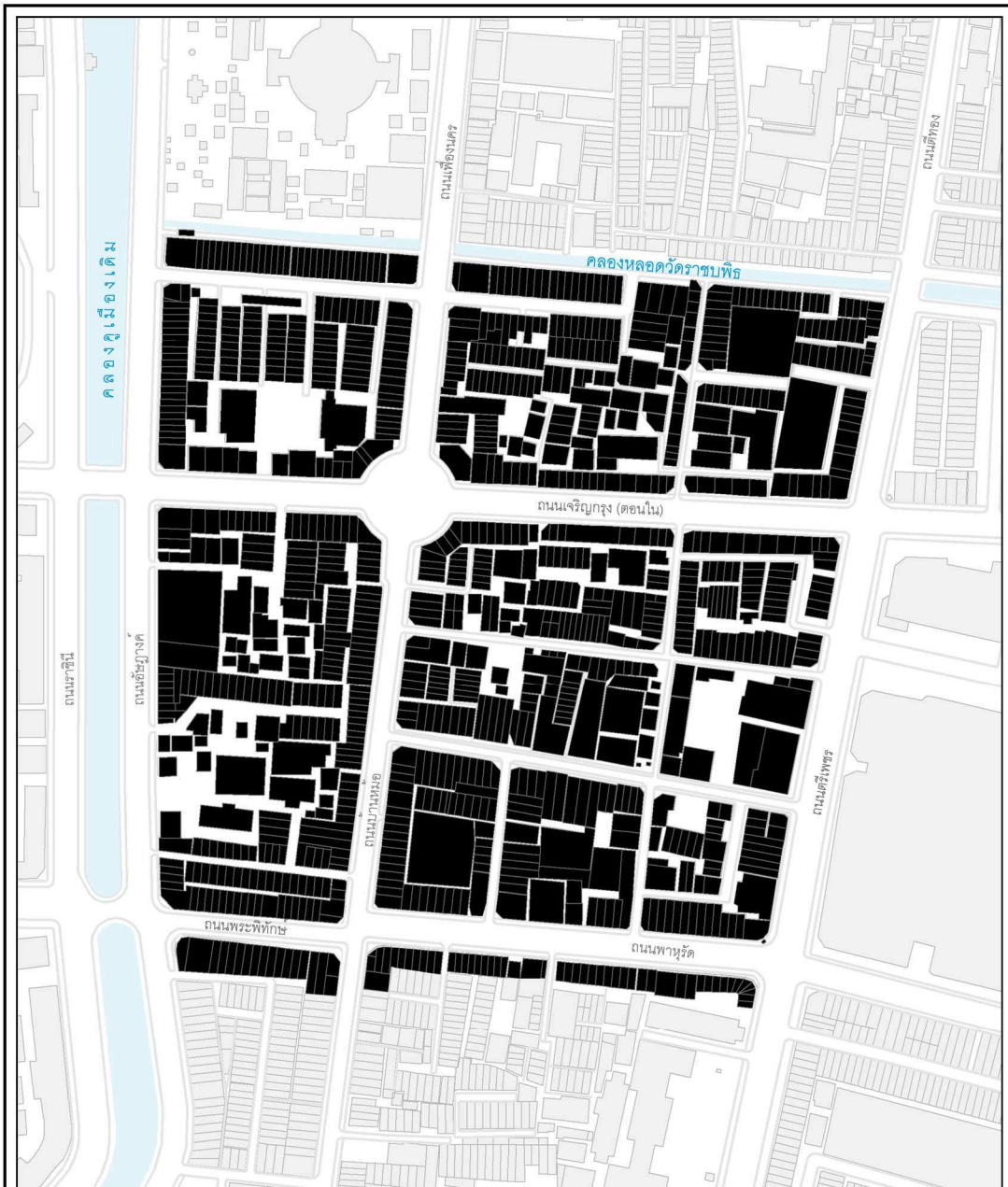

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัดบงกช
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

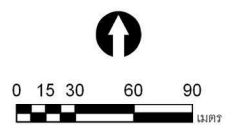
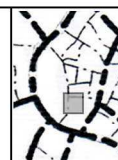
ที่มา : จากการศึกษาวิเคราะห์ และฐานข้อมูลแผนที่โบราณ พ.ศ.2475

แผนที่ 5.15 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ยุคการพัฒนาบ้านเมือง ระยะที่ 2

สัญลักษณ์

- มวลอาคาร
- พื้นที่ว่าง

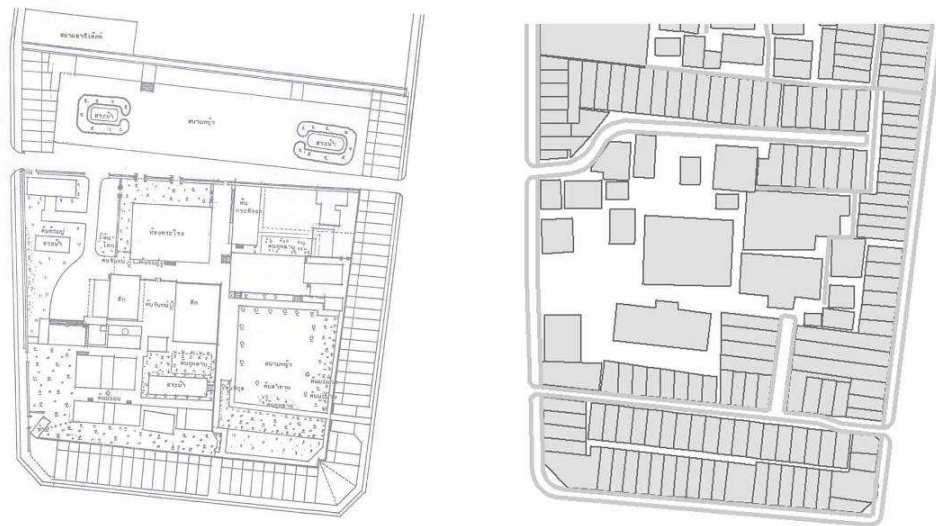
พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัดบงกช
ภาควิชาการวางผังภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : จากการวิเคราะห์ และฐานข้อมูล พ.ศ.2550 สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร

นอกจากนี้ยังพบลักษณะพิเศษเชิงพื้นที่ เนื่องจากบริเวณย่านบ้านหม้อถือเป็นเขตใจกลางเมืองที่ล้ำค่ามาตั้งแต่ครั้งอดีต ดังนั้นการสร้างสิ่งปลูกสร้างหรือที่อยู่อาศัยเพิ่มเติมขึ้นใหม่ จึงเป็นลักษณะของการสร้างอาคารประเภทตึกแถวหรืออาคารพาณิชย์ ซึ่งใช้อยู่อาศัยและค้าขายไปด้วย เป็นส่วนใหญ่ เพราะใช้เนื้อที่ค่อนข้างจำกัด และสร้างได้จำนวนหลายหน่วย หรือหลายคูหาต่อกัน ไปตามแนวที่ขนานไปกับถนนหลักและถนนซอย จึงจะสามารถใช้ทำการค้าที่ชั้นล่างร่วมกับการอยู่อาศัยที่ชั้นบนได้ จึงปรากฏว่าเจ้าของบ้านที่มีอยู่เดิมในสมัยก่อน บ้านใดมีเนื้อที่กว้างขวางมักจะแบ่งที่ดินด้านหน้าที่ดินติดกับถนนสร้างเป็นบ้านแถวหรือตึกแถวเพื่อให้เช่าเป็นการหารายได้ (รูป 5.3) และการเว้นตึกแถวไว้ 1 คูหา หรือชั้นล่างของอาคาร เพื่อให้เป็นถนนทางเข้ายังตัวบ้านที่อยู่ด้านหลังตึกแถวได้ (รูป 5.4)

รูป 5.3 การแบ่งพื้นที่เพื่อสร้างเป็นตึกแถวบริเวณวังบ้านหม้อ

(ที่มา : พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ)

รูป 5.4 การเว้นตึกแถว และชั้นล่างของอาคารเพื่อเป็นทางเข้าออก

ทั้งนี้ยังพบลักษณะการแบ่งพื้นที่ที่เกิดเป็นพื้นที่สัญจรบริเวณตรอกภาณุมาศ ซึ่งบริเวณกลางตรอกเป็นที่อยู่อาศัยและที่อยู่อาศัยกึ่งธุรกิจบริการ พบว่าโดยมากเป็นที่ตั้งของร้านรับซื้อเศษทอง ขึ้นรูป ชุบทอง มีลักษณะเป็นร้านเล็กๆ ทำหน้าที่คล้ายๆ กันคือเป็นงานฝีมือช่างเกี่ยวกับทอง โดยจะมีช่างประจำร้าน เปิดร้านตอนกลางวันและทำงานไปในร้านด้วย บรรยากาศจะเจียบๆ ลักษณะของที่อยู่อาศัยที่เปิดร้านด้านล่างของอาคาร (ผู้ประกอบการร้านรับซื้อเศษทอง ขึ้นรูป ชุบทองตรอกภาณุมาศ, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2555) ซึ่งบริเวณตรอกภาณุมาศจะมีลักษณะของตึกแถวหันหน้าเข้าหากันและเรียงกันไปเรื่อยๆ เนื่องจากงานช่างทองเป็นงานที่ต้องอาศัยความสงบ และความเป็นส่วนตัวในการประกอบวิชาชีพ ซึ่งจะมีการถ่ายทอดกันภายในครอบครัวเท่านั้น จึงต้องการลักษณะพื้นที่ที่เป็นพื้นที่ส่วนตัว มีการใช้งานภายใน ภายนอกอาคารมีผู้คนไม่พลุกพล่าน มีเพียงการสัญจรของคนในซอยเท่านั้น จึงทำให้เกิดลักษณะพื้นที่เฉพาะ คือ เป็นอาคารบล็อกถัดเข้าไปด้านในจากถนนสายหลัก มีถนนสายเล็กๆ เชื่อมกับสายหลัก

5.3.3 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร

สมัยรัชกาลที่ 7 และ 8 ไม่ปรากฏการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคารในบริเวณย่านบ้านหม้อมากนัก โดยในส่วนของที่อยู่อาศัยนั้นพบว่า ย่านบ้านหม้อเป็นเขตเมืองเก่าที่มีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นมาแต่เดิม รวมทั้งอาคารที่พักอาศัยซึ่งสร้างขึ้นใหม่ในช่วงนี้ จะมีน้อยกว่าในบริเวณอื่นๆ เพราะที่ดินในบริเวณนี้เป็นเป็นเขตใจกลางเมือง ที่ดินส่วนใหญ่เป็นของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ หรือที่ดินที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้เป็นกรรมสิทธิ์แก่บรรดาขุนนาง ข้าราชการในรัชกาลที่ผ่านมา นอกนั้นจะเป็นของนิติบุคคลรายใหญ่ๆ

ในช่วงปี พ.ศ.2475 มีการสร้างศาลาเฉลิมกรุงและตลาดมิ่งเมือง ซึ่งอยู่รอบบริเวณพื้นที่ศึกษา โดย “ตลาดมิ่งเมือง” มีลักษณะเป็นแผงร้านขายและตัดเย็บเสื้อผ้า ต่อมารัฐบาลมีนโยบายให้รื้อในปี พ.ศ.2502 เพื่อที่จะสร้างศูนย์สรรพสินค้าดิโอลด์สยาม พลาซ่า ทำให้ผู้คนที่ค้าขายต้องกระจัดกระจายกันออกไป ส่วนใหญ่จะขยับขยายไปอยู่ในตลาดพาหุรัด จนกลายเป็นตลาดตัดเย็บเสื้อผ้าแทนในที่สุด เช่นเดียวกับร้านของผู้ประกอบการร้านค้าแกงหอยขม (จิรัชยา ปรีชานันท์, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2555) โดยเล่าว่า ร้านเดิมในปี พ.ศ.2516 “จำเริญวัฒนา” ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ตลาดมิ่งเมือง ย่านนี้ในสมัยก่อนพลุกพล่านมาก ก่อนถูกปิดตัวลงในเวลาไล่เลี่ยกับร้านค้าอื่นๆ ย่านตลาดมิ่งเมือง ก่อนเปิดกิจการอีกครั้งบริเวณตรอกภาณุมาศได้เช่าพื้นที่ของทายาทวังบ้านหม้อ โดยกลุ่มลูกค้าในปัจจุบันเป็นพนักงานราชการที่อยู่ละแวกใกล้ ช่างทอง พนักงานร้านค้าและลูกค้าประจำที่คุ้นเคยตั้งแต่สมัยร้านยังอยู่ตรงตลาดมิ่งเมือง จะเห็นได้ว่าปัจจัยทางสังคมอย่างนโยบายการพัฒนาเมืองได้เข้ามาเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้พื้นที่เกิดการเปลี่ยนแปลง และหลังจากนั้นสังคมเองก็ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบตัวเองตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

แต่ทั้งนี้ ภายหลังจากการเปิดทำการศูนย์สรรพสินค้า ดี โอลด์สยาม พลาซ่า โดยมีเป้าหมายในการเป็นศูนย์กลางการค้าอัญมณีของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจของเมือง มีผลทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนไป รูปแบบชีวิตคนรุ่นใหม่ ปัญหาการจราจร และที่จอดรถไม่เพียงพอ ทำให้เกิดการพัฒนาศูนย์ในพื้นที่ในรูปแบบการบริการแบบเบ็ดเสร็จ สามารถเลือกซื้อสินค้าหลากหลายประเภทต่อเนื่องกัน ณ จุดเดียว ทั้งเสื้อผ้า เครื่องประดับ เครื่องใช้ไฟฟ้า ทั้งยังมีการบริการร้านอาหาร ที่จอดรถ การอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่สอดคล้องกับวิถีที่เปลี่ยนไป แม้ในช่วงแรกผู้คนยังไม่ค่อยยอมรับ แต่ในระยะต่อมาผู้คนก็มีการปรับตัวยอมรับโดยปริยาย

ในสมัยรัชกาลที่ 9 ย่านบ้านหม้อซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเขตศูนย์กลางเดิม กลายเป็นย่านพาณิชยกรรมที่มีรูปแบบผสมผสาน กล่าวคือ มีการใช้เป็นที่อยู่อาศัยร่วมกับทำการค้าขายไปด้วย ซึ่งค่อยๆ เปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจากลักษณะบ้านเดี่ยวของขุนนางเก่า สู่อาคารแบ่งพื้นที่ริมถนนปลูกสร้างห้องแถวล้อมรอบเพื่อทำการค้าชั้นล่าง และที่อยู่อาศัยชั้นบน ในส่วนของบริเวณถัดเข้าไปด้านในบริเวณที่กิจกรรมการค้าเข้าไปไม่ถึง ก็ยังคงสภาพของแหล่งที่อยู่อาศัย สินค้าที่มีการจำหน่ายบริเวณย่านบ้านหม้อ ถือว่าเป็นย่านที่มีความหลากหลายของสินค้า ทั้งเพชร พลอย เครื่องประดับ เครื่องเสียง เครื่องใช้ไฟฟ้า อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น

ในขณะเดียวกันลักษณะของความเป็นย่านพาณิชยกรรมในช่วงสมัยที่ 3 มาแล้ว ไม่ค่อยมีความเปลี่ยนแปลงมากนักภายหลังจากการหายไปของความเป็นย่านชุมชนบ้านหม้อและภายหลังจากการตัดถนนเส้นต่างๆ ในช่วงสมัยที่ 2 เนื่องด้วยการขยายตัวของเมือง ทำให้เขตบริเวณศูนย์กลางเมืองเก่าที่รวมทั้งย่านบ้านหม้อมีลักษณะคงที่ มีเพียงการเปลี่ยนแปลงในเชิงรายละเอียด ในส่วนของอาคารพาณิชยกรรมตึกแถวซึ่งกรรมสิทธิ์ที่ดินถูกแบ่งย่อย ยากต่อการรวบรวมกันเพื่อพัฒนาเป็นโครงการขนาดใหญ่ ประกอบกับภายหลังจากประกาศพื้นที่ที่มีการควบคุมการใช้ที่ดินตั้งแต่ปี พ.ศ.2524 ทำให้พื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างจำกัดหรือเกือบเป็นไปไม่ได้

ในส่วนของตลาดบ้านหม้อก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์อาคาร ที่จากเดิมเป็นตลาดจำหน่ายอาหาร ข้าวของเครื่องใช้ในการอุปโภค-บริโภค ที่เคยมีแผงจำหน่ายสินค้าถึง 108 แผง (จากการสำรวจสถิติ 24 เมษายน 2523, เขตพระนคร) เมื่อก่อนก็เป็นตลาดสดเหมือนตลาดทั่วไป มีของสด ร้านขายของชำ อุปกรณ์ร้านค้าทั่วไป ก่อนที่จะมีการแบ่งพื้นที่เป็นที่จอดรถชั่วคราว 50 บาท และแบ่งพื้นที่เป็นล็อกๆ เพื่อให้ร้านอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์มาเช่า ซึ่งมีอยู่จำนวน 10 ร้านค้า (จากการสำรวจ, กุมภาพันธ์ 2555) ในส่วนของตลาดสดก็ยังมีอยู่หนึ่งในสี่ของพื้นที่ตลาด ที่จำหน่ายทั้งอาหารสดและอาหารตามสั่ง (รูป 5.5) แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงไปของการใช้พื้นที่ ตามสภาพพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไป จากตลาดสดที่เดิมจำหน่ายอาหารสดและแห่งจำเป็นต้องมีการแบ่งพื้นที่ตลาดเพื่อให้อุปสนองทุกความต้องการของการใช้งานในพื้นที่

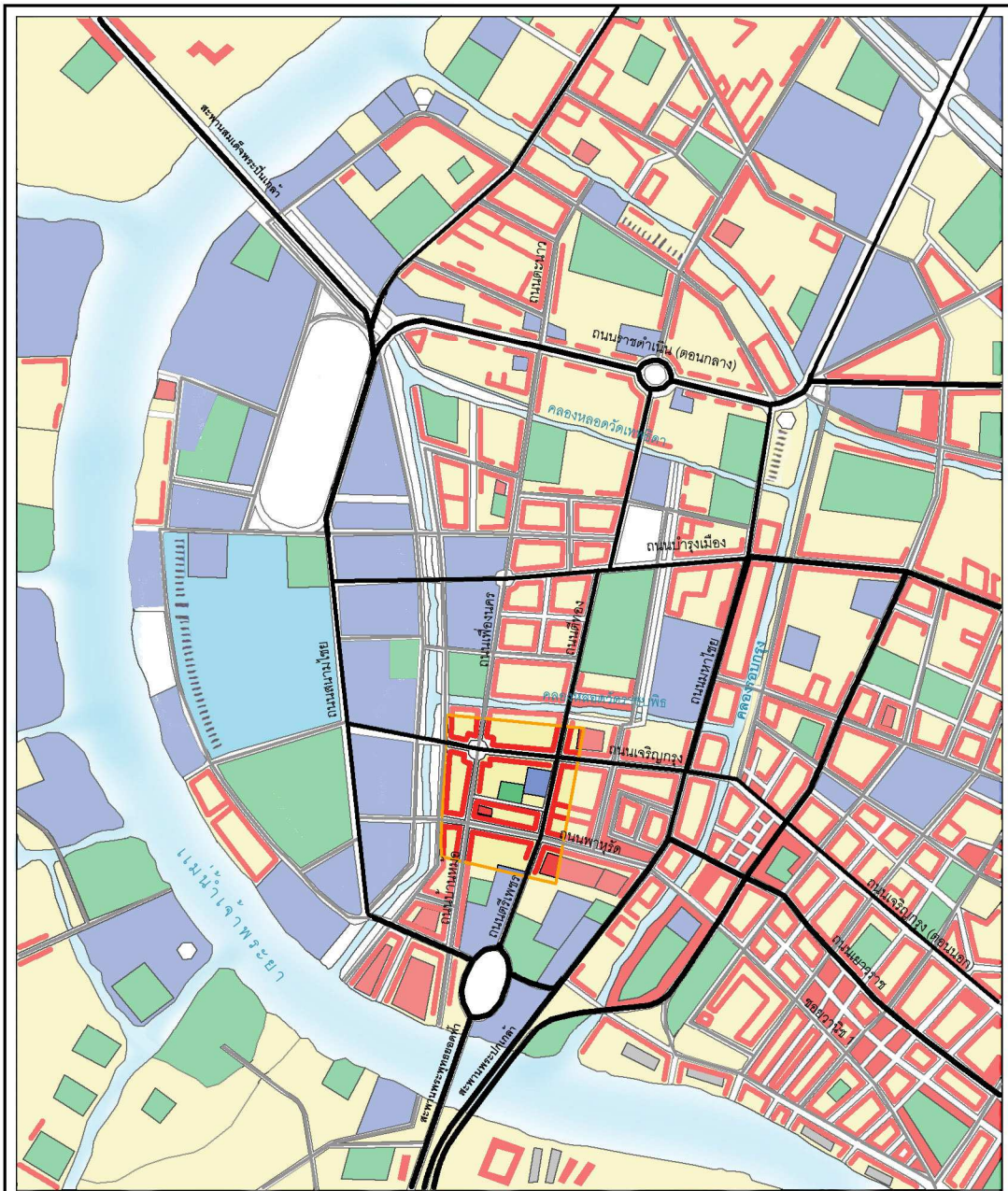
รูป 5.5 การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์อาคารของตลาดบ้านหม้อในปัจจุบัน

ภาพรวมของรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและการใช้ประโยชน์อาคาร ในยุคการพัฒนาบ้านเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7 - 9 (พ.ศ.2468 - ปัจจุบัน พ.ศ.2555) สามารถวิเคราะห์แบ่งย่อยออกเป็น 2 ช่วงระยะ เนื่องจากเป็นยุคที่เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในพื้นที่ โดยระยะที่ 1 เป็นช่วงที่ไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก มีเพียงแค่การเพิ่มขึ้นของจำนวนอาคาร (แผนที่ 5.16)

ภาพรวมของรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและการใช้ประโยชน์อาคาร ในยุคการพัฒนาบ้านเมือง ระยะที่ 2 เป็นช่วงที่ความเจริญทางด้านวัตถุต่างๆ ถูกถ่ายทอดมายังประเทศไทย ทำให้รูปแบบวิถีชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงไป ทั้งรูปแบบของเมือง ที่อยู่อาศัย ตลอดจนวิถีชีวิต อีกทั้งเป็นช่วงที่ระยะเศรษฐกิจตกต่ำ จึงพบการพัฒนาจากการเปลี่ยนแปลงของเดิมมากกว่าการสร้างใหม่เพิ่มเติม ความสำคัญของวังได้ลดบทบาทลง บ้างก็เปลี่ยนสถานะเป็นสถานที่ราชการอย่าง กรมรักษาดินแดน กรมที่ดิน บ้างก็แบ่งทำเป็นอาคารให้เช่าอย่างวังบ้านหม้อ ทั้งนี้ย่านบ้านหม้อเป็นเขตเมืองเก่าที่มีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นมาแต่เดิม รวมทั้งอาคารที่พักอาศัยซึ่งสร้างขึ้นใหม่ในช่วงนี้ จะม่น้อยกว่าในบริเวณอื่นๆ เพราะที่ดินในบริเวณนี้เป็นเป็นเขตใจกลางเมือง ที่ดินส่วนใหญ่เป็นของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เกิดการใช้อาคารลักษณะอยู่อาศัยชั้นบนขายของชั้นล่าง เนื่องจากมีพื้นที่จำกัด และการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างผสมผสานทั้งที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม ศาสนสถาน สถานที่ราชการ สถานศึกษาและศูนย์การค้าจากบริเวณโดยรอบ (แผนที่ 5.17) เมื่อพิจารณาถึงประเภทของพาณิชยกรรมย่อยพบว่า ย่านบ้านหม้อในปัจจุบันเป็นย่านสินค้าอิเล็กทรอนิกส์และยานเครื่องประดับ ซึ่งมีจำนวนร้านมากที่สุดของย่านตามลำดับ นอกนั้นเป็นประเภทอื่นๆ ที่คอยหล่อเลี้ยงชีวิตในพื้นที่ นอกจากร้านค้าอิเล็กทรอนิกส์ที่อยู่อาคารแล้ว ยังพบพาณิชยกรรมอีกประเภท คือหาบเร่แผงลอย ที่จำหน่ายทั้งสินค้าอิเล็กทรอนิกส์และสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ บริเวณเส้นทางสัญจร ที่มีการตั้งร้านแล้วเก็บกลับไปในช่วงตอนเย็น อนึ่งรูปแบบดังกล่าวมีความสะดวกในการหลบหนีการจับกุม อีกทั้งที่ตั้งอยู่บนทางสายรองที่มีเส้นทางเชื่อมต่อไปยังเส้นทางอื่นเพื่อหลบหนีได้อย่างง่ายดาย (แผนที่ 5.18)

จากการวิเคราะห์องค์ประกอบของพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ในยุคการพัฒนาบ้านเมือง ซึ่งเป็นผลต่อเนื่องมาจากยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน พบว่าย่านบ้านหม้อในยุคนี้เริ่มมีความคงตัวขององค์ประกอบหลักต่างๆ แต่จะมีการเปลี่ยนแปลงก็เพียงในเชิงรายละเอียดปลีกย่อย โดยปัจจัยหลักในยุคนี้ที่ทำให้สภาพทางกายภาพของพื้นที่มีการเปลี่ยนแปลง ก็คือการเข้ามาของกิจการวิทยุและโทรทัศน์ในประเทศไทย มีการเปิดร้านจำหน่ายอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์และค่อยๆ เพิ่มจำนวนร้านขึ้น เนื่องจากในพื้นที่ยังพอมือที่ว่างให้เช่าเพื่อทำกิจกรรมทางการค้า เนื่องจากสินค้าที่จำหน่ายมีลักษณะไม่ใหญ่มากนัก หลากหลายและมีราคาถูก จึงทำให้การเข้าถึงสินค้าประเภทนี้เป็นระดับของการเดินเท้า เพื่อเลือกซื้อสินค้า และเปรียบเทียบราคากับร้านในละแวกเดียวกัน ไม่เหมาะที่จะตั้งร้านอยู่ริมถนนสายหลักซึ่งมีรถสัญจรไปมา จึงเกิดลักษณะการเปิดพื้นที่ด้านใน เกิดเป็นซอยทิพย์วารี จากเดิมเป็นเพียงเส้นทางเดินผ่านหลังร้านค้า จนกลายมาเป็นซอยที่เต็มไปด้วยร้านค้าอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ เมื่อคนเยอะ ก็ยังมีการเปิดร้านค้าเพิ่มขึ้น ในขณะที่พื้นที่ค้าขายถูกใช้จนหมด จึงเกิดการแบ่งพื้นที่ภายในอาคาร จากที่อยู่อาศัยก็กลายเป็นที่อยู่อาศัยแบบผสม ชั้นล่างไว้ค้าขาย ส่วนชั้นบนเอาไว้เก็บของและอยู่อาศัย และโครงข่ายการเชื่อมต่อพื้นที่สาธารณะก็มีความคล่องตัวมาตั้งแต่ยุคก่อน ผนวกกับการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาไปยังฝั่งธนบุรี ทำให้สามารถขนส่งสินค้าได้สะดวกรวดเร็ว อีกทั้งยังเป็นการนำการสัญจรของลูกค้าเข้ามาในพื้นที่หรือเพื่อผ่านไปยังพื้นที่อื่นได้เป็นอย่างดี

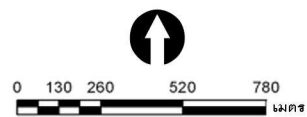
ทั้งนี้ในยุคนี้ รูปแบบพาณิชยกรรมประเภทเครื่องประดับและเพชร ก็ยังคงมีอยู่ เพราะการตั้งร้านริมเส้นทางสัญจรหลักมาตั้งแต่เริ่มต้น และตลอดริมเส้นทางสัญจรถนนเจริญกรุงก็มีร้านค้าลักษณะตึกแถวอาคารพาณิชย์ต่อไปเรื่อยๆ ยาวตลอดทั้งเส้น ทำให้เกิดความรู้สึกปลอดภัย มีคนผ่านไปมา เปรียบเสมือนการเฝ้าระวัง ทำให้เป็นที่รู้จักถึงลักษณะเด่นของรูปแบบพาณิชยกรรมในย่านนี้ แม้ว่าจะมีการเกิดของห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่อย่าง ดิ โอลด์ สยาม พลาซ่า ที่มีวัตถุประสงค์จะให้เป็นที่รวมร้านเพชรบ้านหม้อ แต่กระนั้นก็เป็นไปในลักษณะของการเปิดสาขาเพิ่มเติม ไม่ได้ย้ายออกจากพื้นที่ไปทีเดียว ทำให้ในยุคนี้ ย่านบ้านหม้อยังคงมีรูปแบบพาณิชยกรรมของการค้าเพชรและอิเล็กทรอนิกส์ไปด้วยกัน โดยที่เพชรจะมีร้านรวงเกาะตามถนนสายหลักบริเวณถนนเจริญกรุง ส่วนร้านค้าอิเล็กทรอนิกส์จะอยู่ติดถนนพารุทธ์และถนนพระพิทักษ์ รวมไปถึงซอยทิพย์วารีซึ่งอยู่ถัดเข้าไปด้านใน ทั้งสองรูปแบบนี้เป็นเหตุผลสืบเนื่องมาจากระดับการเข้าถึงที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดรูปแบบสินค้าที่แตกต่างกันด้วย (แผนที่ 5.19)

แผนที่ 5.19 องค์ประกอบเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ยุคการพัฒนาบ้านเมือง

สัญลักษณ์

พื้นที่ศึกษา	ชุมชนที่พักอาศัย
แม่น้ำ คู คลอง	ตลาด
ถนนสายหลัก	ศาสนสถาน สถานศึกษา
ถนนสายรอง	วัด
กำแพง, ประตูเมือง	สถานที่ราชการ
บัณฑิตวิทยาลัย	โกดังสินค้า
อาคารตึกแถว	ที่โล่งว่าง

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร

นายปณต รัตนชุม
ภาควิชาการวางผังภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : จากการวิเคราะห์ และวิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์ (ฐานข้อมูลในสมัยรัชกาลที่ 9), 2542

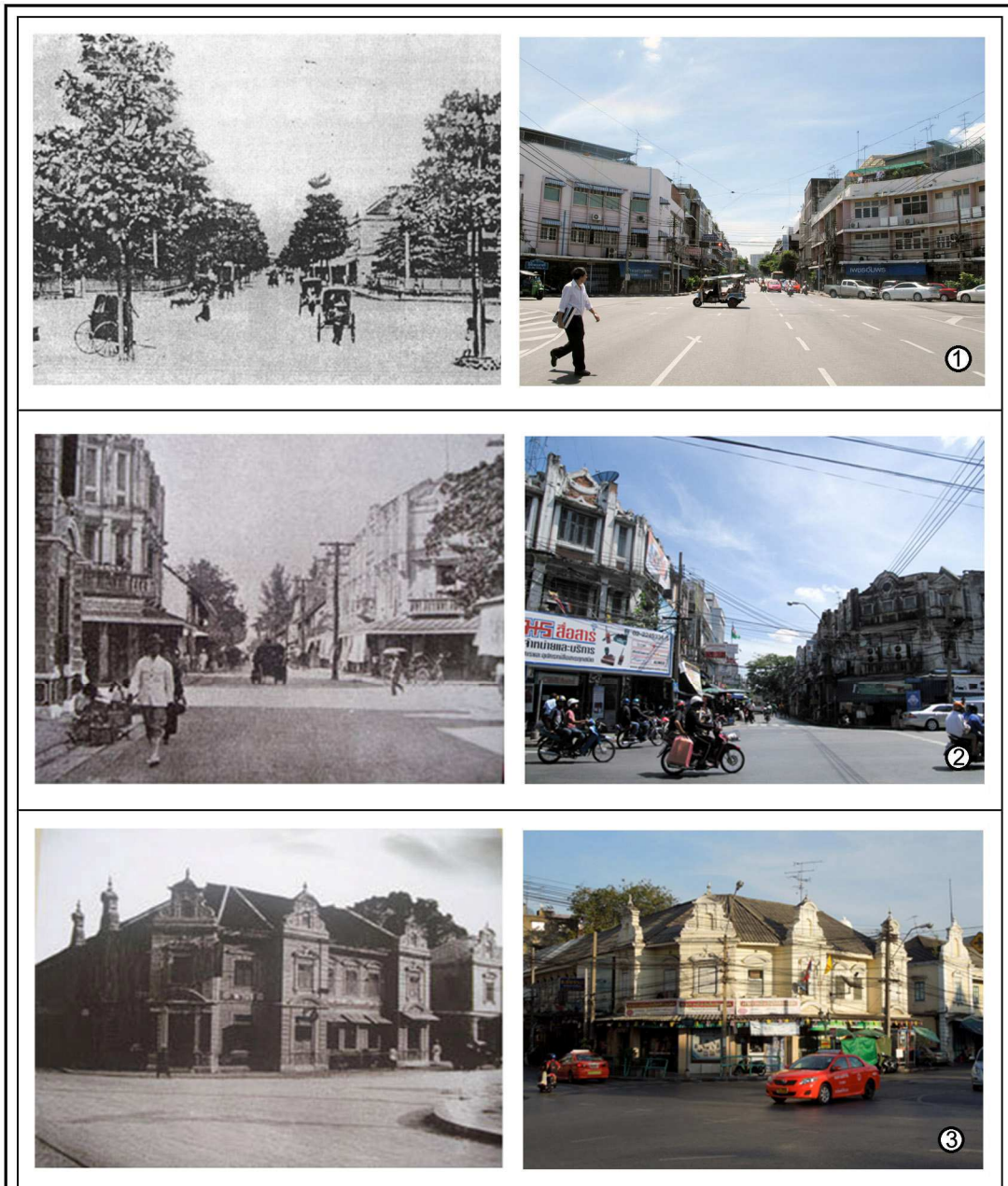
5.4 สรุปพัฒนาการของย่านบ้านหม้อ

5.4.1 พัฒนาการเชิงพื้นที่ของรูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่

ในช่วงที่ย่านบ้านหม้อมีการตั้งถิ่นฐาน มีการพึ่งพาระบบการคมนาคมทางน้ำเป็นส่วนใหญ่ โดยใช้เรือ และแพ ในการสัญจร เป็นระบบโครงข่ายการสัญจรทางน้ำที่แยกย่อยและสามารถเชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาได้ทุกทิศทาง โดยมีเส้นทางหลักอย่างคลองคูเมืองเดิมพาดผ่านพื้นที่ในแนวเหนือใต้ และมีคลองหลอดวัดราชบพิธเป็นโครงข่ายเชื่อมต่อออกไปยังคลองรอบกรุง ก่อนออกสู่มแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนระบบโครงข่ายทางบกเป็นเพียงเส้นทางเดินดินเท่านั้น

ต่อมาได้มีระบบถนนเข้ามา ทำให้บ้านเมืองมีการพัฒนาและปรับปรุงเส้นทางเดินดินที่มีอยู่เป็นถนน และได้มีการเพิ่มจำนวนเส้นทางต่างๆ เพื่อขยายพื้นที่เมืองและการเชื่อมต่อเส้นทาง การสัญจรทั้งภายในย่านบ้านหม้อและย่านการค้าบริเวณใกล้เคียง เกิดเป็นลักษณะระบบตาราง (grid system) ที่ค่อยๆ มีความถี่มากขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะของการเปลี่ยนแปลงโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ที่มักจะมีระบบโครงข่ายการสัญจรและพื้นที่ว่างสาธารณะที่หนาแน่นมากกว่าพื้นที่บริเวณอื่น อีกทั้งยังเป็นระบบโครงข่ายที่ยังคงรูปแบบเดิมเรื่อยมาจนในปัจจุบัน ส่วนการสัญจรทางน้ำและระบบคลองค่อยๆ หายไป หลังจากถูกแทนที่ด้วยระบบถนน และการสัญจรด้วยรถยนต์ รถรับจ้าง และรถลากต่างๆ ที่เข้ามาอำนวยความสะดวกมากขึ้น ทำให้การสัญจรเส้นทางบกยังมีความสำคัญมากขึ้นตามมา

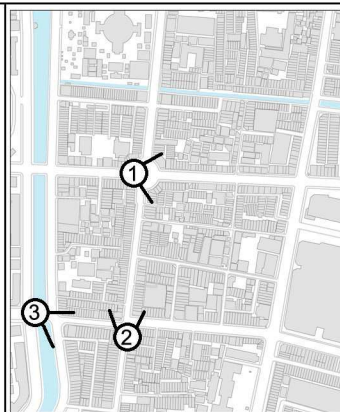
เรื่อยมาจนในปัจจุบัน รูปแบบโครงข่ายการสัญจรหลักในย่านบ้านหม้อยังคงรูปแบบเดิม แม้จะมีการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าฯ เพื่อเชื่อมทางสัญจรทางบกระหว่างฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรีให้ติดต่อกันได้สะดวกแทนการใช้เรือ จึงทำให้ความเจริญแผ่ขยายเข้าไปทางฝั่งธนบุรีได้รวดเร็ว ซึ่งทำให้ย่านบ้านหม้อและบริเวณใกล้เคียงยังมีความคึกคักทางการค้ามากขึ้น เนื่องจากมีความสะดวกในการเข้าถึงจากภายนอกพื้นที่เข้ามาภายในพื้นที่ โดยนอกจากรูปแบบโครงข่ายถนนหลักที่คงรูปแบบเดิมแล้ว ได้มีการสานกันของโครงข่ายที่มีความซับซ้อนมากขึ้น เกิดเป็นระบบตาราง (grid system) ที่มีความถี่มากขึ้น เช่น ซอยทิพย์วารี ตรอกภานุมาศ ตรอกพระพิทักษ์ เพื่อการเข้าถึงในพื้นที่ด้านใน อย่างหลากหลายระดับ ไม่เพียงแต่เส้นทางถนนเพื่อการสัญจรโดยรถยนต์ เนื่องจากมีการใช้ประโยชน์พื้นที่อย่างหนาแน่นบริเวณด้านใน ทำให้เกิดลักษณะซอยและตรอก เพื่อการเข้าถึงพื้นที่ของรถจักรยานยนต์และคนเดินเท้า นอกจากนี้ยังพบลักษณะการเข้าถึงแบบพิเศษ คือการลอดใต้อาคารเพื่อเปิดพื้นที่ด้านในอีกด้วย

รูป 5.6 เปรียบเทียบสภาพโครงข่ายการสัญจรย่านบ้านหม้อ ในอดีตและปัจจุบัน

สัญลักษณ์

- ① บริเวณแยกสี่กั๊กพระยาศรี
- ② บริเวณสี่แยกบ้านหม้อ
- ③ บริเวณเชิงสะพานอุบลรัตน์

not on scale

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ
กรุงเทพมหานคร

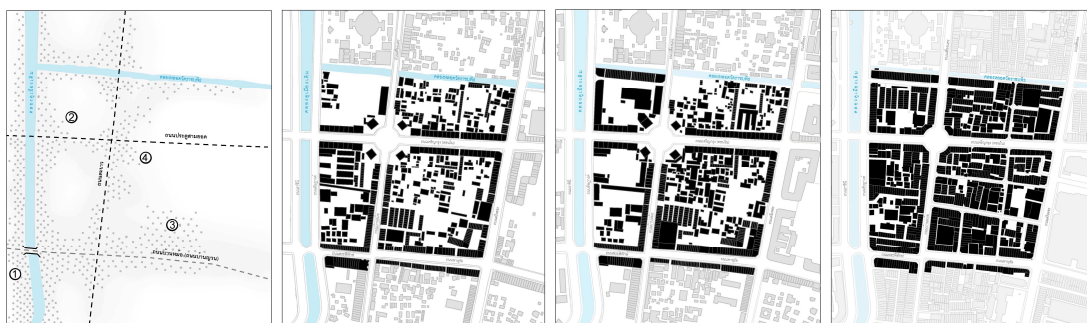
นายปณต รัตน์ชุม
ภาควิชาการวางผังนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : อนุทินกรุงเทพฯ ภาพแห่งความทรงจำ แผนที่ชุมชน และจากการสำรวจ, กรกฎาคม 2554

5.4.2 พัฒนาการเชิงพื้นที่ของรูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง

ในช่วงแรกได้มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในบริเวณริมเส้นทางสัญจรหลักของพื้นที่ ซึ่งก็คือ บริเวณริมคลองคูเมืองเดิม บริเวณถนนตะนาวและถนนบ้านหม้อพบบ้างประปราย ลักษณะของสิ่งปลูกสร้างของประชาชนส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้ เฟิง และกระท่อม ตั้งอยู่ติดๆ กัน จึงทำให้เกิดปัญหาไฟไหม้ตามมาบ่อยครั้ง ส่วนบริเวณถัดไปด้านในพื้นที่จะเป็นพื้นที่ว่างที่เป็นป่าละเมาะ ไม่มีการใช้พื้นที่ในบริเวณดังกล่าว ต่อมาเมื่อมีระบบถนนเข้ามา ทำให้บริเวณพื้นที่ด้านในถูกเปิดเพื่อรองรับความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างตามจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นจากการพัฒนา ภายหลังจากการเกิดการตัดถนนสายใหม่ขึ้น ทำให้เกิดเป็นลักษณะมวลาการเป็นแถวยาววางตัวขนานไปกับแนวถนน มักจะเกาะตัวบริเวณริมถนนสายหลักอย่างเจริญกรุง ถนนบ้านหม้อ ถนนพาหุรัด และถนนตรีเพชร ส่วนในบริเวณที่ถัดเข้าไปจากบล็อกมวลาการแถวยาวริมถนนสายหลักนั้น มีทั้งรูปแบบมวลาการขนาดกลางที่เป็นตึกแถวขนาดเล็ก ซึ่งวางตัวอย่างกระจัดกระจายอยู่ภายในพื้นที่

หลังจากนั้นในช่วงถัดมาเป็นช่วงที่พบว่ามวลาการมีการเปลี่ยนแปลง ทั้งการวางแนวของอาคาร การแบ่งซอย/การรวมแปลงที่ดิน มวลาการอาจมีขนาดหลากหลายผสมกัน ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็นมวลาการขนาดใหญ่ เป็นรูปแบบอาคารประเภทอาคารเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์ขนาดใหญ่ มวลาการขนาดกลาง ส่วนมากมีลักษณะเป็นตึกแถวยาว ทั้งบริเวณริมถนนสายหลักและบล็อกถัดเข้าไปด้านใน และเป็นมวลาการขนาดเล็ก ซึ่งพบว่าจะเกาะกลุ่มกันอย่างไม่เป็นระเบียบบริเวณทางสัญจรระดับรอง ในส่วนของพื้นที่ว่างมีพื้นที่ว่างมีสัดส่วนของพื้นที่ว่างค่อนข้างน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับมวลาการ ขนาดของบล็อกถนนมักมีขนาดเล็ก เนื่องจากต้องรองรับการสัญจรให้เข้าถึงพื้นที่ผิวของอาคารที่มักจะเป็นกิจกรรมการค้าและพาณิชย์กรรมให้ได้มากที่สุดอย่างทั่วถึง (รูป 5.8) เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในการเป็นศูนย์รวมกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของเมือง เนื่องจากมีการใช้พื้นที่อย่างหนาแน่น ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ว่างตามแนวถนนเพื่อการสัญจรเท่านั้น จะเป็นรูปแบบของรถเข็น หาบเร่แผงลอย และการขนส่งของตามร้านต่างๆ

รูป 5.8 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ในแต่ละยุคสมัย

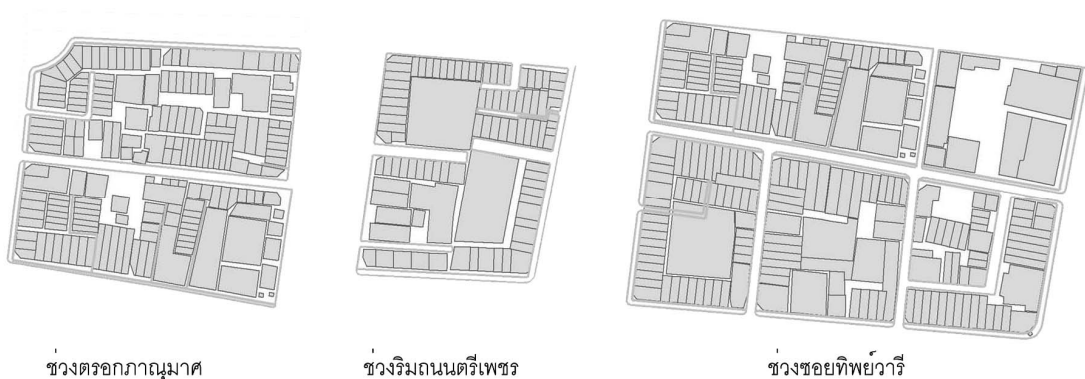
ทั้งนี้เมื่อวิเคราะห์ลักษณะตามหลักโครงสร้างและองค์ประกอบเชิงสัณฐานของเมือง (morphological elements) เพื่อจับตามองการประสานของพื้นที่กับสังคม (socio-spatial dialectic) ซึ่งเป็นการประสานกันทั้งทางด้านกายภาพ สังคมที่รวมด้านเศรษฐกิจอยู่ในตัวแล้ว เกิดจากความพยายามในการแบ่งประเภท/หมวดหมู่ของรูปทรง-โครงสร้างของเมือง โดยแบ่งตามช่วงเวลาต่างๆ ณ เวลาใดเวลาหนึ่งที่เงื่อนไขของสังคม(เศรษฐกิจ) ส่งผลทำให้รูปทรง-โครงสร้างของเมืองเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งพบว่า

- **รูปร่างแปลงที่ดิน (plots)** จะมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า (rectilinear) เป็นส่วนใหญ่ โดยหลากหลายขนาด เนื่องด้วยรูปแบบโครงข่ายการสัญจรในพื้นที่ย่านบ้านหม้อมีลักษณะตารางขนาดใหญ่ จึงทำให้มีลักษณะแปลงที่ดินเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยม

รูป 5.8 รูปร่างแปลงที่ดิน (plots) บริเวณย่านบ้านหม้อ (เรียงตามความถี่ที่พบจากมากไปถึ้น้อย)

- **รูปร่างบล็อกหรือช่วงอาคาร (blocks)** พบว่าจะมีลักษณะเป็นชิ้นเล็กๆ หลายชิ้นมาประกอบกัน (jigsaw) ย่อยในแปลงที่ดินรูปร่างต่างๆ โดยรูปทรงพื้นฐานของแปลงที่ดินแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้า (rectilinear) ประกอบกันกลายเป็น บล็อกอาคาร (block-หนึ่งช่วงถนน) ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป

รูป 5.9 รูปร่างบล็อกหรือช่วงอาคาร (blocks) บริเวณย่านบ้านหม้อ

- ถนน (street) บล็อกของถนนเกิดจากการที่แปลงที่ดินหลายๆ แปลงมารวมกัน ย่านบ้านหม้อซึ่งมีลักษณะของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง จึงพบว่ามีลักษณะของมวดอาคารขนาดเล็กกระจุกตัวกันอย่างหนาแน่น มักจะมีสัดส่วนของพื้นที่ว่างค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับมวดอาคาร และในบริเวณใจกลางพื้นที่เมืองเก่าขนาดบล็อกถนนมักมีขนาดเล็ก เนื่องจากมีการใช้งานพื้นที่อย่างเข้มข้น

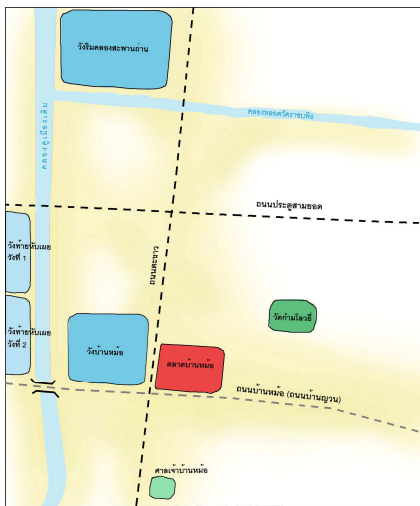

รูป 5.10 ลักษณะบล็อกของถนนและพื้นที่ว่าง บริเวณย่านบ้านหม้อ

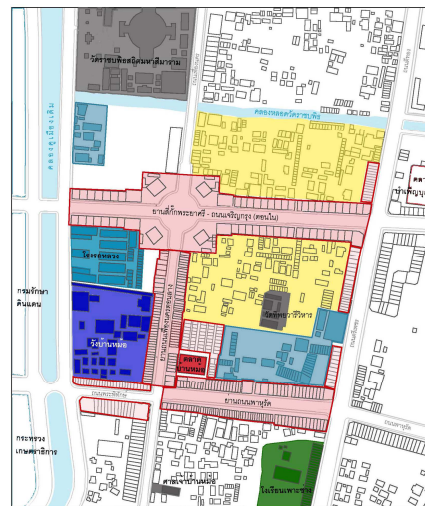
พัฒนาการเชิงพื้นที่ของรูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างบริเวณย่านบ้านหม้อ เกิดขึ้นตามลักษณะของกระบวนการสร้างและเปลี่ยนรูปโครงสร้างทางกายภาพของเมือง (Morphogenesis) ซึ่งจับตามองในลักษณะของการเกิดกระบวนการสร้างและการเปลี่ยนรูปของยุคที่มีการเปลี่ยนถ่าย ผ่านช่วงเวลาเปลี่ยนแปลงไป ในลักษณะของเนื้อเมืองเก่า ถูกปรับเปลี่ยน (replacements - internal reorganization) ทั้งนี้เป็นผลมาจากการพัฒนาและขยายตัวของเมืองจากบริเวณที่เป็นศูนย์กลางเมือง หรือใจกลางเมืองเก่าอย่างเกาะกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นที่ตั้งของย่านบ้านหม้อ จนเกิดเป็นพื้นที่ที่มีองค์ประกอบเชิงสัดส่วนที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ประกอบไปด้วยที่พักอาศัย พาณิชยกรรม อุตสาหกรรมในครัวเรือน และเป็นโครงสร้างเก่าที่มีสภาพทรุดโทรม มีส่วนผสมของโครงสร้างเก่าที่มีประโยชน์ใช้สอยอย่างใหม่ (adaptive reuse) อยู่ปะปนกับโครงสร้างที่เกิดใหม่บนแปลงที่ดินเก่า (urban refill) เช่น การเกิดตึกแถวและบ้านเรือนสมัยใหม่บริเวณด้านในพื้นที่ การค้าขายสินค้าในอาคารเก่า และการเกิดการแบ่งการใช้งานของอาคารตลาดบ้านหม้อ เป็นต้น

โดยกระบวนการเปลี่ยนแปลงเชิงสัดส่วนในส่วนของการปรับเปลี่ยนเนื้อเมืองเก่า (replacements - internal reorganization) ของย่านบ้านหม้อมีลำดับของการปรับเปลี่ยน (A Hierarchy of Morphological Transformation) ดังนี้

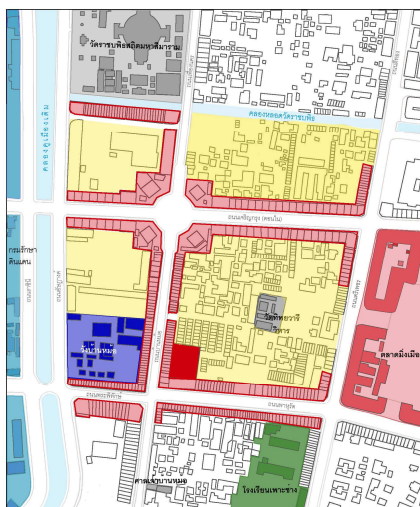
1. การเปลี่ยนแปลงประโยชน์การใช้ที่ดิน-อาคาร ทั้งนี้เป็นผลมาจากเจ้าของกรรมสิทธิ์โดยตรง จากที่ได้อธิบายเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินในปัจจุบันไปแล้วในเนื้อหาบทที่ 4 (แผนที่ 4.5) พบว่าตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เจ้าของกรรมสิทธิ์รายใหญ่อ่างสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์การใช้ที่ดิน-อาคารใน 2 ลักษณะคือ บริเวณที่เป็นที่ตั้งวังเก่า จะถูกปรับเปลี่ยนเป็นที่ทำการของสถานที่ราชการ (รูป 5.11 สังเกตได้จากพื้นที่สีน้ำเงินและฟ้า) และบริเวณที่เป็นตึกแถวริมถนนเจริญกรุง จากเดิมที่เป็นบ้านเรือนไทยได้กลายเป็นตึกพาณิชย์เพื่อทำการค้าขายสิ่งของต่างๆ (รูป 5.11 สังเกตได้จากพื้นที่เหลืองซึ่งเป็นพื้นที่อยู่อาศัยบริเวณริมเส้นทางสัญจรสายหลัก ค่อยๆปรับเปลี่ยนเป็นแถบสีแดง ซึ่งเป็นลักษณะของอาคารพาณิชย์) ส่วนเจ้าของกรรมสิทธิ์รายอื่นๆ ก็ได้มีการให้เช่าต่อมีทั้งเป็นที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรมและเพื่อการพาณิชย์กรรม ทำให้โดยภาพรวมพื้นที่ย่านบ้านหม้อมีความเป็นพาณิชย์กรรม

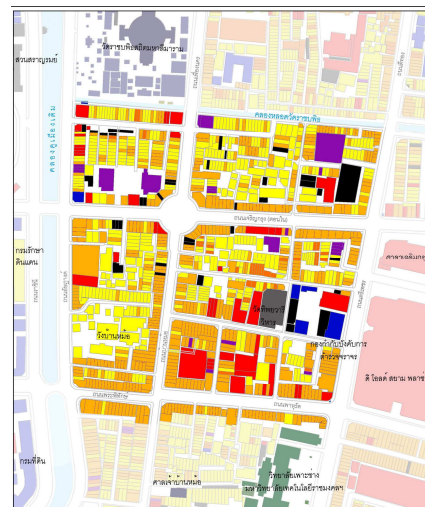
พ.ศ.2394

พ.ศ.2450

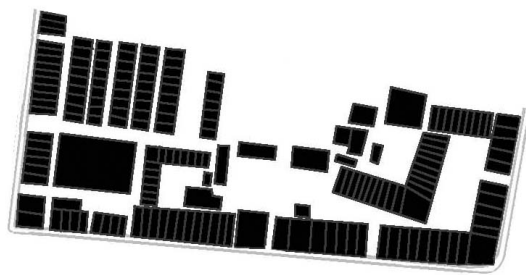
พ.ศ.2475

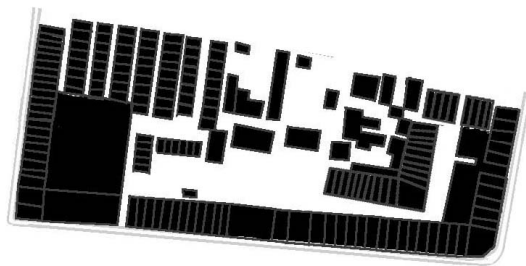
พ.ศ.2550

รูป 5.11 การเปลี่ยนแปลงประโยชน์การใช้ที่ดิน-อาคาร ในแต่ละยุคสมัย

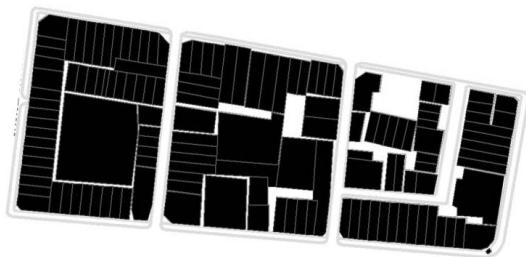
2. การขยายอาคารสู่แปลง-บล็อกเปล่า / เพิ่มความหนาแน่น เนื่องจากย่านบ้านหม้อเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมที่มีลักษณะของการการเหี่ยวร้างการสัญจรอิสระ (natural movement) ในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง และมีแนวโน้มทำให้พื้นที่เกิดการพัฒนาระบบโครงข่ายที่สานกันอย่างหนาแน่นเพิ่มขึ้นอีก เมื่อเวลาผ่านไป เพื่อจะได้มีศักยภาพในการรองรับระดับการสัญจรอิสระที่เพิ่มขึ้นอย่างทวีคูณ มีการเข้าถึงพื้นที่อย่างหลากหลายระดับ เพื่อเข้าถึงตัวสินค้า ทำให้มีการเพิ่มจำนวนร้านค้าขึ้น เกิดความหนาแน่นจนเต็มประสิทธิภาพของพื้นที่

พ.ศ.2450

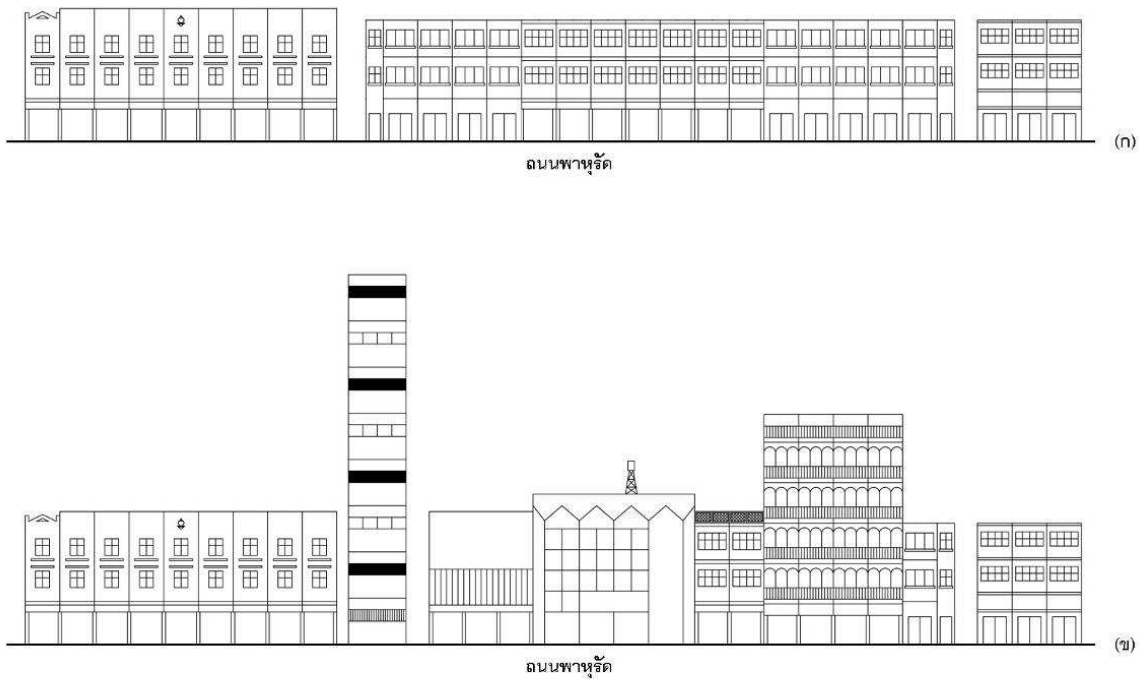
พ.ศ.2475

พ.ศ.2550

รูป 5.12 ลักษณะการขยายอาคารสู่แปลงเพิ่มความหนาแน่น บริเวณตลาดบ้านหม้อ

3. การเพิ่มขึ้นอาคาร จากการออกข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ.2530 ออกมาสำหรับพื้นที่บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นนอก ที่ห้ามมิให้บุคคลใดก่อสร้าง หรือดัดแปลงอาคารบางชนิดหรือบางประเภทรวมไปถึงอาคารที่มีความสูงเกิน 16 เมตร ความสูงอาคารยังคงเดิม แต่ในช่วงก่อนหน้าปี พ.ศ.2530 ได้พบลักษณะอาคารสูงอย่างโดดเด่นมากมาย เนื่องจากการขยายพื้นที่ในแนวราบไม่สามารถกระทำได้ เพราะพื้นที่ถูกใช้อย่างเต็มความสามารถในการรองรับแล้ว จึงเป็นการเพิ่มพื้นที่การค้าขายในแนวตั้ง อีกทั้งยังเป็นโกดังสินค้าไปในตัวเพื่อการกักตุนสินค้า

รูป 5.13 การเปลี่ยนแปลงในลักษณะของอาคารสูง ในยุคพัฒนาบ้านเมือง จากเดิม ระยะเวลาที่ 1 (ก) อาคารตึกแถวบริเวณถนนพหลุรัคจะมีจำนวนชั้นอาคาร 3 ชั้น แต่ต่อมาในยุคเดียวกัน ระยะเวลาที่ 2(ข) อาคารตึกแถวดังกล่าวมีการก่อสร้างใหม่ และเพิ่มจำนวนชั้นอาคารตั้งแต่ 4-9 ชั้น แม้จะเป็นอาคารที่สูงเกิน 19 เมตร ตามข้อกำหนด ทั้งนี้เพราะเป็นก่อสร้างและดัดแปลงอาคารที่กระทำก่อนการออกข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ.2530

รูป 5.14 ลักษณะของอาคารสูงที่สูงโดดเด่น บริเวณถนนพหลุรัค ย่านบ้านหม้อ

4. การเชื่อมแปลงที่ดิน เป็นลักษณะของการรวมแปลงที่ดินเพื่อสร้างสิ่งใหม่ในพื้นที่ พบลักษณะการรวมแปลงที่ดิน จากแปลงย่อยๆ เป็นแปลงขนาดใหญ่ที่มีเจ้าของกรรมสิทธิ์รายเดียวกัน ก่อนที่จะมีการสร้างเป็นตึกแถวเพื่อแบ่งให้เช่า

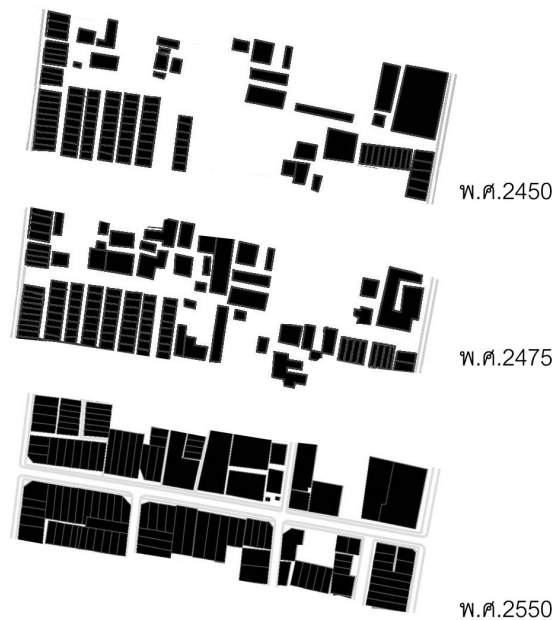
รูป 5.15 ลักษณะการเชื่อมแปลงที่ดิน บริเวณย่านสี่กั๊กพระยาศรี

5. การปรับเปลี่ยนบางส่วน / ทั้งหมดของบล็อกอาคาร เป็นการปรับเปลี่ยนเพื่อทำให้เกิดการใช้งานพื้นที่ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ โดยบริเวณพื้นที่ริมถนนสายหลักอย่างถนนเจริญกรุงและถนนบ้านหม้อ เป็นถนนที่มีการใช้งานสูง สังเกตได้ว่าบริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งของมวลาอาคารรูปแบบอาคารตึกแถวก็ยังคงมีลักษณะเดิม ส่วนบริเวณที่เป็นมวลาอาคารขนาดเล็กริมถนนมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบเป็นตึกแถวในเวลาต่อมา จนเต็มพื้นที่บล็อกอาคาร ซึ่งเป็นลักษณะของพื้นที่พาณิชย์กรรม ยิ่งทำให้ความเป็นย่านพาณิชย์กรรมยังคงอยู่เรื่อยมา

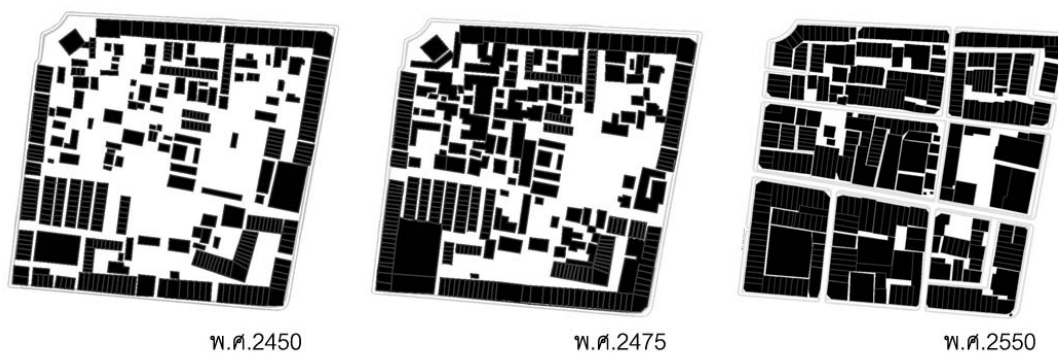
รูป 5.16 ลักษณะการปรับเปลี่ยนของบล็อกอาคาร บริเวณคลองหลอดวัดราชบพิธ

6. การปรับขนาดบล็อกอาคารจากการเปลี่ยนผังถนน มีการปรับเปลี่ยนและหันแนวด้านหน้าอาคารใหม่ เพื่อหันหน้าจ่อติดกับถนน จากเดิมหันหน้าออกตามแนวถนนบ้านหม้อและถนนตีเพชรในแนวนอน ต่อมาเมื่อเกิดซอยทิพย์วารี จึงมีการปรับแนวอาคารเข้าหาในแนวตั้ง อีกทั้งยังมีการซอยย่อยพื้นผิวอาคารเพื่อเพิ่มพื้นที่จำหน่ายสินค้าเป็นจำนวนมากจนเต็มพื้นที่

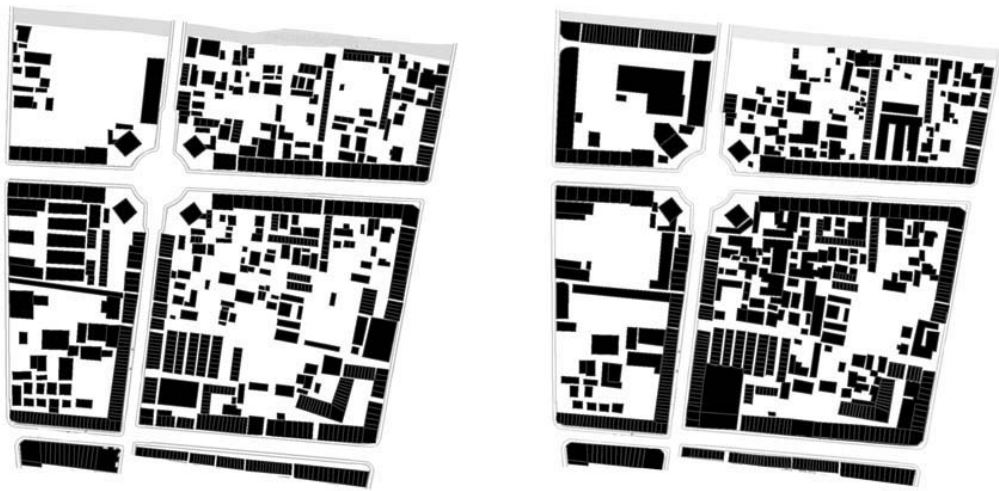
รูป 5.17 ลักษณะการปรับขนาดบล็อกอาคารจากการเปลี่ยนผังถนน ช่วงซอยทิพย์วารี

7. การปรับเปลี่ยนหลายบล็อกอาคารพร้อมๆ กัน เป็นการเปลี่ยนแปลงภายในแต่ละบล็อกที่เกิดขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน ทั้งการเปลี่ยนแปลงประโยชน์การใช้ที่ดิน-อาคาร การขยายอาคารสู่แปลง-บล็อกเปล่า / เพิ่มความหนาแน่น การเพิ่มขึ้นอาคาร การเชื่อมแปลงที่ดิน การปรับเปลี่ยนบางส่วน / ทั้งหมดของบล็อกอาคาร จากบล็อกขนาดใหญ่กลายเป็นบล็อกขนาดย่อยๆ และการปรับขนาดบล็อกอาคารจากการเปลี่ยนผังถนน

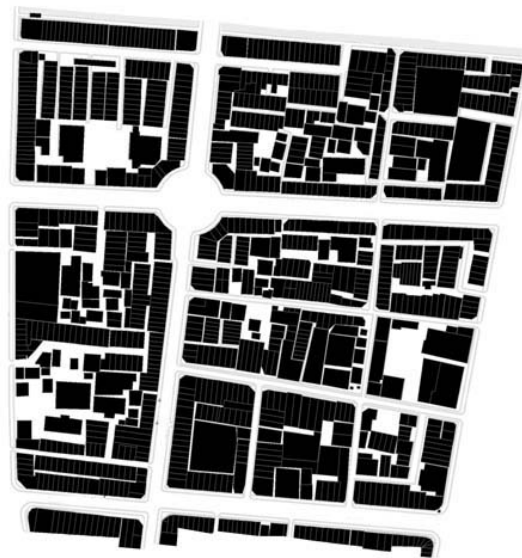
รูป 5.18 ลักษณะการปรับเปลี่ยนหลายบล็อกอาคารพร้อมๆ กัน

8. การเปลี่ยนแปลงทั้งย่าน / ส่วนของเมือง เป็นการมองภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงทุกรายละเอียดของเนื้อเมือง บริเวณย่านบ้านหม้อ ซึ่งมีการใช้พื้นที่อย่างหนาแน่น สังกะสีได้จากจำนวนมวลอาคารที่ค่อยๆ ปรับเปลี่ยน และเพิ่มจำนวนจนมีความหนาแน่นในแต่ละบล็อก เนื่องจากจำนวนร้านค้าเยอะ แสดงว่ามีผู้ต้องการสินค้าจำนวนมาก มีความคึกคักและมีชีวิตชีวาของพื้นที่และผู้ที่เข้ามาทำกิจกรรม รวมไปถึงรูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ที่คงรูปแบบโครงข่ายหลักมาตั้งแต่ในอดีต ในลักษณะรูปแบบตาราง (grid pattern) จากการพัฒนาการต่างๆ ดังกล่าวเป็นผลทำให้ย่านบ้านหม้อมีความเป็นย่านพาณิชยกรรม ที่ยังคงดำรงอยู่ตลอดมา

พ.ศ.2450

พ.ศ.2475

พ.ศ.2550

รูป 5.19 ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทั้งย่านบ้านหม้อ

5.4.3 พัฒนาการเชิงพื้นที่ของรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร

ในช่วงแรกพื้นที่ย่านบ้านหม้อมีการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารแบบผสม กระจายกระจาย ไม่มีการจำแนกประเภทหรือแบ่งย่านที่ชัดเจน โดยมีเพียงย่านที่อยู่อาศัย และศูนย์รวมชุมชนอย่าง ตลาดบ้านหม้อและศาสนสถาน ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะในการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมและพบปะกัน กระจุกตัวกันบริเวณริมคลองคูเมืองเดิมและถนนบ้านหม้อ ส่วนตอนในของพื้นที่ซึ่งเป็นป่าละเมาะ เป็นพื้นที่โล่งกว้างขนาดใหญ่ ไม่มีการใช้งาน ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาระบบโครงข่ายการสัญจรทางถนน ทำให้รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารเปลี่ยนแปลงไป สองข้างทางที่เคยเป็นบ้านไม้ กลายเป็นอาคารที่สร้างด้วยคอนกรีต บ้านที่เคยใช้อยู่ ก็เปลี่ยนรูปแบบกลายเป็นที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชยกรรมและบริการ โดยอาคารตึกแถวพาณิชยกรรมจะเกิดขึ้นทั้งสองฝั่งริมถนน เกิดเป็นย่านพาณิชยกรรมของกลุ่มพ่อค้านานาชาติ จำหน่ายสินค้าอย่างหลากหลาย รวมไปถึงเครื่องประดับ เพชร ทอง ที่ทำให้เกิดความนิยมของ “เพชรบ้านหม้อ” ในเวลาต่อมา ส่วนอาชีพการบ้านหม้อขายนั้นก็ค่อยๆ ลดลงจนหมด เนื่องจากสภาพพื้นที่และความนิยมที่เปลี่ยนไปของสังคม

จวบจนปัจจุบัน การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารประเภทต่างๆ ก็ยังคงเดิม ยกเว้นการใช้ประโยชน์เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและพาณิชยกรรม เนื่องจากย่านบ้านหม้อเป็นเขตเมืองเก่าที่มีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นมาแต่เดิม ซึ่งมักพบรูปแบบของกิจกรรมและการใช้ประโยชน์อาคารประเภทพาณิชยกรรม หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจของพื้นที่เป็นส่วนใหญ่ ค่อยๆ เพิ่มจำนวนมากขึ้นบนพื้นที่อันจำกัด การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็มีบ้างในเชิงรายละเอียด ในส่วนของตึกแถวอาคารพาณิชยกรรมซึ่งกรรมสิทธิ์ที่ดินถูกแบ่งย่อยๆ ซึ่งยากต่อการรวบรวมกันเพื่อพัฒนาเป็นโครงการขนาดใหญ่ ประกอบกับภายหลังการประกาศพื้นที่ที่มีการควบคุมการใช้ที่ดินตั้งแต่ปี พ.ศ.2524 ทำให้พื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างจำกัดหรือเกือบเป็นไปไม่ได้

ทั้งนี้ย่านบ้านหม้อยังเป็นย่านพาณิชยกรรมที่มีรูปแบบผสมผสาน กล่าวคือ มีการใช้เป็นที่อยู่อาศัยร่วมกับทำการค้าขายไปด้วย ซึ่งค่อยๆ เปลี่ยนจากการใช้ประโยชน์ที่ดินจากลักษณะบ้านเดี่ยวที่มีบริเวณ มาสู่การแบ่งพื้นที่ริมถนนปลูกสร้างห้องแถวล้อมรอบเพื่อทำการค้าชั้นล่าง และที่อยู่อาศัยชั้นบน ในส่วนของบริเวณถัดเข้าไปด้านในบริเวณที่กิจกรรมการค้าเข้าไปไม่ถึง ก็ยังคงสภาพที่อยู่อาศัย ส่วนของตลาดบ้านหม้อก็ได้มีการเปลี่ยนการใช้ประโยชน์อาคารเช่นกัน จากเดิมที่จำหน่ายเพียงสินค้าอุปโภคบริโภค มีการเพิ่มการใช้งานเป็นที่จอดรถ และการชอยแบ่งย่อยเป็นร้านค้าอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ ส่วนสินค้าที่มีการจำหน่ายบริเวณย่านบ้านหม้อ ถือว่าเป็นย่านที่มีความหลากหลาย ทั้งเพชร พลอย เครื่องประดับ รวมไปถึงเครื่องเสียง อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ ที่เพิ่งเข้ามามีบทบาทต่อพื้นที่ในช่วงหลังของยุคนี้ เนื่องจากการแข่งขันกันในพื้นที่ทำให้ร้านค้ามีการแบ่งพื้นที่ตัวเองเพื่อให้มีร้านย่อยหลายๆ ร้าน รวมไปถึงมีการตั้งแผงลอยหน้าร้าน

5.5 สรุปความสัมพันธ์ของพัฒนาการเชิงพื้นที่กับรูปแบบพาณิชยกรรมของย่านบ้านหม้อ

รูปแบบพาณิชยกรรมของย่านบ้านหม้อมีความสัมพันธ์ และเกิดจากลักษณะการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของย่าน โดยมีสาเหตุหลักของพัฒนาการเชิงพื้นที่ นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่ (transport and accessibility pattern) เป็นตัวนำ ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง (figure and ground) และรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร (land use/ building use pattern) ตามมา

พัฒนาการเชิงพื้นที่ในช่วงแรกเกิดจากการตั้งฐานริมเส้นทางสัญจรทางน้ำ คอลงคูเมืองเดิม และคลองหลอดวัดราชบพิธ เนื่องจากเป็นเส้นทางที่ใช้สัญจรภายในพื้นที่ และสามารถสัญจรออกสู่ภายนอกพื้นที่ทางแม่น้ำเจ้าพระยา เกิดการกระจุกตัวของมวลาอาคาร เกิดย่านเป็นที่อยู่อาศัยและการพาณิชยกรรมในครัวเรือน และเนื่องจากความสะดวกของเส้นทางสัญจรในบริเวณที่ตั้งย่าน ทำให้สามารถขนส่งสินค้าไปยังพื้นที่อื่นๆ ใกล้เคียงได้อย่างสะดวก โดยรูปแบบของพาณิชยกรรมในช่วงนี้คือการปั้นหม้อดิน ซึ่งเป็นที่มาของย่านบ้านหม้อ

ช่วงต่อมาเมื่อรูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงพื้นที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบจากการพึ่งพาทางน้ำ กลายเป็นพึ่งพาการสัญจรทางบกแทน โดยถนนที่ตัดขึ้นมีหลายเส้นทางสานกันเป็นระบบโครงข่ายตัดกันในพื้นที่ และทำให้เกิดอาคารตึกแถวพาณิชยกรรมเกาะตัวริมถนนดังกล่าว จากที่ตั้งของอาคารตึกแถวเหล่านี้ตั้งอยู่ริมถนนสายหลักของพื้นที่ มียานพาหนะสัญจรไปมาอยู่ตลอด จึงทำให้ลักษณะของสินค้าที่จำหน่ายเป็นสินค้าที่มีราคาแพง จำพวกเครื่องประดับ ซึ่งเป็นที่มาของ “เพชรบ้านหม้อ” เนื่องจากร้านแต่ละร้านหันหน้าเข้าหากันและมีผู้คนผ่านไปมา ทำให้เกิดความรู้สึกปลอดภัย เปรียบเสมือนสายตาที่คอยสอดส่องซึ่งกันและกัน

เรื่อยมาจนในยุคปัจจุบัน โครงข่ายการสัญจรมีการสานกันอย่างซับซ้อนและมีความถี่เพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเต็มประสิทธิภาพและมีความหนาแน่นมวลาอาคารที่มากขึ้น ส่วนพื้นที่ว่างค่อยๆ ลดลงอย่างเห็นได้ชัด เกิดการปรับเปลี่ยนรายละเอียดเชิงพื้นที่ โดยมีเส้นทางย่อยแต่ส่งผลต่อรูปแบบพาณิชยกรรมในช่วงนี้ คือบริเวณซอยทิพย์วารี ซึ่งเป็นเส้นทางที่เชื่อมถนนบ้านหม้อกับถนนตรีเพชร เนื่องจากในช่วงหลังได้มีร้านค้าจำพวกอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เข้ามาเปิดขายในพื้นที่ ทำรายได้ได้ดี และสามารถเดินทางมาได้สะดวก จึงทำให้ค่อยๆ มีร้านอื่นเข้ามาจำหน่ายสินค้าประเภทเดียวกันใกล้ๆ กัน ทำให้เกิดการแข่งขันกันขึ้น และเมื่อร้านเพิ่มจำนวนมากขึ้นบนพื้นที่อันจำกัด ทำให้เกิดการแบ่งซอยแปลงพื้นที่เพื่อจำหน่ายสินค้า อีกทั้งยังเกิดลักษณะของหาบเร่แผงลอย ซึ่งตั้งล้อออกมาบนเส้นทางสัญจร และค่อยเก็บกลับไปในตอนเย็น และยังคงเป็นลักษณะเช่นนี้อยู่ในย่านบ้านหม้อ และย่านการค้าอื่นใกล้เคียง

5.6 สรุปความสัมพันธ์และปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการเชิงพื้นที่กับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม

จากการศึกษาพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ และการศึกษาสภาพเศรษฐกิจและสังคมของเมือง พบว่ามีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ถึงแม้การศึกษาในครั้งนี้จะเป็นการศึกษาถึงพัฒนาการของเชิงพื้นที่เป็นหลัก แต่ก็ไม่ได้ละเลยที่จะลดทอนรายละเอียดของพัฒนาการทางด้านอื่นของย่านบ้านหม้อ อย่างพัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับส่งกระทบไปมาต่อกันกับพัฒนาการเชิงพื้นที่ ตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน ดังนี้

- ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ สมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2394)

ย่านบ้านหม้อในยุคนี้ เป็นยุคแห่งการเริ่มต้นของที่มา “ย่านบ้านหม้อ” บนที่เกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก บริเวณฝั่งตะวันออกของคลองคูเมืองเดิมทางด้านใต้ เป็นช่วงที่มีพัฒนาการมาจากปัจจัยทางสังคม ซึ่งส่งผลกระทบต่อกายภาพ และมีการปรับตัวให้เข้ากับพื้นที่ จนนำไปสู่การค้าขายในปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ โดยมีรายละเอียดปัจจัยต่างๆ ดังนี้

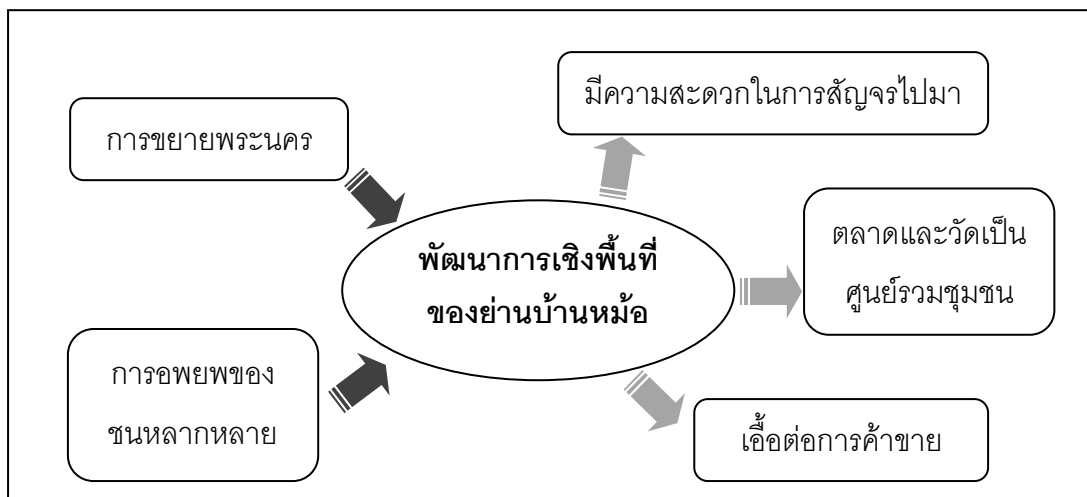
1) การขยายขอบเขตพระนคร ภายหลังจากมีการย้ายเมืองจากกรุงธนบุรี มายังฝั่งตรงข้ามคือฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นบริเวณที่มีกลุ่มชนชาวจีนอาศัยมาอยู่ก่อน จึงจำเป็นที่จะต้องหาบริเวณที่อยู่ใหม่ทดแทนอย่างสามเพ็ง และบริเวณบ้านหม้อในปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของคนไทยแท้ที่อยู่มาแต่ดั้งเดิมเช่นกัน ทำให้เป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานขึ้น

2) การอพยพของชนหลากหลายชาติ เกิดขึ้นต่อเนื่องจากการขยายขอบเขตพระนคร เนื่องจากมีพื้นที่ว่างแล้ว แต่พลเมืองยังบางเบา ผนวกกับหลากหลายที่มาของชนดังกล่าว ทั้งชาวมอญเก่าที่อพยพมาตั้งแต่ภายหลังกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งที่ 2 ชาวจีนที่ลี้ภัยทางการเมือง ชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนมา ผนวกกับกลุ่มคนพื้นถิ่นเดิม จึงทำให้ย่านบ้านหม้อเต็มไปด้วยกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติ ทั้งจีน มอญ ลาว ญวน และเขมร เกิดกิจกรรมที่หลากหลายและมีความคึกคัก

3) มีความสะดวกในการสัญจรไปมา เนื่องจากในยุคนี้ซึ่งเป็นสมัยแรกที่มีการตั้งถิ่นฐานพร้อมๆ กับการเกิดกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้คนยังคงลักษณะวิถีเดิม คือการอาศัยอยู่กับแหล่งน้ำ และใช้เส้นทางแม่น้ำ คู คลองในการสัญจร ส่วนเส้นทางถนนปรากฏเพียงเส้นทางเดินดินธรรมดา

4) เอื้อต่อการค้าขาย จากสภาพแหล่งที่ตั้งของย่าน ความสะดวกในการสัญจร ผนวกกับความหลากหลายของกลุ่ม และความชำนาญพิเศษ ทำให้เป็นจุดเริ่มของย่านพาณิชย์กรรม

5) ตลาดและวัดเป็นศูนย์รวมชุมชน เนื่องจากเป็นสถานที่ที่ทุกคนได้มีโอกาสเข้าไปใช้งาน และร่วมทำกิจกรรม ทำให้มีโอกาสได้พบปะ พูดคุยเจรจากัน อีกทั้งวัดก้ามไผ่(หรือ วัดทิพยวารีวิหาร ในเวลาต่อมา) และศาลเจ้าบ้านหม้อ ก็เปรียบดั่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ที่ทุกคนศรัทธาและเคารพ จึงร่วมกันจัดสร้างให้มีขึ้นตั้งแต่ระยะแรกในการตั้งถิ่นฐาน

แผนภูมิ 5.1 ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ในยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ สมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2394)

- ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ.2394 - พ.ศ.2468)

ยุคนี้เป็นช่วงที่บ้านเมืองมีการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาบ้านเมือง โดยรับเอาวิทยาการต่างๆ จากทางตะวันตกมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับประเทศไทย และเพื่อแสดงออกถึงความก้าวหน้าของประเทศ โดยมีนโยบายหรือปัจจัยทางด้านสังคมที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ จนนำไปสู่การสร้างรูปแบบพาณิชยกรรมที่หลากหลายขึ้นในพื้นที่ โดยมีรายละเอียดปัจจัยต่างๆ ดังนี้

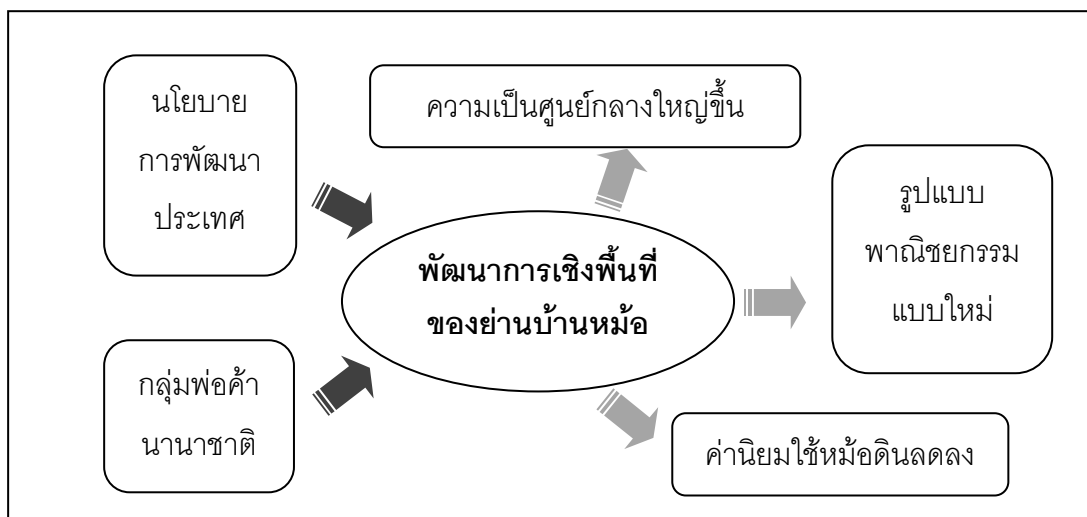
1) นโยบายการพัฒนาประเทศ เป็นสาเหตุหลักของการเปลี่ยนแปลงในยุคนี้ ทำให้เกิดการตัดถนนที่ได้มาตรฐานขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย และเป็นถนนที่ใช้ในการเชื่อมต่อกันในแต่ละย่านที่ถนนพาดผ่าน ภายหลังจากนั้นก็เกิดถนนสายอื่นๆ ตามมาเชื่อมต่อกัน เกิดเป็นรูปแบบระบบโครงข่ายที่ยังคงรูปแบบเดิมมาจนถึงทุกวันนี้

2) รูปแบบพาณิชยกรรมแบบใหม่ ภายหลังจากการเกิดการตัดถนน พื้นที่สองข้างถนนก็ถูกพัฒนาไปด้วย จากบ้านเรือนไม้ได้กลายเป็นตึกแถวเพื่อการพาณิชย์ ที่จำหน่ายสินค้าสมัยใหม่

3) กลุ่มพ่อค่านานาชาติ ได้เข้ามาทำการเปิดร้านเพื่อจำหน่ายสินค้าที่มาจากเมืองของตนทางตะวันตก เป็นสินค้าชั้นดี ราคาสูงและแปลกใหม่สำหรับคนไทยในสมัยนั้น ต่อมาก็เป็นกลุ่มพ่อค้าชาวจีนเข้ามาแทนที่แบบผสมผสาน และกลายเป็นย่านค้าเพชรรัตนเจริญรุ่งในเวลาต่อมา เพราะทำเลที่ตั้งร้านเอื้อต่อการผ่านไปมา เหมาะแก่การจำหน่ายสินค้าราคาสูง

4) ความเป็นศูนย์กลางใหญ่ขึ้น จากเดิมที่มีเพียงตลาดและวัด ตอนนี้อยู่เป็นทั้งย่าน

5) ค่านิยมใช้หม้อดินลดลง ทำให้อาชีพการปั้นหม้อสูญหายไป ด้วย เนื่องจากมีค่านิยมใหม่ในการใช้ภาชนะแบบใหม่มาแทนที่

แผนภูมิ 5.2 ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ในยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ.2394 - พ.ศ.2468)

- ยุคการพัฒนาบ้านเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7 - 9 (พ.ศ.2468 - ปัจจุบัน พ.ศ.2555)

เป็นยุคที่รูปแบบระบบโครงข่ายการสัญจรหลักคงที่และเสถียรแล้ว จะมีการเปลี่ยนแปลงในเชิงปลีกย่อยเท่านั้น และการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยทางด้านสังคมอย่างการเข้ามาของกิจการวิทยุ-โทรทัศน์ในประเทศไทย ได้มีการตั้งร้านจำหน่ายสินค้าจากเดิมเพียงไม่กี่ร้าน ค่อยทวีคูณเพิ่มมากขึ้น จนกลายเป็นย่านที่มีอัตลักษณ์และความโดดเด่นในเรื่องของสินค้าอิเล็กทรอนิกส์ ในขณะเดียวกันมนต์เสน่ห์ของการเป็นย่านค้าเพชรก็ยังคงมีอยู่ ควบคู่กันไป โดยมีรายละเอียดปัจจัยต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กันกับพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ดังนี้

1) เมืองขยายใหญ่ บ้านหม้อกลายเป็นใจกลางเมืองเก่า ยุคนี้กรุงเทพมหานครได้ขยายออกไปกว้างขวางมาก ไม่ได้จำกัดความเป็นเมืองอยู่แค่เพียงในรั้วกำแพง ตามการพัฒนาของบ้านเมืองและการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ทำให้ต้องหาพื้นที่เพื่อรองรับกิจกรรมต่างๆ มากขึ้น ย่านบ้านหม้อจึงกลายเป็นพื้นที่ใจกลางเมืองเก่าไป แต่ยังคงซึ่งความเป็นย่านพาณิชย์กรรม แม้วันเวลาผ่านไป สินค้าจะเปลี่ยนประเภทไป ทั้งนี้เพราะรูปแบบโครงสร้างเมืองเดิมยังคงอยู่และปัจจัยทางด้านสังคมที่ปรับเปลี่ยนวิถีตามการเปลี่ยนแปลง

2) การเพิ่มขึ้นของระดับการสัญจรอิสระ ที่มีทั้งระดับสูงและต่ำ เกิดเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายในการเข้าถึงและการใช้งาน ทั้งพาณิชย์กรรมและที่อยู่อาศัย

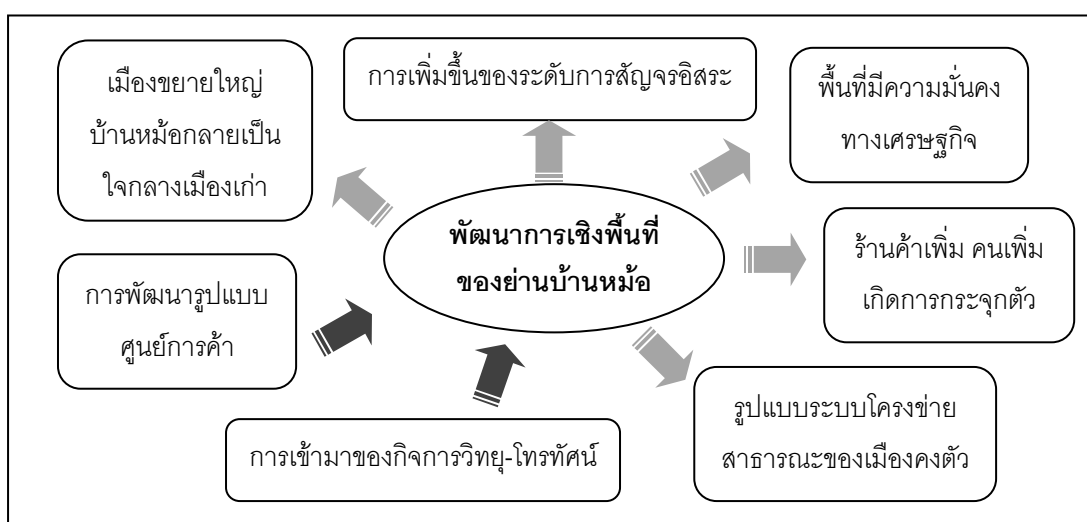
3) รูปแบบระบบโครงข่ายสาธารณะของเมืองคงตัว เนื่องจากเมืองขยายออกไป พื้นที่เก่าที่มีการใช้งานอย่างเข้มข้นแล้วก็จะเกิดลักษณะคงที่ จะมีการเปลี่ยนแปลงเพียงแค่การไปเชื่อมต่อกับย่านอื่นๆ บริเวณใกล้เคียง ซึ่งทำให้ระบบโครงข่ายสาธารณะยังทำหน้าที่ได้ดียิ่งขึ้น

4) ร้านค้าเพิ่ม คนเพิ่ม เกิดการกระจุกตัวหนาแน่น เมื่อเกิดการเชื่อมต่อกันในพื้นที่มากขึ้น ทำให้การสัญจรอิสระสูงขึ้นตาม ร้านค้าก็ยิ่งเพิ่ม ผู้คนก็ยิ่งเยอะขึ้นตาม จนเป็นการกระจุกตัวรวมกันบริเวณชอปปิงควอเตอร์ เนื่องจากเป็นถนนสายรองที่เชื่อมต่อไปยังที่อื่นได้ อีกทั้งยังเกิดรูปแบบของหาบเร่แผงลอยบนถนน หนึ่งเป็นเพราะระดับการเข้าถึงที่สามารถใช้ได้เพียงรถจักรยานยนต์ และการเดินเท้า ซึ่งเหมาะกับการที่ต้องเดินเลือกซื้อหา และเปรียบเทียบราคาสินค้าในละแวกเดียวกัน ในส่วนของริมถนนสายหลัก เป็นย่านที่จำหน่ายเครื่องประดับเพชรพลอยตามเดิม เนื่องจากเป็นถนนสายหลัก มีคนผ่านไปมาเยอะ สามารถเป็นสายตาที่คอยเฝ้ามองอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเหมาะกับสินค้าประเภทของมีค่า ที่เพียงแค่จอดรถหน้าร้านแล้วเข้าไปเลือกซื้อ

5) พื้นที่ที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ภายหลังจากรูปแบบโครงข่ายและการกระจุกตัวของร้านค้าต่างๆ และรูปแบบของสินค้าที่มีความหลากหลายเพิ่มขึ้นแล้ว ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจที่ดีขึ้นตามมาด้วย สามารถสังเกตการณ์ยืนยันความเป็นพื้นที่ที่มีความมั่งคั่งของย่านบ้านหม้อและใกล้เคียง ได้จากการมีธนาคารถึง 8 แห่งตั้งอยู่รายรอบในบริเวณย่านบ้านหม้อ

6) การพัฒนารูปแบบศูนย์การค้า เกิดการพัฒนาเพื่อการพาณิชย์กรรมขนาดใหญ่ อย่างศูนย์การค้าดิโอล์ด สยาม พลาซ่า ซึ่งเป็นการพาณิชย์กรรมแบบเบ็ดเสร็จในที่เดียว แม้จะรวบรวมความหลากหลายของประเภทสินค้าไว้ในที่เดียว หนึ่งในนั้นคือ ร้านเพชร แต่อย่างไรก็ดีร้านเพชรเก่าแก่ยังคงเปิดร้านบริเวณย่านบ้านหม้อดังเดิม เนื่องด้วยชื่อเสียงและการไว้วางใจของลูกค้าประจำ แม้อาจมีสาขาที่อื่นเพิ่มเติมบ้าง แต่ต้นตำรับยังคงอยู่

7) การเข้ามาของกิจการวิทย์-โทรทัศน์ ได้นำเอาเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาด้วย รวมทั้งอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ เข้ามาเปิดในย่าน จากไม่กี่ร้านกลายเป็นย่านที่ขึ้นชื่อในปัจจุบัน

แผนภูมิ 5.3 ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ในยุคการพัฒนาบ้านเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7 - 9 (พ.ศ.2468 - ปัจจุบัน พ.ศ.2555)

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร มีวัตถุประสงค์ของการศึกษา ดังนี้

1) ศึกษาประวัติความเป็นมา ตลอดจนพัฒนาการเชิงพื้นที่ สังคม และเศรษฐกิจของย่านบ้านหม้อตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

2) ศึกษาปัจจัยที่มีผลพัฒนาการของพื้นที่ อันนำไปสู่การระบุเงื่อนไขเชิงพื้นที่ที่สำคัญที่สามารถทำให้ย่านการค้าเก่าอย่างย่านบ้านหม้อ สามารถดำรงความมีชีวิตชีวาของรูปแบบการค้าพาณิชย์กรรมอยู่ได้

3) เสนอแนะแนวทางเบื้องต้นของการพัฒนาฟื้นฟูพื้นที่ย่านบ้านหม้อ และการประยุกต์ใช้กับพื้นที่ย่านการค้าเก่าอื่นๆ ในกรุงเทพฯ

โดยการสรุปผลการวิจัยจะสรุปตามวัตถุประสงค์ โดยแบ่งตามหัวข้อหลัก ดังต่อไปนี้

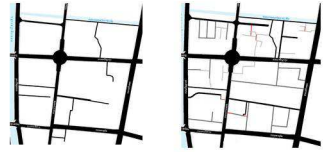
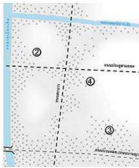

6.1 พัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ

เป็นการอธิบายโดยสรุปของแต่ละประเด็นที่ทำการศึกษาตามการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยที่ก่อให้เกิดพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ ในลักษณะตารางวิเคราะห์ ดังนี้ (ตาราง 6.1)

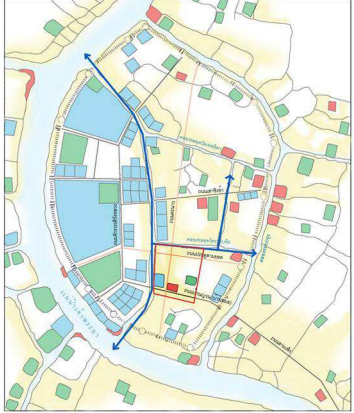

ตาราง 6.1 สรุปการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยที่ก่อให้เกิดพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ

ประเด็นที่ศึกษา	ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ สมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2394)	ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ.2394 - พ.ศ.2468)	ยุคการพัฒนาบ้านเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7 - 9 (พ.ศ.2468 - ปัจจุบัน พ.ศ.2555)	สรุป
1. ความเป็นมา และสภาพทั่วไปของพื้นที่	<p>ย่านบ้านหม้อในช่วงสมัยแรกเป็นที่อยู่ของชนหลากหลายเชื้อชาติ ตั้งบ้านเรือนเรียงรายตามสองฝั่งคลองคูเมืองเดิม จนกระทั่งถึงถนนเจริญกรุงบรรจบกับหัวมุมวังสราญรมย์ โดยสภาพพื้นที่และบ้านเรือนเป็นป่าละเมาะแบบบ้านนอกทั่วไป เป็นย่านที่ติดต่อค้าขายกันเป็นส่วนมาก</p>	<p>ครั้นบ้านเมืองเจริญขึ้น เกิดการตัดถนนที่ได้มาตรฐาน อาคารบ้านเรือนก็เปลี่ยนแปลงไปตามสมัย การทำมาหากินก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย เมื่อสร้างตึกแถวเป็นย่านการค้าขึ้น มีบริษัทห้างร้านตั้งอยู่สองฟากถนน เรียงรายกันไปตลอดมากมาย ขายสินค้าข้าวของเครื่องใช้ ส่วนอาชีพบ้านหม้อค่อยๆ หมดยุคไปตามความนิยม</p>	<p>เมื่อกิจการวิทยุ-โทรทัศน์เข้าสู่ประเทศไทย ความนิยมเกี่ยวกับเทคโนโลยีด้านวิทยุ-โทรทัศน์ได้เพิ่มมากขึ้น จึงเริ่มมีการเปิดกิจการ ซึ่งได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย จนในปัจจุบันกลายเป็นย่านที่มีชื่อเสียงด้านอุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ ควบคู่ไปกับสินค้าจำพวกเครื่องประดับ ที่มีการใช้พื้นที่และอาคารพาณิชย์กรรม อย่างหนาแน่นและมีเอกลักษณ์ในพื้นที่สูง</p>	<p>ย่านบ้านหม้อตั้งอยู่บริเวณทางตอนใต้ของคลองคูเมืองเดิม บนเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยและมีการบ้านหม้อขายจนเป็นที่มาของย่าน เมื่อเกิดถนนขึ้น การสัญจรทางน้ำค่อยๆ ลดหายไป บ้านเมืองเริ่มเจริญขึ้น บริเวณที่มีถนนตัดผ่านเกิดเป็นลักษณะของตึกแถวพาณิชย์ ที่จำหน่ายสินค้าหลากหลายรวมไปถึงเพชร และสินค้าอิเล็กทรอนิกส์ในเวลาต่อมา</p>
2. รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร	<p>มีการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารแบบผสมกระจาย มีที่ตั้งตามบริเวณริมคลองคูเมืองเดิม ถัดไปด้านในเป็นป่าละเมาะ ไม่มีการจำแนกประเภทหรือแบ่งย่านที่ชัดเจน รูปแบบที่ไม่ค่อยหลากหลายนัก โดยมีเพียงย่านที่อยู่อาศัย ตลาดบ้านหม้อ และศาสนสถาน ทั้งนี้ยังเป็นย่านที่มีความหลากหลายของผู้คน และกิจกรรม</p> 	<p>เป็นช่วงที่บ้านเมืองมีการปรับเปลี่ยนนโยบายเพื่อการพัฒนาชาติบ้านเมือง จากการพัฒนาระบบเส้นทางถนน ก็ได้ทำให้รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารเปลี่ยนแปลงไป โดยอาคารตึกแถวพาณิชย์กรรมจะเกิดขึ้นทั้งสองฝั่งริมถนน เกิดเป็นย่านพาณิชย์กรรมของกลุ่มพ่อค้านานาชาติ ส่วนอาชีพการบ้านหม้อขายนั้นค่อยๆ ลดลงจนหมด ตามความนิยม</p> 	<p>มีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นตามลักษณะของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง และค่อยๆ เพิ่มจำนวนมากขึ้นบนพื้นที่อันจำกัด ยังเป็นย่านพาณิชย์กรรมที่มีรูปแบบผสมผสาน ส่วนสินค้าที่มีการจำหน่ายบริเวณย่านบ้านหม้อนั้น มีความหลากหลายของสินค้า ทั้งเครื่องประดับและอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ ที่เพิ่งเข้ามามีบทบาทต่อพื้นที่ในช่วงหลังของยุคนี้</p> 	<p>มีการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคารที่ค่อย ๆ หนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ ตามการขยายตัวและเติบโตของเมือง แต่ทั้งนี้ในภาพรวม ย่านบ้านหม้อยังคงความเป็นพื้นที่พาณิชย์กรรมมาโดยตลอด</p>

ตาราง 6.1 สรุปรูปการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยที่ก่อให้เกิดพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ (ต่อ)

ประเด็นที่ศึกษา	ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ สมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2394)	ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ.2394 - พ.ศ.2468)	ยุคการพัฒนาบ้านเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7 - 9 (พ.ศ.2468 - ปัจจุบัน พ.ศ.2555)	สรุป
3. รูปแบบ โครงข่ายการ สัญจรและการ เข้าถึงของพื้นที่	มีการพึ่งพาระบบการคมนาคมทางน้ำเป็น ส่วนใหญ่ เพราะความผูกพัน วิถีที่ประเพณี ปฏิบัติมาแต่ครั้งอดีต ในส่วนของการสัญจร ทางบก เป็นลักษณะถนนที่มีสภาพทางเดิน แคบๆ ลักษณะถนนดินหรือถนนถมทราย เกิดถนนสายย่อยเพื่อเชื่อมโยงบริเวณ โดยรอบ 	เกิดถนนที่ได้มาตรฐานขึ้นในประเทศไทย โดยปรับปรุงจากเส้นทางที่มีอยู่เดิม เพื่อ การเชื่อมโยงถึงกันกับย่านการค้าบริเวณ ใกล้เคียง เป็นลักษณะระบบตาราง (grid system) ที่มีระบบโครงข่ายการสัญจรและ พื้นที่ว่างสาธารณะที่หนาแน่นมากกว่าพื้นที่ บริเวณอื่น การสัญจรทางน้ำค่อยๆ หายไป 	มีความคงรูปแบบเดิมแม้จะมีการสร้าง สะพานพระพุทธยอดฟ้าฯ ทำให้ถนน เปลี่ยนอาจทำให้ความคึกคักลดลงไป บ้าง แต่ความนิยมยังคงมีอยู่ ทั้งยังมี ในส่วนของการเพิ่มเติมของถนนซอยย่อย เพื่อเพิ่มพื้นที่การเข้าถึง 	ในระยะแรกเป็นการพึ่งพาระบบการ สัญจรทางน้ำเป็นหลัก เนื่องจากความ ผูกพัน ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนขึ้น รถได้ เข้ามาทำหน้าที่แทนเรือ ระบบการ สัญจรทางน้ำค่อยๆ หายไป และเมื่อ เมืองมีการขยายตัวมากขึ้น โครงข่าย ถนนก็ยิ่งซับซ้อนมากขึ้นตาม
4. รูปแบบความ หนาแน่นของ สิ่งปลูกสร้างต่อ พื้นที่ว่าง	เป็นช่วงที่เพิ่งเริ่มจะมีการตั้งถิ่นฐานก่อน ที่จะเกิดเป็นย่านชุมชนในเวลาต่อมา มีชุมชนกระจายตัวกันออกไปและ เกาะกลุ่มกันหนาแน่นขึ้นในบริเวณริม เส้นทางสัญจร หลักอย่างคลองคูเมืองเดิม บริเวณถนนตะนาวและถนนบ้านหม้อ 	ภายหลังจากการเกิดการตัดถนนสายใหม่ ขึ้น เกิดอาคารตึกแถวริมถนน และถัดเข้าไป เป็นมวลาอาคารขนาดกลางที่เป็นตึกแถว ขนาดเล็ก และมวลาอาคารที่เป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งวางตัวอย่างกระจัดกระจายอยู่ภายใน โดยพื้นที่ว่างในยุคนี้นี้ยังมีอยู่ค่อนข้างมาก 	ในระยะแรกนั้นเป็นช่วงที่มวลาอาคารหลัก ไม่ค่อยพบการเปลี่ยนแปลง แต่การ เปลี่ยนแปลงที่พบจะเป็นลักษณะของ การเพิ่ม เดิมจำนวนมวลาอาคาร ตามแนว การวางตัวของมวลาอาคารเดิม ถัดมาเป็น ช่วงที่พบว่ามวลาอาคารมีการเปลี่ยนแปลง หลากหลายรูปแบบเนื่องจากการ พาณิชย์กรรม 	ความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างค่อยๆ มีความหนาแน่นเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตามการเจริญเติบโตของเมือง ในทางกลับกัน ส่วนของพื้นที่ว่างจาก ที่เคยเป็นป่าละเมาะ ค่อยๆ ถูกแทนที่ ด้วยความเป็นเมืองในเวลาต่อมา

ตาราง 6.1 สรุปการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยที่ก่อให้เกิดพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ (ต่อ)

ประเด็นที่ศึกษา	ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ สมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2394)	ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ.2394 - พ.ศ.2468)	ยุคการพัฒนาบ้านเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7 - 9 (พ.ศ.2468 - ปัจจุบัน พ.ศ.2555)	สรุป
<p>5. องค์ประกอบเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อในระดับเมือง</p>	 <p>ภายหลังจากการตั้งพระนคร ทำให้เกิดการขยายตัวของบ้านเมือง มีการขยายเมืองโดยการสร้าง ขอบเขตทั้งป้อมปราการและการขุดคลองซึ่งเป็นเส้นทางการสัญจรหลักในสมัยนี้ ก่อนจะออกสู่น้ำเจ้าพระยาเพื่อสัญจร หรือขนส่งสินค้าจากในพื้นที่ไปยังพื้นที่อื่นๆ ทำให้เกิดลักษณะของการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยติดต่อกันสลับกับตลาดสำคัญๆ ส่วนบนฝั่งเป็นลักษณะของทางเดินที่พุ่งออกจากพระบรมมหาราชวังไปยังป้อมปราการต่างๆ จากแนวตะวันตกไปตะวันออก โดยเชื่อมพื้นที่ย่านบ้านหม้อกับย่านการค้าอื่นๆ ใกล้เคียง ทำให้เกิดเป็นย่านการค้าและย่านชุมชนต่อเนื่องกัน</p>	 <p>การพัฒนาประเทศด้วยระบบโครงข่ายถนนสมัยใหม่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ เศรษฐกิจและสังคมมากมาย โดยนอกจากเกิดระบบถนนที่มีประสิทธิภาพแล้ว ทำให้การเชื่อมต่อกันของแต่ละพื้นที่ที่มีความสะดวกมากขึ้นด้วยรถยนต์ เมืองมีการขยายตัวไปตามทิศทางของถนน ในช่วงของตั้งแต่ย่านบ้านหม้อ ซึ่งมีถนนเจริญกรุงพาดผ่าน ทำให้มีมวลาอาคารลักษณะเป็นตึกแถวยาวต่อเนื่องกันไปตลอดทั้งเส้น ซึ่งโดยมากใช้เป็นที่อยู่อาศัย ลักษณะพิเศษต่างๆ เหล่านี้ เป็นตัวส่งเสริมให้พื้นที่คงความเป็นพาณิชย์กรรมมากขึ้น</p>	 <p>โครงข่ายการเชื่อมต่อพื้นที่สาธารณะหลักของย่านบ้านหม้อและบริเวณใกล้เคียงมีความคงลักษณะเดิมไว้อยู่ เนื่องจากพื้นที่มีการใช้งานอย่างเต็มประสิทธิภาพ มวลาอาคารก็เช่นเดียวกัน ทำให้เกิดเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะ โดยมีความต่อเนื่องของอาคารตึกแถวเก่าเพื่อการพาณิชย์เป็นย่านย่อยๆ ต่อกันตั้งแต่ย่านบ้านหม้อ ย่านผ้าพาทูร์ดี ย่านสะพานหัน ไปจนถึงย่านทองเยาวราช โดยมีถนนเป็นตัวเชื่อมโยงย่านต่างๆ ทั้งยังมีสะพานพุทธฯ ที่ช่วยเชื่อมต่อการสัญจรไปยังฝั่งธนบุรี ทำให้มีคนนอกพื้นที่สามารถเข้าถึงพื้นที่ได้มากขึ้น และพื้นที่ยังทวีความคึกคักเพิ่มตาม</p>	<p>องค์ประกอบเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อและบริเวณพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ ในปัจจุบันมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงแบบเนื้อเมืองเก่าถูกปรับเปลี่ยนเนื่องจากเดิมเคยเป็นพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ก่อนที่จะมีการขยายตัวของเนื้อเมืองออกไปเรื่อยๆ โดยมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนี้</p> <ul style="list-style-type: none"> - ความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้าง ค่อยๆ หนาแน่นขึ้น โดยเริ่มจากริมเส้นทางสัญจรของพื้นที่ และค่อยๆ เพิ่มขึ้นในพื้นที่ถัดไปด้านใน จากเดิมเป็นไม้ก็ค่อยๆ เปลี่ยนเป็นอาคารคอนกรีตที่หนาแน่นขึ้นอย่างต่อเนื่อง - โครงข่ายการสัญจร เส้นทางหลักมีการคงรูปแบบเดิม โดยเริ่มจากพระบรมมหาราชวังออกไปทุกทิศทาง เพื่อผ่านและเข้าถึงพื้นที่อื่นๆ ใกล้เคียง และมีสายรองและย่อยเป็นตัวประสานพื้นที่ให้กระชับและเข้าถึงได้ในทุกระดับ - การใช้ประโยชน์ที่ดิน มีทั้งพาณิชย์และที่พักอาศัยทั้งในพื้นที่และละแวกใกล้ ทำให้พื้นที่มีบทบาทของพาณิชย์กรรมที่ชัดเจนและดำรงอยู่นั่นเรื่อยมา

ตาราง 6.1 สรุปการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยที่ก่อให้เกิดพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อ (ต่อ)

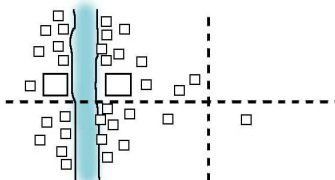
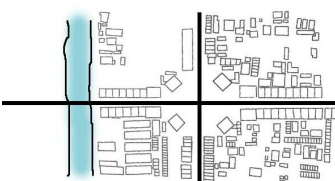
ประเด็นที่ศึกษา	ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ สมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2394)	ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ.2394 - พ.ศ.2468)	ยุคการพัฒนาบ้านเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7 - 9 (พ.ศ.2468 - ปัจจุบัน พ.ศ.2555)	สรุป
6. บทบาทและรูปแบบของเมือง	<p>เป็นย่านการค้า ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เกิดจากการรวมกลุ่มกันตามอาชีพที่ตนถนัด ในลักษณะของอุตสาหกรรมในครัวเรือน อย่างการปั้นหม้อดินเผาขาย ของชนกลุ่มมอญ อันเป็นที่มาของชื่อย่าน</p>	<p>เป็นย่านพาณิชย์กรรมสมัยใหม่ ไม่กระจุกตัวกันเป็นหย่อมๆ สวนตลาด ยังคงมีอยู่ เป็นย่านพาณิชย์ที่เติบโตตามเส้นทาง ถนนที่มีการตัดขึ้นใหม่ เป็นลักษณะตึกแถวยาว สินค้าที่จำหน่าย เป็นสินค้าที่แปลกใหม่ ทันสมัย ราคาสูง และมีความหลากหลาย เช่นเดียวกับพ่อค้า ที่หลากหลายเชื้อชาติเช่นกัน ส่วนที่อยู่อาศัยกระกระจายตัวอยู่ตอนในของพื้นที่</p>	<p>ยังคงมีความเป็นย่านพาณิชย์กรรม เนื่องจากเมืองมีการขยายตัวและบริเวณใจกลางเมืองถูกใช้พื้นที่ทั้งหมด พื้นที่เดิมเกิดกระบวนการปรับเปลี่ยน เนื้อเมืองเก่า (replacements - internal reorganization) เกิดเป็นพื้นที่ที่มีองค์ประกอบเชิงฐานที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวมากที่สุด และมีซับซ้อนของระบบโครงข่ายการสัญจร ความหลากหลายของคน กิจกรรม และเวลา ซึ่งเป็นลักษณะของเมืองที่มีชีวิตชีวา</p>	<p>ย่านบ้านหม้อ เป็นย่านพาณิชย์กรรมเก่า ใจกลางเมือง ที่คงลักษณะความเป็นย่านการค้า มาตั้งแต่อดีตเมื่อครั้งตั้งถิ่นฐาน จวบจนปัจจุบัน เนื่องจากย่านมีลักษณะที่มีความคึกคักและมีชีวิตชีวา เพราะเกิดลักษณะการสัญจรอิสระ (natural movement) ที่ค่อยๆ สูงขึ้นเรื่อยๆ และเป็นพื้นที่ที่มีความเป็นอเนกประโยชน์ คือมีความหลากหลาย ซึ่งเป็นลักษณะที่ทำให้ย่านพาณิชย์กรรมยังคงอยู่</p>
7. ปัจจัยการเปลี่ยนแปลง	 <p>เป็นช่วงที่มีพัฒนาการมาจากปัจจัยทางสังคมโดยการขยายขยายพระนคร ซึ่งส่งผลต่อกายภาพ ซึ่งยังคงวิถีสังคมเดิมอยู่ มีการอยู่อาศัยกันเป็นกลุ่มตามที่มาและความถนัด นำมาสู่การค้าขาย ซึ่งเป็นปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจต่อมา</p>	 <p>ปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในยุคนี้ ก็คือ ปัจจัยทางสังคมอย่างนโยบายที่ใช้ในการพัฒนาประเทศ ระบบโครงข่ายสมัยใหม่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ และสังคมเองก็มีการปรับตัวเข้าหาความสมัยใหม่ดังกล่าวด้วย</p>	 <p>ในยุคนี้ลักษณะเชิงพื้นที่เมืองเดิม มีความคงตัวและเสถียรแล้ว มีเพียงการเปลี่ยนแปลงในเชิงรายละเอียดเท่านั้น สืบเนื่องจากปัจจัยทางด้านสังคม โดยทั้งกายภาพและสังคมก็ค่อยๆ ปรับเปลี่ยนตามการเปลี่ยนแปลง ทำให้พื้นที่เกิดรูปแบบเศรษฐกิจที่มีความหลากหลายตามมา</p>	 <p>การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ย่านบ้านหม้อนั้น เกิดจากปัจจัยทั้งกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งเป็นลักษณะความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยมากปัจจัยทางสังคมจะเป็นตัวนำ แล้วทำให้ปัจจัยอื่นๆ เปลี่ยนแปลงตามในลักษณะของการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดตามการเปลี่ยนแปลง</p>

ที่มา : จากการศึกษา (ผู้วิจัย, 2555)

6.2 เงื่อนไขเชิงพื้นที่ที่สำคัญที่ทำให้พื้นที่ยังคงความเป็นพาณิชยกรรมที่มีชีวิตชีวา

จากลักษณะการเปลี่ยนแปลงต่างๆ และจากภาวะวิเคราะห์ด้วยการจับตามองพัฒนาการเชิงพื้นที่ ทั้งรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน/อาคาร รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและการเข้าถึงของพื้นที่ และรูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ในระยะหลังพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ในเชิงรายละเอียด ซึ่งเป็นเพราะพื้นที่ (space) มีความคงตัวดีอยู่แล้ว ระบบโครงข่ายเดิมสานกันเป็นระบบดีอยู่แล้ว โดยการเปลี่ยนแปลงที่พบเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและผู้คนในเชิงเศรษฐกิจสังคม (socio-economic) ที่มนุษย์และกิจกรรมการใช้พื้นที่ ที่มีการปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ โดยมีข้อแม้ว่าพื้นที่ต้องมีระดับการเข้าถึงที่อยู่ในระดับเดียวกัน จึงเป็นเงื่อนไขเชิงพื้นที่ที่สำคัญที่ทำให้พื้นที่ยังคงความเป็นพาณิชยกรรมที่มีชีวิตชีวา โดยมีลักษณะเงื่อนไขพิเศษเชิงพื้นที่ที่สำคัญของย่านบ้านหม้อ ดังนี้ (ตาราง 6.2)

ตาราง 6.2 สรุปเงื่อนไขเชิงพื้นที่ที่สำคัญที่ทำให้ย่านบ้านหม้อ ยังคงความเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมที่มีชีวิตชีวา

พัฒนาการเชิงพื้นที่	รูปแบบการใช้พื้นที่ (space use pattern)	รูปแบบพื้นที่ (space pattern)	สาเหตุการเปลี่ยนแปลงจากยุคสู่ยุค
ยุคตั้งถิ่นฐานบ้านหม้อ สมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2394)	 มวลาอาคารกระจายตัวริมเส้นทางสัญจรทางน้ำเป็นหลัก ซึ่งเป็นทั้งบ้านเรือนและร้านค้า ส่วนทางเดินบนฝั่งเป็นเพียงทางสัญจรออกนอกเมือง	ย่านบ้านหม้อในยุคนี้เป็นยุคค้าขายหม้อ ซึ่งต้องการพื้นที่ริมเส้นทางสัญจรหลัก (คลองคูเมืองเดิม ซึ่งเป็นทางสัญจรหลักของพื้นที่ในยุคนั้น) โดยมีทางออกเชื่อมต่อไปยังพื้นที่ย่านอื่นได้อีกด้วย	เดิมก่อนหน้าเป็นเพียงพื้นที่ป่า มีบ้านเรือนบางตา บริเวณริมปากคลองคูเมืองเดิม ก่อนมีการขยายขอบเขตพระนคร ทำให้เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้นบริเวณริมน้ำ เพราะมีความสะดวกในการสัญจรและการค้าขายสินค้า ที่ดินมีความถนัดเดิม คือบ้านหม้อดินเผา
ยุคเข้าสู่ความเจริญด้วยระบบถนน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ.2394 - พ.ศ.2468)	 การสัญจรทางน้ำเริ่มลดระดับความสำคัญ เนื่องจากทางเดินดินได้ยกระดับเป็นถนนเพื่อใช้ในการสัญจร มวลาอาคารจากไม่ได้กลายเป็นตึกแถวคอนกรีตริมถนนเพื่อการพาณิชย์ ส่วนพื้นที่ด้านในมีการใช้พื้นที่อย่างบางตา	ย่านบ้านหม้อในยุคนี้เป็นยุคค้าขายเพชร ซึ่งต้องการพื้นที่ที่มีการแสดงสินค้าต่อผู้ที่มีการสัญจรไปมาริมเส้นทางสัญจรหลัก (ถนนเจริญกรุง) ทั้งยังมีผู้คนพลุกพล่าน ผ่านไปมาเป็นการช่วยเฝ้าระวังของมีค่าไปในตัว	จากยุคตั้งถิ่นฐานสู่ยุคความเจริญด้วยระบบถนน การเปลี่ยนแปลงหลักเกิดจากรูปแบบโครงข่ายการสัญจรหลัก จากทางน้ำมาเป็นถนน ผนวกกับค่านิยมในเครื่องปั้นดินเผาหมดไป และการเข้ามาของรูปแบบสินค้าใหม่แทนที่ คือร้านค้าเพชรในตึกแถวริมถนน ภายหลังการเกิดถนนเจริญกรุงและถนนสายสำคัญอื่นๆ ในพื้นที่ ยิ่งทำให้การเข้าถึงแหล่งพาณิชยกรรมสะดวกมากขึ้น

พัฒนาการเชิงพื้นที่	รูปแบบการใช้พื้นที่ (space use pattern)	รูปแบบพื้นที่ (space pattern)	สาเหตุการเปลี่ยนแปลงจากยุคสู่ยุค
<p>ยุคการพัฒนาบ้านเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7 - 9 (พ.ศ.2468 - ปัจจุบัน พ.ศ. 2555)</p>	 <p>ความสำคัญของระบบการสัญจรทางน้ำได้หมดลง ระบบถนนกลายเป็นทางสัญจรหลัก ส่วนมวลาอาคารหลักริมถนนยังคงเดิม มีการเปลี่ยนแปลงภายในเป็นลักษณะที่อยู่อาศัย แล้วห้อมล้อมด้วยพาณิชยกรรมในแต่ละบล็อกอาคาร</p>	<p>ย่านบ้านหม้อในยุคนี้เป็นยุคค้าขายสินค้าอิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งเป็นสินค้าที่มีหลากหลายขนาดและรูปแบบ ทำให้ต้องใช้เวลาในการเลือกและเปรียบเทียบราคา ที่ตั้งจึงต้องอยู่ในบนทางสายรอง(ซอยทิพย์วารี) และมีทางเชื่อมต่อไปยังสายหลักเพื่อขนส่งสินค้า</p>	<p>ในยุคนี้รูปแบบการใช้พื้นที่ยังคงเป็นพื้นที่เพื่อการพาณิชย์กรรม โดยมีสินค้าประเภทเพชรและเครื่องประดับ โดยมีสินค้าประเภทใหม่เข้ามา ซึ่งเกิดจากการแบ่งบล็อก และซอยพื้นที่ด้านใน ทำให้เกิดการเข้าถึงในระดับคนเดิน และเกิดรูปแบบของมวลาอาคารด้านในเป็นร้านค้าย่อยๆ ติดกัน เนื่องจากพื้นที่ในการตั้งร้านมีจำกัด จึงทำให้เกิดค้าในรูปแบบหาบเร่แผงลอยขึ้น</p>

ที่มา : จากการวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2555)

6.3 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาถึงพัฒนาการเชิงพื้นที่ของย่านบ้านหม้อดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าย่านบ้านหม้อเป็นย่านพาณิชยกรรมเก่ากลางกรุงรัตนโกสินทร์ ร่วมกับย่านการค้าอื่นๆ ใกล้เคียงอย่างย่านวังบูรพา ย่านพาหุรัด ย่านคลองถม ย่านสะพานหัน และย่านเยาวราช ซึ่งนับได้ว่าเป็นย่านที่มีความสำคัญทั้งการเป็นย่านการค้าระดับเมืองที่ยังคงคึกคัก มีสีสัน และเป็นที่ยกย่องกันมาตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน และการเป็นย่านการค้าเก่าที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ พื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของถนนสายสำคัญ ที่ตั้งของตึกแถวรุ่นแรกๆ ในประเทศไทย และสถานที่สำคัญต่างๆ ทั้งวัดจีน ศาลเจ้า ตลาดบ้านหม้อ อาคารเก่า ซึ่งยังคงปรากฏอยู่ในทุกวันนี้

เพื่อเป็นนโยบายในการพัฒนาย่าน หรือส่วนของเมืองในอนาคตต่อไปนั้น จึงได้มีการเสนอข้อเสนอแนะต่างๆ เพื่อให้รูปแบบและลักษณะความเป็นย่านพาณิชยกรรมที่มีความคึกคัก และมีชีวิตชีวา ของย่านบ้านหม้อยังคงดำรงอยู่สืบต่อไป ดังนี้

1. การส่งเสริมให้เกิดรูปแบบพื้นที่ (space pattern) ที่ทำให้รูปแบบการใช้พื้นที่ (space use pattern) เอื้อต่อการเกิดลักษณะพื้นที่ที่เป็นอเนกประโยชน์ (multipurpose space) ทำให้เกิดกิจกรรมต่อเนื่องในย่านบ้านหม้อและย่านใกล้เคียง ให้มีรูปแบบกิจกรรมที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น ทั้งมีความหลากหลายของผู้คนที่เข้าไปใช้กิจกรรมในพื้นที่ที่มีผู้คนหลากหลายกลุ่ม หลายเพศ หลายวัย หลายชาติพันธุ์ (mix types of people) เข้ามาเลือกซื้อ จับจ่ายซื้อของ หรือแวะมาทำธุระ เป็นต้น ให้มีความหลากหลายวัตถุประสงค์ตามความต้องการที่จะทำกิจกรรมต่างๆ ในพื้นที่ และกิจกรรมก็มีหลากหลายรูปแบบ ตอบสนองความต้องการของคนทุกกลุ่ม (mix types of activities)

และมีการใช้งานหลากหลายในแต่ละช่วงเวลา สลับผลัดเปลี่ยนกันไปในแต่ละเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น (mix times) ซึ่งนำมาสู่การประสบความสำเร็จของพื้นที่ที่เป็นพื้นที่ที่มีชีวิตชีวา (urban buzz) ที่ทำให้ความเป็นย่านยังคงอยู่ได้อย่างยั่งยืน

2. การรักษาเอกลักษณ์ทางกายภาพของย่านบ้านหม้อ ซึ่งเป็นที่ตั้งของตึกแถว และอาคารเก่ามากมาย แต่ปัจจุบันอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างทรุดโทรม เช่น ตึกแถวริมถนนอัษฎางค์ ตึกแถวริมถนนบ้านหม้อ และตึกแถวริมถนนเจริญกรุง ซึ่งภายหลังจากมีการอนุรักษ์ พื้นฟูไปในทิศทางเดียวกันเพื่อความต่อเนื่องกันของย่าน และสร้างอัตลักษณ์ของพื้นที่ตามรูปแบบเดิม ซึ่งจะช่วยให้สภาพย่านภายนอกมีความคึกคักเช่นเดียวกับกับผู้ใช้งานไม่มากนักน้อย

3. กำหนดการควบคุมการใช้ที่ดิน (land use) ด้วยการสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง การสัญจรไปมารวมถึงที่จอดรถ (circulation and parking) กับความถี่ของกิจกรรมหรือการใช้สอย (density of activities/uses) ภายในพื้นที่เมือง ให้มีความหลากหลาย สามารถตอบสนององกิจกรรมของคนได้ตลอดเวลา โดยการปรับปรุงเส้นทางสัญจร (circulation) และระบบโครงสร้างพื้นฐาน รวมถึงการวิเคราะห์ปัจจัยอื่นๆ ด้วย อย่างลักษณะของการใช้ที่ดินบางประเภท เช่น ที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนตัว อาจยอมให้มีกิจกรรมบางอย่างผสมผสานอยู่ด้วย อาทิ ร้านค้า ร้านอาหารขนาดเล็ก จะสามารถเพิ่มความน่าอยู่และคุณภาพชีวิตที่ดีได้เป็นอย่างดี ส่วนพื้นที่ที่เป็นร้านค้าให้มีลักษณะของการเป็นที่อยู่อาศัยผสมการค้า ธุรกิจและบริการ เพราะภายหลังจากร้านค้าปิดบริการ ความคึกคักอาจลดลง แต่การสัญจรไปมาในพื้นที่ยังคงดำเนินอยู่ อีกทั้งการจัดการระบบการค้าปลีก (retailing) ริมทางเดินเท้า (pedestrian ways) อย่างเหมาะสม คำนึงถึงผู้ใช้ในการสัญจรไปมา และผู้ที่เลือกซื้อสินค้าด้วย ส่วนมากเป็นลักษณะของหาบเร่ แผงลอยซึ่งมีอยู่มากในเขตเมืองเก่า มีพื้นที่ร้านค้าจำหน่ายน้อย เหมาะแก่การเดินดูสินค้าตามร้านค้าปลีกในตึกแถวและหาบเร่แผงลอยมากกว่า

4. การนำมิติของพื้นที่ศูนย์กลางเมืองทางด้านเศรษฐกิจสังคมมาปรับใช้กับพื้นที่ เพื่อให้พื้นที่ยังดำรงความคึกคัก ความมีชีวิตชีวา อย่างยั่งยืน อาทิ การสร้างความหลากหลายให้เกิดขึ้นบนพื้นที่ และถนนเอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์และกิจกรรมต่างๆ การหันประตูหน้าร้านของแต่ละอาคารเข้าหากันทำให้เกิดความคึกคักแจ่มแจ้ง ผังถนนมีความต่อเนื่องกันและมีส่วนที่เป็นร่วมเงาหน้าเดินเท้า กับส่วนที่ให้แสงสว่างตกกระทบ เพื่อเป็นการสร้างบรรยากาศและเอกลักษณ์ในพื้นที่

5. การนำวิธีการศึกษาและหลักการของรูปแบบย่านพาณิชยกรรมเก่าใจกลางกรุง ไปประยุกต์ใช้กับย่านอื่นๆ ที่มีลักษณะเดียวกัน ให้มีความคึกคักอย่างยั่งยืน และเชื่อมโยงสัมพันธ์กันกับย่านใกล้เคียงอื่นต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กฤตพร ลาภพิมล. ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทด้านพาณิชยกรรมของย่านสำเพ็ง. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการวางแผนภาคและเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

กฤษณา สินไชย. ถนนน้ำในกรุงเทพฯ. กรุงเทพมหานคร: สถาพรบุ๊คส์, 2553.

กิตติ วัฒนะมหาตม์. วังเจ้า วังเดิม. กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์นมาร์เก็ตติ้ง, 2537.

เกียรติ จิระกุล และคนอื่นๆ. ตลาดในกรุงเทพมหานคร : การขยายตัวและพัฒนาการ.

กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

เกียรติณรงค์ เซ็นนันท์. การศึกษาความเป็นไปได้ในการจัดตั้งร้านขายเครื่องใช้ไฟฟ้าประเภทภาพ
และเสียงอินเตอร์แบรนด์ : ศึกษาเฉพาะย่านบ้านหม้อ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร.

โครงการ (บธ.ม.) สาขาวิชาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

ไชศรี ภัคดีสุขเจริญ. วาทกรรมของเมืองผ่านโครงสร้างเชิงสัณฐาน (Urban Discourses through
Morphological Structures). วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2548.

ไชศรี ภัคดีสุขเจริญ. เอกสารคำสอนรายวิชา 2503690 Urban Morphology. คณะสถาปัตยกรรม-
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554.

จิ้งเต็กโล้ง. 4 ดารุณีเจเนอเรชั่น 3 แห่งร้านเพชรเก่าแก่ "จิ้งเต็กโล้ง" บ้านหม้อ. [ออนไลน์].

(ม.ป.ป.). แหล่งที่มา: <http://www.chintecklong.com/en/node/428> [ธันวาคม 2554].

จิรัชยา ปรีชานันท์. ผู้ประกอบการร้านค้าแกงหอยขม. สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2555.

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. แนวคิดทางภูมิศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2527.

ชินครอน กรุป, บริษัท. แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร :
ห้างหุ้นส่วนจำกัดพิมพ์วรรณการพิมพ์, 2537.

ดุขฎี ทายตะคุ. วิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์: การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการใช้ที่ดินใน
อนาคต. ม.ป.ท., 2542.

ทวี วัดงาม. ถนนเก่าในเมืองกรุง. กรุงเทพมหานคร: ดันอ้อ แกรมมี่, 2540.

เทพฐู ทับทอง. อนุทินกรุงเทพฯ ภาพแห่งความทรงจำ. กรุงเทพมหานคร: ชมรมเด็ก, 2545.

- โทเทิลซาวด์. บ้านหม้อ. [ออนไลน์]. 2554. แหล่งที่มา: http://www.totalsoundmag.com/totalsound/index.php?option=com_content&view=article&id=217:2010-07-05-08-39-00&catid=16:2010&Itemid=20 [กันยายน 2554].
- ไท่เซ่งฮง. The History of Thye Seng Hong. [ออนไลน์]. (ม.ป.ป.). แหล่งที่มา: <http://www.thyesenghong.com/modules.php?name=about> [ธันวาคม 2554].
- นิตยสารการตลาด. JUBILEE "เราจับทุกตลาด" เริ่มก่อน เจาะทุกตลาด. [ออนไลน์]. 2543. แหล่งที่มา: http://www.marketeer.co.th/inside_detail.php?inside_id=65 [ธันวาคม 2554].
- แนนน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคนอื่นๆ. องค์ประกอบทางกายภาพ กรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2534.
- แนนน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว., ณพิศร กฤตติกากุล, และดรฤณี แก้วม่วง. พระราชวัง และวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ.2325-2525). กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- นิจ หิฎฐิระนันท์, และคนอื่นๆ. บทย่องานวิจัย "ถนน: วิวัฒนาการในรอบ 200 ปี". การสัมมนาทางวิชาการและนิทรรศการการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี: วัง วัด บ้าน คลอง ตลาด ถนน. เอกสารโรเนียวเย็บเล่มในโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- ประพนธ์ ทยานุกุล. ผู้ประกอบการร้านค้าออนไลน์ ล็อค หยุน. สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2555.
- ปราณี กล้าส้ม. "จากพาหุรัดถึงตลาดมิ่งเมือง". วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๒ เมษายน - มิถุนายน 2548. [ออนไลน์]. 2548. แหล่งที่มา: <http://www.muangboranjournal.com/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=44> [ธันวาคม 2554].
- ปิยนาด บุนนาค, ดวงพร นพคุณ, และสุวัฒนา ธาดานิติ. คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- ผุสดี ทิพพัส, และคนอื่นๆ. บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2525.
- ฝ่าย เจริญสุข. ชื่อนี้มีที่มา เล่ม 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เพื่อนเรียน, (ม.ป.ป.).
- พงษ์ศักดิ์ ศรีจุม. การเปลี่ยนแปลงเชิงสัดส่วนของพื้นที่ศูนย์กลางเมืองชลบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาการวางแผนภาคและเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

- พร้อมพงษ์ ไพรีธร. ชุมชนช่างแห่งกรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ วันชนะ, 2547.
- พระภิกษุประจำวัดทิพยวารีวิหาร. สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2555.
- มานิช กงกะนันท์. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 13. "เครื่องดิน". [ออนไลน์]. 2550.
แหล่งที่มา: http://guru.sanook.com/enc_preview.php?id=638&title=%E0%A4%C3%D7%E8%CD%A7%B4%D4%B9 [มีนาคม 2555].
- ยงธินศรี พิมลเสถียร. เอกสารคำสอนรายวิชา UP435. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2552.
- ยุวดี ศิริ, และปรีชวิกร มาสมบุญ. สภาพการอยู่อาศัยและวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนชาวบ้าน. ภาควิชาเคหการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- รพี แนนเนียน. โครงการฟื้นฟูและอนุรักษ์ย่านวังบูรพา. วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต, สาขาวิชา สถาปัตยกรรมผังเมือง ภาควิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.
- ร้านรับซื้อเศษทอง ขึ้นรูป ชูบทองตรอกภาคภูมิ. ผู้ประกอบการ. สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2555.
- วันวิสาข์ มหิทธิกาญ. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการวางแผนภาคและเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์.
กรุงเทพมหานคร: สหประชาพานิชย์, 2525.
- ส. พลายน้อย. เล่าเรื่องบางกอก. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: แพร์พิทยา, 2518.
- สถาปัตยกรรมศาสตร์, ภาควิชา(เรียบเรียง). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. "ภาพถ่ายทางอากาศ."
พินิจพระนคร 2475 • 2545. พิมพ์ครั้งแรกโดย กรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม พ.ศ.
2549 (ปีที่สำรวจ พ.ศ.2545). กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2549.
- สมลักษณ์ บุญณรงค์. การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของชุมชนกะมู่ จังหวัดภูเก็ต. วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการวางแผนภาคและเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและ
เมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ร่วมกับ DANIDA. แผนที่ชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 1. ม.ป.ท., 2547.

- สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร. สมุดภาพแห่งกรุงเทพมหานคร ๒๒๒ ปี. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547.
- สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร. ๒๒๕ ปี กรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2552.
- สุมนา อยู่โพธิ์. การค้าปลีก. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.
- อเนก นาวิกมูล. นานาสถาน. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, 2552.
- อังคาร, เรียบเรียง. ๑๘ ชุมชนหัตถกรรม ภูมิปัญญาโบราณ กรุงเทพมหานคร. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ 1991 จำกัด, 2545.
- อุษณีย์ ประวัจ, และคนอื่นๆ. กรุงเทพฯตามกาลเวลา. กรุงเทพมหานคร: เอเจนส์บุ๊กส์, 2549
- Laser. เที่ยวไปกินไป @ บ้านหม้อ. [ออนไลน์]. 2552. แหล่งที่มา: <http://topicstock.pantip.com/food/topicstock/2009/05/D7874128/D7874128.html> [กุมภาพันธ์ 2555].
- Lotslikelove. The Old Siam ภาค 2 กว่าจะเป็นดิโอดด์สยาม ร่วมย้อนตำนานตลาด มิ่งเมือง เอลิมกรุง พาหุรัด และวังบูรพา. [ออนไลน์]. 2550. แหล่งที่มา: <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=127576> [กันยายน 2554].

ภาษาอังกฤษ

- Hillier, B. Centrality as a process. University College London, London, United kingdom, Space Syntax Second International Symposium, Brasilia, 1999.
- Hillier, B. and Hanson. J. The Social Logic of Space. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1984.
- Hillier, B. et al. "Natural Movement or Configuration and Attraction in Urban Pedestrian Movement." Environmental and Planning B: Planning and Design. 20: 29-66, 1993.
- Jacobs, J. The Death and Life of great American Cities. New York: Vintage, 1961.
- Julian, M. E. The future of shopping traditional patterns and net effects. London: Macmillan Business, 1998.
- Keeble, L. Principles and Practice of Town and Country Planning. London: The Estates Gazette, 1972.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายปณต รัตนชุม เกิดเมื่อวันที่ 14 เดือนธันวาคม พ.ศ. 2530 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี หลักสูตรการผังเมืองบัณฑิต สาขาวิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปีการศึกษา 2552 และเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโท การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2553